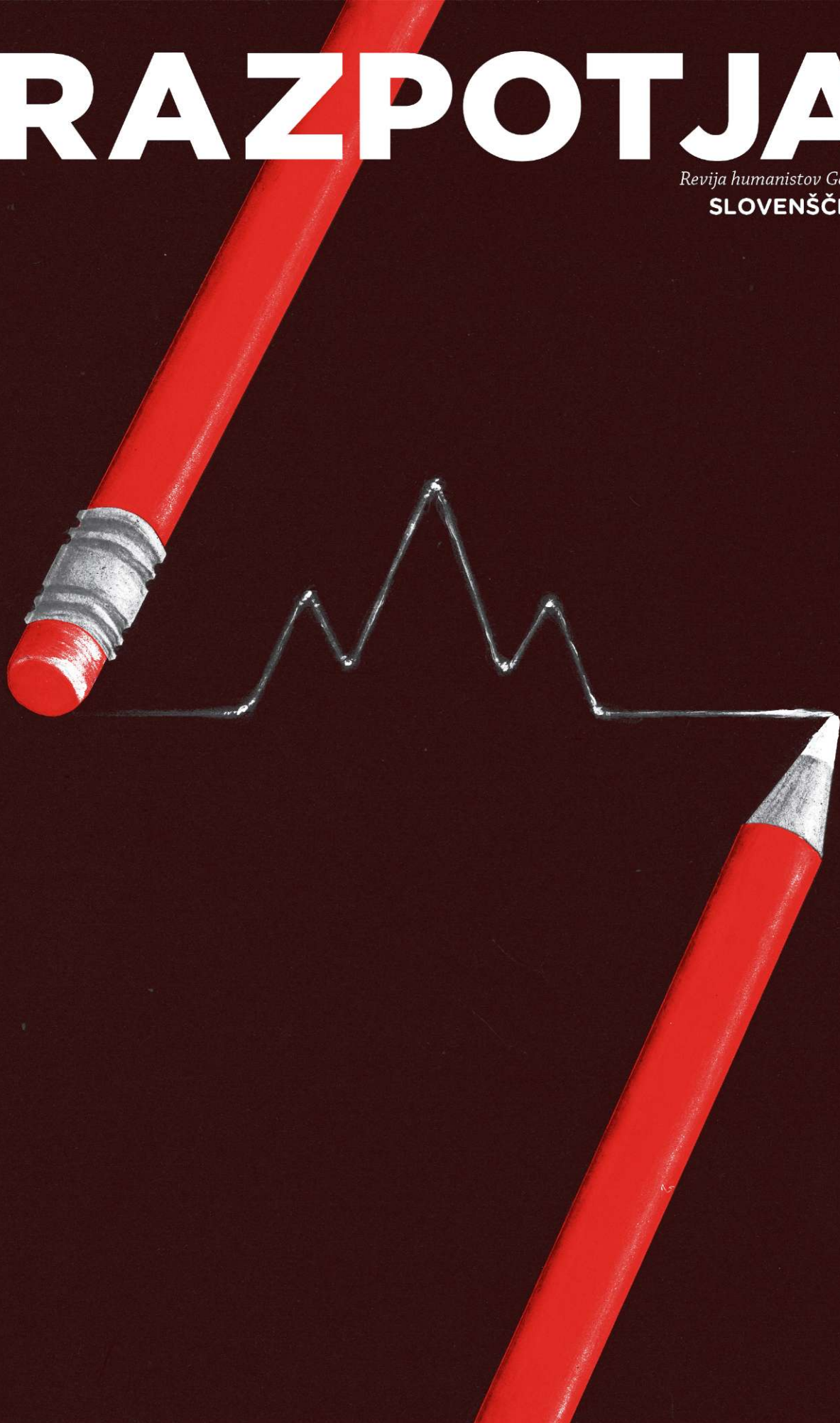

številka 15
pomlad 2014

RAZPOTJA

Revija humanistov Goriške
SLOVENŠČINA

www.razpotja.si

Vsepovsod v življenju
so razpotja.
Sleherni človek stoji
enkrat na začetku,
na razpotjih — to je
njegova popolnost,
brez njegove zasluge.
Kje stoji na koncu — kajti
na koncu je nemogoče stati na
razpotjih — je njegova izbira
in njegova odgovornost.

—Søren Kierkegaard

miha.kosovel@razpotja.si

Slovenščina med nami in drugimi

Celotna narativa zgodovine slovenskega boja za samobitnost je poudarjeno osredinjena na borbo za javno rabo slovenskega jezika. Rizična stava naših romantičnih prednikov, ki si je Irci in v veliki meri tudi Baski niso drznili tvegati. Ti so svojo identiteto stavili na svojo zgodovinsko avtohtonost na teritoriju, na svoje kralje, mučenike, svetnike, svoje šege in navade ali na svojo nekoč že vzpostavljeno državno tvorbo. Položiti usodo svoje samobitnosti v jezik je bilo za Slovence kot ljudstvo tvegano, ampak v danem trenutku nujno. Nujno, saj Slovenci, ločeni med različna kraljestva in dežele, niso imeli svojega institucionalnega okvirja niti spomina na kralja ali samostojno deželo niti skupnih šeg in navad, skupne kulture, tako tiste za mizo kot tiste na vrtu.

Tvegano, ker slovenščine kot take ni bilo in jo je bilo treba, tako kot idejo enotnega slovenskega naroda, šele vzpostaviti. In ubraniti na teritoriju pred jeziki z ogromnim številom govorcev in daljšo zgodovino književnosti. V tem vidiku je tisti, ki je ustvarjal v slovenščini in s tem ustvarjal slovenščino, v pomembnem segmentu vzpostavljal tudi slovenski narod. Zato ni slučajno, da naših glavnih trgov ne krasijo kralji in konjeniki, temveč pisatelji in pesniki. Stava je – proti pričakovanjem mnogih – uspela. Slovenščina je v preteklem stoletju dobila prostor najprej v šolah, nato pa še v ostalih javnih inštitucijah do te mere, da je ob koncu krvavega stoletja postala uradni jezik samostojne države.

Vendar je slovenščina ne glede na njen uspeh in razvoj v kulturi, v akademiji in v strokah v zavesti ljudi vedno ostala notranji jezik, jezik, v katerem medsebojno občuje skupnost. Našo navado, da s tujci ne govo-

rimo v svojem jeziku, smo tako ponotranjili, da še tistim, ki se je trudijo učiti (in teh se je v zadnjih letih po evropskih visokih in obmejnih srednjih šolah nabralo že za večje slovensko mesto) raje odgovarjamo kar v njihovem jeziku ali vsaj v angleščini.

Slovenci smo bili v nekem vidiku vedno dvojezični, če ne po veččinah pa po mentaliteti. Še pred 15 leti so bili npr. vsi računalniški programi zgolj v angleščini, slovenščina pa je bila strogo omejena na ljudstvo neke male države. V novem tisočletju pa se je njen status zelo spremenil. Iz političnega vidika slovenščina ni več zgolj jezik male države, temveč je eden uradnih jezikov EU in je s tem, vsaj formalno, izenačena z vsemi ostalimi velikimi evropskimi jeziki. Še bolj pa je na status slovenščine vplival razvoj digitalnih tehnologij. Danes največje in najpomembnejše organizacije, tiste, ki krojijo vsakdanjik sodobnega sveta (Facebook, Google ali Wikipedia) uporabljajo slovenščino, da stopajo v interakcijo z nami. Razvoj spleta v nekem pogledu kaže tudi na ločitev slovenščine od njenega tradicionalnega ozemlja in emancipacijo od inštitutov, ki so jo do sedaj imeli pod nadzorom. Gugla kaj malo briga za Toporišiča, to mitsko figuro sodobne slovenščine, on beleži le rabo jezika, pa naj bodo to spletne trgovine z obutvijo, časopisne kolumne ali celo blog študenta slovenistike iz Bialsko-Biale.

Kakršnakoli bo nadaljnja usoda slovenščine, lahko že zdaj zatrdimo nekaj gotovega: slovenščini ne grozi izumrtje. Danes slovenščino govori največje število ljudi v zgodovini, daleč največje institucije kadarkoli pa jo enakovredno uporabljajo za komunikacijo s svojimi uporabniki. V tehnologiji, ki se nam obeta, kjer bomo lahko z enim klikom s telefonom prevedli karkoli nam bo prišlo pred oči, nas je lahko strah nečesa drugega – da bomo pozabili, kako nujno je učenje tujih jezikov.

Naslovnica in tematske ilustracije so delo slikarja **Antona Špacapana**, dolgoletnega sodelavca dvojezične revije *Isonzo Soča*, za katero je izdelal številne naslovnice. V zadnjih letih deluje predvsem kot scenograf, nazadnje pri filmu *Zoran, moj nečak idiot*. Z njegovimi ilustracijami začnemo serijo predstavitev umetnikov mlajše generacije, ki bodo likovno opremili posamezne tematske sklope revije.

Revija izhaja s finančno pomočjo Mestne občine Nova Gorica in Javne agencije za knjigo RS.

JAK

MNENJA IN KOMENTARJE
TER ODMEVE NA
TRENUTNO TEMO
POŠLJITE NA
urednistvo@razpotja.si

Slovenščina

Stanje jezika

04 Mojca Perkon Kofol **Jezikovna ogroženost ali nesamoumevnost**

07 Tomaž Gerden **Slovenščina v novih časih**

10 Mija Michelizza **Slovenščina v elektronskih medijih**

14 Skupina avtorjev **Slovar sodobnega slovenskega jezika**

Slovenščina v učilnici

19 Marija Mercina **Slovenščina v šoli**

21 Monika Kalin Golob **Ali je internacionalizacija brez slovenščine pogoj kakovosti visokega šolstva?**

24 Gaja Červ **Kako razmišljamo o jezikih v visokem šolstvu**

Mejni primeri

29 Mojca Horvat **Fenomen prekmurskega narečja**

33 Primož Sturman **Slovenščina med našimi rojaki onstran meje**

37 Erik Toth **Sleng kot identiteta**

Slovenščina med normo in rabo

39 Matej Meterc **Ni norme za Eskime**

44 Saša Iskrič Smrekar **Sto žensk in besede z nečaki**

intervju

47 Stuart Ewen: **»Ideja American way of life v ZDA še vedno predstavlja le eno možno pot.«**

komentar

54 Aljoša Kravanja **Heidegger in nacizem: ponovno odprt primer**

55 Rok Svetlič **Kritika prostaškega uma**

eu

56 José Reis Santos **Evropske volitve – dejanje ključnega pomena**

60 Marko Bucik **Evropska unija 21. stoletja**

žarišča

64 Aleksander Dmitrišin **Kremeljske igre: Rusija, Krim in kar sledi**

68 Arne Zupančič **Tuzla, prava prestolnica Bosne in Hercegovine**

kavarna evropa

72 Milan Rakovac **Hostaria Histria**

goriška

76 Intervju: **Matteo Oleotto in Giuseppe Battiston**

glosa

80 Aleš Maver **Oče Ismena**

zdravje

82 Alan Kelher **Samozdravljenje in problem izbire**

kultura

87 Francesco Condello **Jepov Rim: neskončna lepota**

recenzije

90 Hirokazu Kore-eda: **Kakršen oče, takšen sin**

91 Verena Gotthard: **Najdeni nič**

***IMPRESSUM** Razpotja številka 15, letnik V, pomladna izdaja • **Izdajatelj: DRUŠTVO HUMANISTOV GORIŠKE**, XXX. Divizije 13a, 5000 Nova Gorica • **Odgovorni urednik: Miha Kosovel** • **Glavni urednik: Aljoša Kravanja** • **Uredniški odbor: Jerneja Grmadnik, Marijana Koren, Blaž Kosovel, Aljoša Kravanja, Luka Lisjak Gabrijelčič, Katja Pahor, Matija Potočnik Pribošič, Erna Strniša** • **Oblikovanje: Katja Pahor** • **Ilustracije na naslovnici in v tematskem sklopu: Anton Špacapan** • **Ostale ilustracije: Katja Pahor** • **Fotografije na straneh 64, 68 in 73 so dostopne na spletni strani flickr.com/commons pod licenco CC BY-NC. Na straneh 57 in 61 so fotografije dostopne pod licenco CC BY-NC-SA in so tudi v objavljeni obliki dostopne pod istimi pogoji.** • **Lektura: Aljoša Kravanja, Luka G. Lisjak, Erna Strniša** • **Naklada: 1.500 izvodov** • **Leto izida: april 2014** • **Tisk: Grafis Trade, d. o. o.** • **Cena: 0 EUR** • **ISSN 2232-2582** • Revija je vpisana v razvid medijev Ministrstva za kulturo pod številko 1607 • **Komentarje na članke in odmeve na temo lahko pošljete na elektronski naslov uredništva: urednistvo@razpotja.si** • **Brezplačno naročanje na revijo: www.razpotja.si/naroci-se** • Če želite **oglaševati v reviji Razpotja**, pišite na elektronski naslov uredništva. • **Izid revije sta finančno podprla Mestna občina Nova Gorica in Javna agencija za knjigo RS.** • Revija Razpotja ne more izhajati brez vaše pomoči. **Zahvaljujemo se vsem, ki ste z donacijo omogočili izid te številke.** • Svojo podporo lahko izkažete tudi z donacijo na transakcijski račun Društva humanistov Goriške, odprt pri NKBM: **SI56 0475 0000 1549 723** ali s tem, da namenite 0,5 % dohodnine Društvu humanistov Goriške.

Revijo izdaja Društvo humanistov Goriške.

Informacije o dogodkih in aktivnostih društva dobite na facebook.com/groups/dhgoriske/

Jezikovna ogroženost ali nesamoumevnost

Osrednja lastnost slovenske narodno-jezikovne zavesti

Mojca Perkon Kofol

Jezik je kot sredstvo sporazumevanja nosilec, kazatelj naše identitete. Je njena osrednja struktura, ki se prične oblikovati v naši primarni socializaciji znotraj določenega družbenega in kulturnega okolja ali določene ideologije (»slovenstvo«), vse od trenutka, ko smo se v svoji materinščini naučili povezovati znake in pomena podob, razmišljali, se naučili govoriti, brati, obnavljati in pripovedovati zgodbe, vrednotiti. Je dinamična struktura. Jezik namreč reflektira izkušnje in je torej odraz védenja (vseobsegajočega znanja in pomenov, povzetih v njegovem kodu), a hkrati je védenje samo. Je torej organska dinamična družbeno-kulturna-semiotična struktura, v našem primeru imenovana »slovenski jezik«. Ta sistem, z vsemi svojimi strukturami in podsistemi, pa je posredovan prek naddoločujoče strukture – zgodovine. Ta pa je obenem tudi žanr, ki se je tudi sam postopoma oblikoval skozi medij taiste strukture, ki jo določa, namreč skozi jezik.

Kot »dinamična« družbeno-semiotična struktura ima vtakne vse pomena jezikovnih izrazov, od »mitskih«, nezavednih – povzetih v pojmu koherence – do teh, ki jih jezik kot živ organizem vedno znova pridobiva v skladu z našimi zavestnimi pričakovanji – kar označimo s pojmom kohezije, ki pomeni načine, kako se védenje priključuje v zavest. Sedanje, trenutno in tudi bodoče izražanje pa zajema prav tako že določene mite oz. pojme, določene znotraj ideologije in določenega védenja. Pri jeziku tako govorimo o identiteti ali interakcijskem, tj. vedno znova nastajajočem »izdelku« oz. konstrukt znotraj določenega diskurza, ki je družbeno in kulturno v prvi vrsti notranji, psihološki fenomen. Identiteta je tako po eni strani namerna, zavedna, je deloma rezultat interakcijskih pogajanj in izpodbijanj med posameznikom in družbo, deloma konstrukt drugih dojemaj, zaznav in predstav, deloma pa rezultat večjih ideoloških procesov in struktur (za podrobnosti glej članek Bucholtz in Hall, *Identity and interaction: a Sociocultural Linguistic Approach*). Znotraj identitete je tako mogoče najti

makroraven demografskih kategorij (npr. starost, družbeni razred ipd.), začasno in posebno naravnano, vloge, ki izvirajo iz posebne udeležbe v družbenih procesih, kulturne položaje, vezane na lokalno-etnografske pogoje in še mnogo drugega.

Kaj bi lahko iz zornega kota tako zastavljenega pojma identitete povedali o psihološkem fenomenu, o ideoloških in zavednih procesih, ki so (iz)oblikovali (in še vedno oblikujejo) slovensko identiteto oz. slovensko narodno-jezikovno zavest?

Pri besedni zvezi »Slovenci smo ...« se skladno z zavestnim konotativnim pomenom – pripadniki naroda ali države – odpre emocionalna zaznamovanost, ki je pogojena z védenjem o »slovenskem«: o entitetah, dogodkih in okoliščinah v določenem času in prostoru. Zgodovinska obdobja (čas in prostor), ki so oblikovala okoliščine našega bivanja, so rojevala številne posameznike in dogodke, za slovensko okolje pomembne narodne buditelje, oblikovalce, akterje zgodovinskih procesov, ki so sooblikovali našo čustveno, moralno in kognitivno zavest. Če je slednja postala mit, s katerim nastopamo tukaj in zdaj, se lahko vprašamo, kaj ta mit zajema oziroma kaj vse nas »zaznamuje« v vsakodnevem govoru na vseh področjih. Kakšne pomena so prevzemale manifestacije slovenskega jezika skozi zgodovino in jih trenutno s slovensko narodno-jezikovno zavestjo odsevajo?

Od jezikovne k politični zavesti

Slovenski jezik ima dolgo zgodovino povezovalne funkcije. Zgodovinar Stane Granda razloge za zgodovinsko povezanost pripadnikov slovensko govoreče skupnosti vidi v potrebi po pripadnosti neki skupnosti, potrebi po moči, po teritorialni enotnosti, državnosti, predvsem pa v iskanju svojih korenin (S. Granda, *Prva odločitev Slovencev za samostojno Slovenijo*, 1999). Tako je iz »slovenske« govorne skupnosti v 16. stoletju nastala slovenska jezikovna skupnost, ki je že od srednjega veka naprej imela zavest o svoji identiteti. Skozi stoletja je nato stremela k politični skupnosti, k povezovanju v ozemlje s svojim imenom (Slovenija), ki se je realiziralo v 20. stoletju. Občutek pripadnosti skupnosti je bil vedno močno navzoč, želja po moči vedno silna, zaradi ozemeljskega vprašanja in drugih razlogov

Slovenska identiteta v takšnih procesih, kjer je v sodobni večjezični družbi znotraj multikulturalizma nesamoumevnost identitet tipična lastnost, nosi v nacionalno-jezikovni zavesti poleg tega še svojo tipično lastnost: nesamoumevnost jezika, kjer je zaradi naše zgodovine vedno prisoten občutek ogroženosti in z njo povezane težnje po dokazovanju in ohranjanju.

pa vedno nepotešena.

Razlogi za povezovanje »Slovencev« so bili vedno nujno politični, saj je bilo ozemlje, na katerem živimo sedaj, od konca 7. stoletja pa vse do ustanovitve samostojne države (1991) vedno del večjih in večnarodnih državnih tvorb. V naši zgodovini smo glede tega tudi prevečkrat že slišali in prebrali, da smo imeli Slovenci »šibko narodno zavest« in da nimamo lastne zgodovine.

Potreba po lastnem ozemlju in poimenovanju je bila na Slovenskem dolgo prisotna in zato zaznamovana z močnim hrepenenjem, čustvenim nabojem, kar bi lahko označili s sintagmo »močna narodna zavest«. Njeno pot nazorno razlaga Stane Granda (*Iz kulturnega v politični narod, v: Od sanj do resničnosti, Razvoj slovenske državnosti*, Ljubljana, 2001), ki pravi, da so nam poimenovanja za območje, kjer so Slovenci živeli, vedno vsiljevali tujci. Čeprav so se tudi Slovenci zanimali za poimenovanja z izpeljankami, kot je Karantanija ali kasneje Ilirija. Zanimivo je, da je bila beseda Slovenija prvič zapisana že leta 1816, v Vodnikovih pesmi *Ilirija zveličana*; pesem pa je bila objavljena v Vodnikovem albumu šele leta 1859. Granda pravi, da je beseda morala že takrat krožiti v številnih prepisih in med ljudmi in da se še vedno ne ve, ali si je besedo izmislil ali je bila vzeta iz živega jezika (»Slovenja« bi utegnilo biti starejše ljudsko poimenovanje). Kakor koli, pred tem je niso zabeležili, ker je niso mogli vključiti v noben okvir. Zahteva po »združeni Sloveniji« je bila izkazana npr. leta 1821 s Slomškovo mislijo »ena hiša, en rod, eno slovenstvo, en govor«; leta 1843 z dvigom narodne zavesti z izdajanjem Bleiweisovih *Novic*, glasila Kranjske kmetijske družbe, in izidom pesmi Ivana Vesela leta 1844 ko je bila beseda »Slovenija« prvič tiskana. Narodna zavest Slovencev se je tako v 2. polovici 19. stoletja kljub zavedanju pomanjkanja lastne trdne zgodovine močno povečala, poleg nje pa še kultura in jezikovna zavest, kar je vodilo k množičnemu ljudskemu gibanju v revolucionarnem letu 1848/49. »Združena Slovenija« tedaj žal ni bila uresničena, postala pa je trajna politična zahteva; kasneje so se zanjo zavzemali tabori (od leta 1868 do 1871), med vojnama pa ljudje, ki so branili naše ozemlje ...

Trajna politična zahteva od leta 1848 je bila leta 1991 realizirana v omejenem, a tedaj edinem možnem obsegu.

Na poti k večjezični stvarnosti?

Sodobni evropski Slovenec je razpet med svojo posebno identiteto in sooblikovanje multikulturnega okolja, evropske identitete, večjezičnosti, virtualnega okolja transnacionalnega sobivanja. Dinamika današnjega časa (ki bi ga lahko označili kot tehnološko-informacijsko dobo, prežeto z ekonomsko in duhovno krizo) je zaznamovana z medsebojnim vplivanjem kultur, njihovim spajanjem, prežemanjem (stremljenje k idealu večjezične družbe). Našteli bi lahko celo vrsto primerov, ki so del te dinamike multikulturalizma in se tičejo problematike jezika – kot so učenje angleščine v najnižjih razredih, izobraževanje študentov zgolj v tujem jeziku, študijske izmenjave, prakse in poslovne priložnosti drugod v tujini, prisilno iskanje zaposlitve izven meja domovine itd. – da bi občutili realnost multikulturalnosti in večjezičnosti, v katero je vpet moderni človek in znotraj katere se njegova identiteta diskurzivno vedno znova preoblikuje, prežema z novimi pogledi, ideologijami, vrednotami ... Pri tem se je smiselno vprašati, kakšen položaj ima danes na lestvici vrednotenja »narodna identiteta«. Kako jo danes doživlja sodobni Slovenec, kakšne dodatne pomene je pridobila slovenska narodna zavest v času, ko je »multipovezovanje« postalo vrednota (predvsem politike) s poudarkom na koristih in hedonističnim zadovoljevanjem potreb, in kjer je potrebo po moči zamenjala »ljubezen do moči«.

Nemalo je osebnih zgodb posameznikov (s poudarkom na javnih osebah, športnikih, intelektualcih), ki pričujejo o prednostih in poslovnih priložnostih multikulturnega okolja in navezovanja na nove zemljepisne in civilizacijske prostore. In nemalo je zgodb zdomcev in izseljencev, ki so se v času krize kapitalizma »znašli«. Vse te zgodbe s svojimi realiziranimi idejami, podjetniškimi inovacijami, uspehi, služijo kot vzor; kot družbena bitja, ki pripadajo evropski skupnosti, s tem pa oblikujejo svojo karakterno in osebnostno identiteto, prežeto z lastno narodno in evropsko zavestjo ter tako aktualizirajo

evropske vrednote. Tako kot s svojo narodno identiteto vstopamo v večjezični prostor z identitetami, prežetimi z večkulturnimi vrednotami, tako je ta nova identiteta nad prejšnjo kot obširnejša struktura, ki zajema manjšo. Zato ni nič novega, če se ponovno močno poudarja ogroženost slovenskega jezika in s tem identitete ali če slišimo vprašanje, kaj je vredno več, nacionalni jezik ali večjezičnost. To spraševanje samo pa posredno vpliva na narodno zavest in je, obratno, tudi njen odraz.

Jezikovni priročniki in strah pred izgubo jezika

Slovenska zgodovina jezika se lahko »pohvali«, da je do leta 2001 »pridelala« 38 slovníc, 23 slovarjev, 8 pravopisov in 4 manj opazne pravopisne priročnike. V preteklosti se je slovenščina oblikovala in vzdrževala v razmerju do drugih, vplivnejših jezikov znotraj iste državne strukture in istega ozemlja (pojavo rečemo diglosija), predvsem nemščine in srbohrvaščine; danes pa je v šibkejšem razmerju do svetovnih jezikov, zlasti angleščine, deloma nemščine in tudi italijanščine, v razmerju do večine ostalih evropskih jezikov pa ima enak položaj. Kot protiutež spremembam današnjega časa, ki ga jezik reflektira, je leta 2012 izšel že kar nujno potrebni *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (ur. Aleksandra Bizjak Končar in Marko Snoj) s prevzetimi besedami in novimi izpeljankami, ki je nadgradnja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Z njim pa se je okrepila tudi naša (narodno)jezikovna zavest. Na posodobljen *Slovar slovenskega knjižnega jezika* pa še čakamo.

Jezikovni načrtovalci s svojo politiko spremljajo rabo jezika, diskurzivne navade govorcev in piscev ter skrbijo za jezikovno strukturo, standardiziran knjižni jezik in jezikovno kulturo. V slednjo je globoko vpisan tudi diskurz »jezikovne ogroženosti«. Zdi se, kot da imamo velik prirojen strah (predvsem izkušnje zaradi narodne preteklosti), ki ga mobilizira pojem »varovanja jezika«. Njegova uporaba priključuje v zavest celo strah pred črnim scenarijem, recimo izginotjem narodne identitete in izgubo pozitivnega vrednotenja narodnega jezika zaradi vrednote »multipovezovanja« in njenim poudarkom na večjezičnosti. Ta strah se širi s pomočjo slutnje ali prepričanja, da je večjezičnost kot pristno vrednoto višjega povezovanja zamenjala večjezičnost kot nepristna, vsiljena vrednota, s katero nas posiljujejo določeni politični in ekonomski interesi, ki jim nacionalna in z njo jezikovna specifičnost križa načrte. Bojimo se torej, da se »zgodovina ponavlja«. Če ta pretiran strah ozavestimo z jezikovno dinamiko oz. dinamiko prepletanja narodne, nacionalne identitete z večjezično, politično, vse skupaj deluje humor-

no; res pa je, da nas pospešeni čas digitalizacije že preveč časa opozarja na nezadostnost slovenskih jezikovnih priročnikov in pripomočkov; da smo torej v procese nadgradnje nacionalnih identitet potisnjeni brez tistega zaledja kulture in znanja, ki nam lahko zagotavlja, da se v njih ne bomo utopili.

Slovenska nesamoumevnost

Bojazen torej, širše gledano, nastopa z vidika identitete znotraj odnosov slovenski jezik/tuji jeziki; podobnosti/razlike, pristnost/nepristnost in dovoljeno/nedovoljeno: diskurz se je očitno ustabil pri enačenju z drugimi in znotraj sebe (slovenski jezik), kjer še ni našel pravega zadovoljivega protidiskurza, s katerim bi se v procesu dinamike (oblikovanja identitete) odzval.

Slovenska identiteta v takšnih procesih, kjer je v sodobni večjezični družbi znotraj multikulturalizma *nesamoumevnost identitet* tipična lastnost, nosi v nacionalno-jezikovni zavesti poleg tega še svojo tipično lastnost: *nesamoumevnost jezika*, kjer je zaradi naše zgodovine (predvsem v odnosu do dolgo nerešene teritorialnega vprašanja) vedno prisoten občutek ogroženosti in z njo povezane težnje po dokazovanju in ohranjanju. Nesamoumevnost identitet se na globalni ravni recimo kaže v t. i. vsesplošni krizi, npr. z nenehnim poudarjanjem rušenja vrednot na vseh področjih življenja, tudi duhovnem, v poudarjanju vrednot posameznikovega jezikovnega zavedanja in delovanja, predvsem pa – vsaj v politiki in gospodarstvu – v obsojanju »ljubezni do moči« (ki kot večja, naddoločujoča struktura ogroža manjše, vse do zasebne sfere).

Slovenska jezikovna nesamoumevnost je spodbujevalnik, motivator vzdrževanja slovenskega jezika, hkrati pa je postala sinonim za jezikovno ogroženost (Ada Vidovič-Muha, *Slovenski jezik*, Opole, 1998) in ta občutek le še potencira. V tej, recimo tako, »dvojni nesamoumevnosti« pa lahko vidimo sami sebe: zgodovino našega jezika in sinhrono stanje narečno najbolj razvejanega slovanskega jezika. Vidimo lahko tudi pretiran strah pred izgubo jezika, usmerjen proti percepciji vsiljene večjezičnosti in njenimi vrednotami, ki se je razlezla nad našo celotno prihodnost.

Od tod tudi razlog za »preveliko ukvarjanje s seboj« in hkratno nelagodje spričo tega. Po drugi strani pa nas je to občutje ponovno pripeljalo v čas in prostor, kjer se je obudil tudi tisti duh romantičnega poudarjanja »moči ljubezni«, ki naj bi bil zapisan v našo slovansko dušo in mu lahko sledimo vsaj do Prešerna; tudi ljubezni do jezika. ●

Slovenščina v novih časih

Tomaž Gerden

Verjetno si marsikdo, ki mu je slovenščina materni jezik, vsaj kdaj pa kdaj postavi kakšno vprašanje o tem jeziku. Toliko bolj smo v tej smeri radovedni tisti, ki ga uporabljamo kot vsakdanje orodje v svojih poklicih. Največkrat je tak premislek zgolj o normativni ravni jezika, kako se kaj pravilno slovnično napiše ali izgovori, ampak za to imamo tako in tako lektorice in lektorje. Ali skrb za slovenščino res prepuščamo le regulativi strokovnjakov z inštitutov in fakultetnih oddelkov ter državnih organov? Čeprav zveni kot fraza, res živimo v zapletenih in hitro spreminjajočih se časih, ki ustvarjajo številne nove govorne položaje, v katerih je slovenščina na preizkušnji in v časih tudi v zadregi.

Izumrtje slovenščine?

Najbolj pesimistični ali pretirano svetovljanski bi rekli, da je slovenščina na poti k svojemu naravnemu koncu, da tako majhna skupina govorcev, pa čeprav ima svojo (nacionalno) državo, dolgoročno ne more preživeti v čedalje hitrejših in korenitih procesih globalizacije. Po drugi strani bi lahko kdo trdil, da so pomisleki o obstoju in življenju slovenščine patetični in odvečni. Slovenski jezik je in bo, je pač nekaj, kar obstaja, nekaj samoumevnega, kar smo podedovali od svojih prednikov in kar bomo predali svojim zanamcem.

Črnoglede bodo morda prepričali nekateri podatki. Na svetu je zdaj nekaj več kot sedem tisoč živih jezikov, *Ethnologue* (www.ethnologue.com) jih našteva 7105. Slovenščina je materinščina približno dvema milijonoma ljudem. Okoli devet desetih slovenskih govorcev živi v Sloveniji, preostali kot manjšine in diaspora. Do leta 2100 naj bi, tu se različni strokovnjaki ne strinjajo med seboj, izumrlo 50–90 % zdaj živih jezikov. Slovenščine zelo verjetno ne bo med njimi, saj je po številu govorcev v prvi petini največjih živih jezikov, torej niti ni zelo majhna. Če pogledamo samo slovenščini sorodne slovanske jezike, je od nje veliko bolj ogrožena lužiška srbščina, enako kašubščina, čeprav je materinščina zdajšnjega predsednika poljske vlade. Slovinščina pa je tako rekoč že izumrla pred pol stoletja. Prestraši nas lahko usoda etruščanščine, ki je izumrla le 250 let po izgubi prevladujoče vloge kot jezika politično neodvisne

zveze kulturno cvetočih in bogatih mest. Njeni grobarji so bili Rimljani, vendar je tudi njihova materinščina – latinščina – že dolgo mrtev jezik oziroma živi v spremenjeni obliki romanskih jezikov in kot jezik znanstvenega izrazoslovja. Torej lahko izumrejo tudi svetovni jeziki, pa četudi v nekem povsem drugem zgodovinskem obdobju.

Slovenščina seveda nikoli ne bo svetovni ali vsaj regionalno pomemben jezik. Vedno bo lokalni jezik, ki ga bodo govorili etnični Slovenci in Slovenke v Sloveniji in po svetu, priseljenci v Sloveniji, ljudje v mešanih zakonih, tuji slavisti in prevajalci ter morda kak navdušenec nad »eksotičnimi« jeziki. Ta domnevna eksotičnost slovenščine se kaže predvsem v znameniti dvojini. To je arhaičen ostanek in rezultat tega, da je slovenščina ukleščena med germanski, romanski in neindoevropski, ugrofinski madžarski jezik, na jugu pa med prav tako arhaična hrvaška dialekta kajkavščino in čakavščino, ki sta nekoč že razvila svojo knjižno normo. Tako je bil njen razvoj odmaknjen od razvoja drugih slovanskih jezikov in je zato ohranila marsikatero posebnost. To je torej svojevrstna prednost slovenščine. Razprava o domnevnem izumrtju slovenščine sicer ne more biti povsem znanstvena, saj lahko temelji le na predvidevanjih in projekcijah njenega položaja zdaj. Zaščiten je tudi zato, ker je uradni jezik v Sloveniji, ker so njeni govorci oblikovali svojo državo. Slovenščina je tudi eden od uradnih jezikov Evropske unije, torej še tam uživa določeno zaščito, čeprav ne more biti službeni jezik, kot sta predvsem angleščina in francoščina. Jezik, katerega govorci imajo svojo državo, je bolj zaščiten, tudi slovenščina je v tem pogledu na boljšem, kot je bila v nekdanji Jugoslaviji. Spomnimo se razprav o skupnih jedrih v šolstvu, o srbohrvaščini kot prevladujočem jeziku skupne države, ki je še bolj ogrožal hrvaščino kot šibkejši člen tega umetno zvarjenega jezika, kot pa slovenščino.

Vloga države pri razvoju slovenščine

Nacionalna država pa sama po sebi, četudi strogo regulira uradni jezik, ne more povsem jamčiti za njegov razvoj. Jezik je nekaj živega, odvisen je od svojih govorcev in različnih položajev, v katerih ga ti uporabljajo. Slovenski državni organi se v zadnjem času kar dosti ukvarjajo s položajem in razvojem slovenščine. Dobili smo na primer prvi državni jezikovno-po-

litični program (2007–2011), julija lani je državni zbor sprejel resolucijo o nacionalnem programu za jezikovno politiko od leta 2014 do 2018. Ministrstvo za kulturo ima službo za slovenski jezik. Pri tem se seveda postavi vprašanje o regulaciji jezika. Država bi na tem področju morala predvsem ustvarjati pogoje za optimalen razvoj slovenščine in ne posegati vanj z dekreti oziroma z nekakšno jezikovno policijo. Represivni ukrepi na tem področju so težko izvedljivi, čeprav žal v praksi vsak dan lahko vidimo primere popačene slovenščine v komercialnih medijih, v trgovinah, skratka v javnem življenju. To ljudi najbolj moti, kar se opaža tudi v številnih pismih bralcev, ki se pritožujejo nad nizko ravni slovenščine v javnosti in celo pozivajo k odločnim ukrepom na tem področju.

Nekaj drugega pa je vloga države v šolstvu in kulturi, kjer bi

letalo, računalnik, tako bi lahko tudi danes vso to novo elektronsko šaro. Pri tem bo treba uporabiti nekaj purizma, sicer se nam bo zgodilo, da bomo o tehničnih izrazih kar nenadoma začeli govoriti v angleščini.

Tu pridemo tudi do zelo hudega problema odnosa med slovenščino in angleščino v šolstvu, še posebej visokem. Predvsem naravoslovne in tehnične in ekonomske visoke šole zagovarjajo čim pogostejšo rabo angleščine. Res velja staro reklo, da več ve-ljaš, čim več jezikov znaš. To je usoda ljudi z maternim jezikom, ki ga govori razmeroma malo ljudi. Angleščina je v desetletjih po drugi svetovni vojni postala *lingua franca* na vseh področjih. Vsak intelektualec skoraj mora znati vsaj angleško in seveda še kak svetovni jezik, drugače seveda ne more slediti strokovni literaturi in tako stagnira na svojem poklicnem področju. Tako

Na splošno ugotavljajo, da so Slovenke in Slovenci slabo funkcionalno pismeni. Krivda za to je morda v prepočasnem odzivanju šolstva in družbe nasploh na digitalizacijo. Ta ustvarja virtualne svetove, v katerih se slovenščina postavlja ob bok skoraj nepremagljivi vlogi angleščine.

morala s svojimi instrumenti od znanstvenih do finančnih blagodejno vplivati na razvoj slovenščine. Vtis je, da so tukaj nekatere institucije malo zaspale in ne dohajajo več hitrega napredka digitalnih tehnologij in njihovega vpliva predvsem na mlajšo generacijo. Dobro počutje slovenščine še najbolj ogroža ugotovljena podpovprečna bralna pismenost najstnikov. Ti bodo nekoč podedovali skrb za slovenščino in če bodo ostali tako podpovprečni, bo trpel tudi njihov materni jezik. Tudi na splošno ugotavljajo, da so Slovenke in Slovenci slabo funkcionalno pismeni. Krivda za to je morda v prepočasnem odzivanju šolstva in družbe nasploh na digitalizacijo. Ta ustvarja virtualne svetove, v katerih se slovenščina postavlja ob bok skoraj nepremagljivi vlogi angleščine. Ta sicer že desetletja prevladuje v popularni kulturi in v vse ravni slovenščine, še posebej seveda v pogovorno, vdira tako, kot je nekoč nemščina. »So what!« je ob neki priložnosti vzkliknil celo tedanji predsednik vlade, zdaj predsednik države, in seveda ni mislil na stanje slovenščine. Že če rečemo medmrežje ali svetovni splet, bi verjetno podpovprečno bralno razviti najstnik in še marsikdo z njim krepko razmišljal, kaj je to, če pa bi govorili o internetu, bi bilo vsem vse jasno. Slovenščina je zmeraj imela moč in sposobnost, da je iznašla nove besede za nove tehnološke dosežke. Tako smo poimenovali podmornico (najprej sicer kot podmorski čoln),

vsil, tudi marsikdo s srednješolsko izobrazbo, postajamo dvoali celo večjezični. Če greste na medmrežje, bo velika večina spletnih strani v angleščini in seveda niti pomislili ne boste na to, zakaj niso v slovenščini. To je seveda nemogoče. Že v starih, analognih časih se ni dalo prevesti vse svetovne strokovne literature v slovenščino. Za to preprosto ni dovolj prevajalcev in denarja. Sodobni študenti na prej omenjenih smereh imajo verjetno precej več študijske literature v tujih jezikih – še posebej v angleščini – kot v slovenščini. Zato se slišijo glasovi, da bi bila tudi večina predavanj v angleščini, kar pa je seveda udrer slovenščini. Če bi se to uresničilo, potem bi se ta tendenca širila tudi na srednje šole. Zato bi morala slovenščina povsod ostati učni jezik, tudi na univerzi. Na tistih fakultetah, kjer se pojavi potreba po uporabi tujega jezika, predvsem tehničnih in ekonomskih, pa bi jo morali dopolnjevati z angleščino ali kakim drugim svetovnim jezikom, predvsem s predavanji o strokovni terminologiji tujega jezika, da bi potem študenti popolnoma razumeli tudi tuje predavatelje, ki predavajo povečini v angleščini. Še bolj bi morali spodbujati učenje tujih jezikov, kar slovenščini kot taki ne more in ne sme škodovati.

Kaj pa pouk slovenščine od osnovnih do srednjih šol? Kako bi lahko zvišali funkcionalno pismenost in stopnjo bralne kulture? Tu si lahko sposodimo mnenje voditeljice službe za sloven-

Dobro počutje slovenščine še najbolj ogroža ugotovljena podpovprečna bralna pismenost najstnikov. Ti bodo nekoč podedovali skrb za slovenščino in če bodo ostali tako podpovprečni, bo trpel tudi njihov materni jezik.

ski jezik na ministrstvu za kulturo Simone Bergoč v pogovoru z novinarko časopisa Delo Valentino Plahuta Simčič ob mednarodnem dnevu materinščine 21. 2. 2014:

»Problem slovenščine so najprej, če grem po vrsti, učni načrti. Treba je opraviti raziskavo, ki bo kolikor je mogoče objektivizirano ugotovila, kako lahko obstoječe učne načrte prilagodimo novim izzivom časa. V naslednjem koraku je treba učne načrte prilagoditi, upoštevajoč nove načine prezentacije, branja in procesiranja informacij z bistvenim poudarkom na novih tehnologijah. Nato sledijo prilagojena učna gradiva, izobraževanje učiteljev itd.«

Za take raziskave seveda potrebujemo dovolj strokovno usposobljene kadre in denar ter tudi čas, zato lahko izrazimo določeno stopnjo skepse nad tem sicer premišljenim predlogom. Ob tem bi lahko spomnili tudi na zelo slabe plače učiteljev.

Slovenščina in kulturni prostor

Od pomembnega področja šolstva preidimo h kulturi. Ta je v vsej slovenski zgodovini odigrala izjemno vlogo, v nekaterih obdobjih celo državotvorno. Kaj se zdaj dogaja s slovensko kulturo, katere glavno izrazno sredstvo je prav slovenščina, če seveda izvzamemo vizualno umetnost? Predvsem se ji pozna huda gospodarska kriza. Pred kratkim je šla v stečaj Nova revija, kar pomeni smrt njenih strokovnih revij in drugih publikacij. To je tudi udarec slovenskemu jeziku. Manjšajo se državne subvencije drugim publikacijam in književnim izdajam. Še vedno velja, da je nova izdaja knjige v slovenščini, tudi prevodov, vedno majhen praznik naše materinščine. Ta praznik seveda ni ravno vreden omembe, ko izide kakšna nova kuharska knjiga, še manj, ko na knjižni trg pride prevod knjige o tem, kako uspeti v življenju ali najti srečo. Ampak to se prodaja. Založbe čedalje manj izdajajo dela slovenskih književnikov, še posebej njihovih prvencev. Samozaložbe pa so dragi projekti. Torej se na tem področju krči manevrski prostor uporabe slovenščine. Prav književniki namreč zelo pomembno ali celo odločilno vplivajo na razvoj slovenščine, na duhovno plat materinščine. To zelo slabo vpliva na razvoj slovenščine in bo imelo negativne posledice tudi v prihodnosti. Država ima čedalje manj denarja

za subvencioniranje književnih del (tukaj je seveda še problem selekcije), slovenska jara gospoda, razen redkih izjem, pa ne razume slovenske kulture in književnosti in ju ignorira. Iz njihovih vrst ne moremo pričakovati mecenov za slovensko književnost. V takšnih razmerah se bralna kultura ne bo izboljšala, še posebej najstniška ne. Manj ko je novih knjig, klasičnih ali v digitalni obliki, prevodov ali avtorskih del, bolj se krči prostor slovenskega jezika.

Slovenščina ima tudi težavo zaradi svojega bogastva, torej slovnice zapletenosti. Naša materinščina ni lahek jezik, zato njeni govorci potrebujejo več opor v obliki leksikografskih del, slovnice in jezikovnih priročnikov. Tu pogrešamo dela in spletne strani, ki bi preprosto, a ne poenostavljeno znala pojasniti slovnice in druga pravila pisanja in govorjenja v slovenščini. Še največ težav je verjetno v leksikografiji, kjer slovenščina zaostaja za številnimi drugimi jeziki. Strinjam se z zelo dobrim člankom Igorja Bratoža v časopisu Delo 18. 2. 2014 o tej problematiki. Dela za pripravo novega SSKJ potekajo predolgo, čeprav so razumljivi očitki o razvrednotenju dela njegovih pripravljalcev in pomanjkanje denarja. Letos se nam obeta vsaj prenovljena izdaja v redakciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, ki ga bo izdala Cankarjeva založba. Kdaj bo izdan nov SSKJ in kakšen bo pa žal ne vemo. Že oktobra 2008 je bil strokovni posvet o pripravi nove izdaje SSKJ, februarja letos je ministrstvo za kulturo sklicalo nov posvet na to temo. Novega SSKJ verjetno še nekaj časa ne bo, kljub nujni, da bi ga dobili, kljub računalniški tehnologiji, ki bo omogočila njegovo hitrejše sestavljanje, kljub javni polemiki, kljub alternativni skupini njegovih sestavljalcev ... Ob tem osrednjem enojezičnem normiranem slovarju bi potrebovali tudi novega frazeološkega in kakšnega dvojezičnega. Najnovejši rusko-slovenski slovar je denimo star že pol stoletja.

Temnih oblakov nad slovenščino je torej veliko, čeprav tudi ne moremo pretiravati z ocenami o njeni ogroženosti. Preslišati moramo včasih res neokusne, sladkobne izjave o veliki ljubezni do slovenske besede in z dejanji, vsak po svojih močeh, pokazati, da nam je mar za slovenščino. Ta ni nekaj abstraktnega, ampak jezik, ki ga oblikujemo vsi njegovi govorci. Bolj ko se bomo potrudili zanj, bolj bo uspeval. ●

Slovenščina v elektronskih medijih

Mija Michelizza

*Guglam, tvitam, poustam, klikam.
Torrent, download, YouTube, upload.
On pretaka, ti nalagaš,
tretji spremlja, jest pa lajkam.*
(Jonas Žnidaršič)

Verjetno bi težko bolje opisali aktivnosti sodobnega človeka, ki nezanemarljivo količino časa preživi za računalnikom, na mobilnem telefonu ali podobni elektronski napravi, kot je to v enem izmed svojih objav na družabnem omrežju Twitter strnil Jonas Žnidaršič. Ta kratka objava pa ne opiše samo novih načinov komunikacije ter drugih aktivnosti, ki prihajajo z elektronskimi mediji, temveč lepo pokaže tudi na mnoge značilnosti izrazne plati jezika v teh medijih.

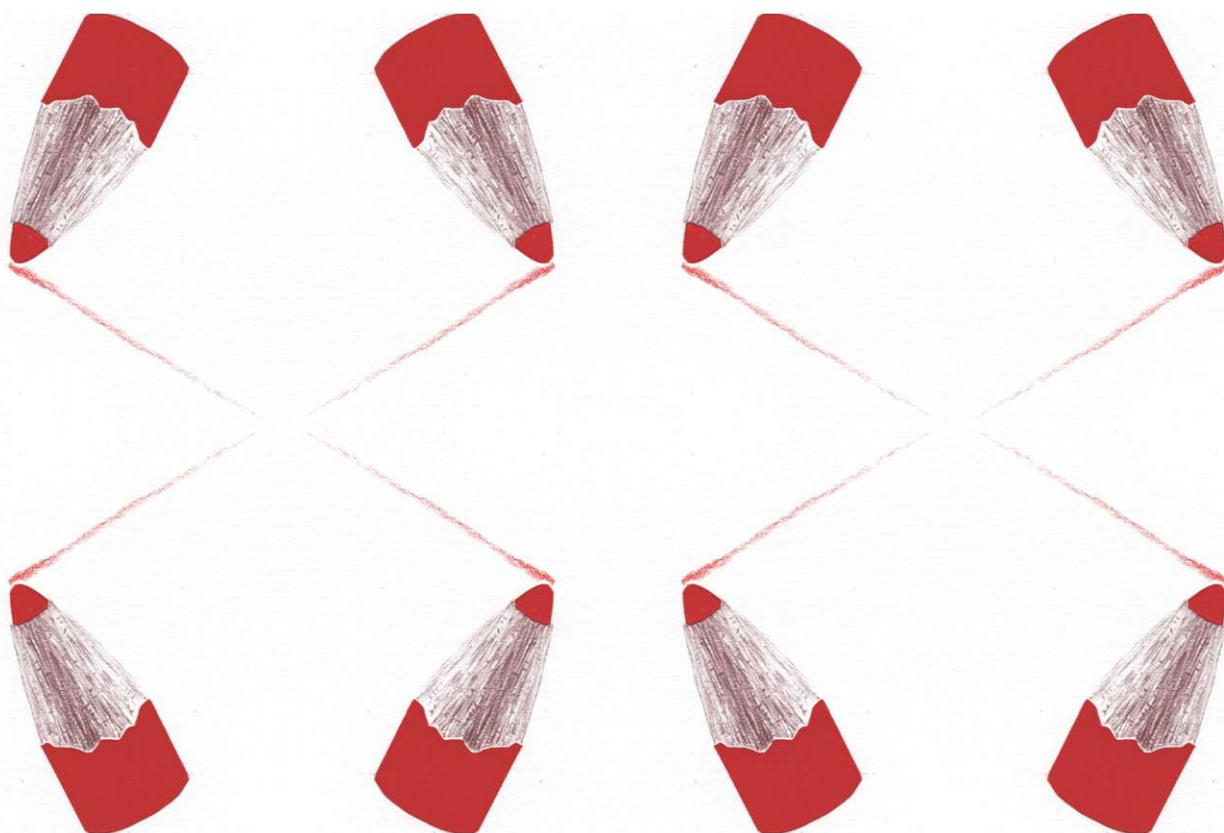
Elektronski mediji že kar nekaj časa korenito posegajo na večino področij našega življenja, od informatike, marketinga, psihologije, sociologije, novinarstva, umetnosti pa vse do jezikoslovja. Bolj kot revolucijo je smiselno te pojave pojmovati kot evolucijo: danes lahko namreč govorimo le o vsesplošnem razmahu elektronskih medijev ter o množičnosti njihove uporabe, ne pa o elektronskih medijih kot novosti – kljub temu pa še pogosto zasledimo tudi poimenovanja kot npr. »novi mediji« in »nove tehnologije«. Predstavljajo odsev sodobne družbe, a so hkrati že naš integralni del, saj si le redko kdo še predstavlja življenje brez teh večinoma mobilnih naprav, ki nas spremljajo na vsakem koraku. Kot vsaka stvar tudi ti mediji prinašajo s seboj tako pozitivne kot negativne plati, kar vsekakor ni moglo uiti niti jezikoslovcem. Nekateri s strahom opazujejo spremembe, ki jih sodobne tehnologije prinašajo v jezik, spet drugi z odprtimi rokami sprejemajo vse, kar je v jeziku novega. Verjetno je treba ubrati neko srednjo pot, spremljati te pojave,

jih beležiti ter jih sproti kritično presojati, vendar ne na silo vsiljevati v normativne priročnike, saj se takšni ukrepi v dosedanjih zgodovini jezika niso preveč obnesli. Vse kaže na to, da gre za organski proces, ki je skupen veliki večini zahodnega sveta. Tesno je v povezavi s procesom globalizacije, ki se mu v današnjem času težko izognemo, kar vsekakor pomeni, da slovenščina nikoli več ne bo takšna, kot je bila pred pojavom elektronskih medijev.

Internetno jezikoslovje

Poimenovanje internetnega jezikoslovja prvič zasledimo že leta 2001, ko ga David Crystal omeni v svoji knjigi *Language and the Internet*, štiri leta kasneje pa ga v svojem članku *The Scope of Internet Linguistics* definira kot »sinhrono analizo jezika na vseh področjih internetne dejavnosti, vključno z elektronsko pošto, različnimi vrstami klepetalnic in iger, takojšnjim sporočanjem in spletnimi stranmi ter s povezanimi področji za računalniško posredovano komunikacijo («computer-mediated communication« v angleškem izvorniku), kot so sporočila SMS«. Leta 2011 izide še Crystalova knjiga *Internet Linguistics*, v kateri se bolj kot v prvi knjigi, kjer obravnava predvsem stilske značilnosti jezika na internetu pri posameznih tipih elektronsko posredovane komunikacije,¹ osredotoča na metodološka vprašanja. Internetno jezikoslovje je kot področje raziskovanja še v povojih. Crystal meni, da je pomembna začetna naloga priprava opisov besedišča, slovničnih lastnosti jezika, novosti v zapisu in pragmatičnih značilnosti znotraj posameznih tipov elektronsko posredovane komunikacije. Osredotočiti se je treba tudi na leksiko, ki je rezultat novih stvarnosti. Raziskovalni izzivi na tem področju se tičejo predvsem količin podatkov, ki jih internet vsebuje, raznolikosti jezika, ki jo najdemo na internetu, ter hitrosti spreminjanja pojavnosti na internetu. Pri predstavitvi te nove veje jezikoslovja smo uporabili Crystalov termin, čeprav bi bilo treba razmisliti o ustreznosti izraza »internetno jezikoslovje«, ki zgolj z definicijo nakazuje na širše

¹ Poleg v jezikoslovju že uveljavljenega pojma »tip besedila« se v našem kontekstu zdi smiselno govoriti o tipih elektronsko posredovane komunikacije, ki jih razumemo kot posamezne elemente elektronsko posredovane komunikacije, kot so npr. forumi, blogi, spletne enciklopedije (npr. Wikipedija), elektronska pošta ipd., ki se med seboj ločijo predvsem po načinu prenosa podatkov, tipi besedil pa so v sklopu posameznih tipov elektronsko posredovane komunikacije lahko zelo raznovrstni.

področje raziskovanja. Morda bomo morali v prihodnosti poiskati drugo poimenovanje.

Mrežna govorica

V sklopu različnih jezikoslovnih raziskav in obravnav na internetu so se pojavili tudi različni termini za jezik (ang. *Cyberspeak*, *Netspeak*, *Netlish*, *Weblish*, *e-Language* itd.), diskurz (ang. *Electronic Discourse*, *Computer-Mediated Discourse* itd.) in jezikoslovje (ang. *e-Linguistics*, *Cyberlinguistics*, *Searchlinguistics* itd.). Nekatera izmed teh poimenovanj so bila bolj razširjena, druga manj, gre pa seveda za izraze v angleščini. V slovenski literaturi o internetnem jezikoslovju se precej uporablja termin mrežna govorica (kot ustreznik angleškemu *Netspeak*). Ampak kaj pravzaprav je mrežna govorica in v katerih besedilih se pojavlja? Značilnosti mrežne govorice (s posebnim ozirom na slovenščino) lahko okvirno razdelimo v šest skupin, ki si jih bomo podrobneje ogledali v nadaljevanju: (1) značilnosti pogovornega jezika, (2) šumevci, (3) brisanje besednih mej, (4) zapis malih in velikih črk, (5) ločila in druga pisna znamenja ter (6) krajšave in medmeti. V članku se bomo omejili na analizo besedil, ki je nastala v sklopu doktorske disertacije avtorice in

zaobjema predvsem besedila spletne enciklopedije Wikipedije ter besedila izbranih blogov. Obe vrsti besedil nastajata na podoben način, saj ima kdorkoli možnost, da jih soustvarja, po drugi strani pa so si zelo različna, s čimer želimo pokazati, da ne gre vsega metati v isti koš.

Značilnosti mrežne govorice v elektronskih besedilih so opazne na vseh jezikovnih ravneh. Pri analizi teh besedil dobimo občutek, da so avtorji pri pisanju sproščeni in pogosto neobremenjeni z normo, opazi se odsotnost lektoriranja, kar ima za posledico, da v besedilih ostane tudi marsikaj, kar bi lektorji pri svojem delu popravili. Vendar pa je treba jasno opredeliti meje med različnimi vrstami odstopanj od norme v elektronskih besedilih in poudariti, da ne gre vsega obravnavati na enak način. Ločiti je treba dejanske napake od načrtnih in nenačrtnih odklonov od norme. Mnogokrat načrtnemu odklonu botruje prav želja po stilnem učinkovanju, nenačrtni odkloni od norme pa so lahko posledica tehničnih omejitev.

Značilnosti pogovornega jezika

Predvsem na začetku raziskovanja jezika v elektronskih medijih se je pogosto razpravljalo o vprašanju, kateri prenosniški

Pri analizi elektronskih besedil dobimo občutek, da so avtorji pri pisanju sproščeni in pogosto neobremenjeni z normo, opazi se odsotnost lektoriranja. Vendar pa je treba jasno opredeliti meje med različnimi vrstami odstopanj od norme in poudariti, da ne gre vsega obravnavati na enak način. Ločiti je treba dejanske napake od načrtnih in nenačrtnih odklonov od norme.

zvrsti je ta jezik najbolj podoben. Značilnosti pogovornega jezika se v besedilih elektronskih medijev pojavljajo, vendar pa nikakor ne v vseh vrstah besedil. Na eni strani imamo besedila, ki se sploh ne oz. le malo razlikujejo od običajnih tiskanih besedil, na drugi strani pa najdemo nekatera besedila elektronske pošte, klepetalnic, SMS sporočil, ki bolj spominjajo na govorjena besedila. Treba pa je opozoriti na vzroke, zaradi katerih do takšnih zapisov sploh pride. Mnogi primeri res nakazujejo na neobremenjenost avtorja pri zapisu, zasledimo pa tudi primere, ko so leksemi, ki na katerikoli jezikovni ravnini izkazujejo značilnosti pogovornega jezika, rabljeni predvsem stilistično.

Šumevci

Šumevce v elektronskih besedilih navadno najdemo zapisane na štiri različne načine: (1) zapisani so v skladu z normo: *Tamarčka, šušī, anže*; (2) pogosto jih zamenjujejo sičniki: *spominica, bostjan, Aljaz*; (3) šumevec lahko zaznamuje ponovljen sičnik: *Blazz*; zasledimo še (4) zapis šumevca pod vplivom tuje jezika: *joshko, Stascha*.

V elektronskih besedilih je bila predvsem na začetku vsesplošne uporabe interneta zelo opazna problematika zapisa šumevcev. Kot smo videli, še vedno prihaja do različnih načinov zapisa črk č, š in ž. Zlasti za SMS sporočila se pogosto navaja raba sičnikov namesto šumevcev, čeprav v zadnjem času tehnologije tudi na mobilnih telefonih napredujejo, kar sicer rešuje tovrstne probleme, je pa zato cena SMS sporočila s šumevci večja od cene sporočila v sičnikih. Ker so bili prvi načrtovalci interneta Američani, so iskali predvsem načine, kako olajšati komunikacijo na internetu v angleščini, niso pa se zavedali problemov komunikacije v drugih jezikih, zato se je ob pričetku razvoja informacijskih tehnologij v šestdesetih letih 20. stoletja uveljavil nabor znakov ASCII (ang. *American Standard Code for Information Interchange*), ki vsebuje 128 7-bitnih kod (enkratnih kombinacij števil 0 in 1). Ta nabor znakov je na spletu privilegiral angleščino – v rabi HTML jezika, pri poimevanjih domen, elektronskih naslovov ipd. Vse to je nekateri komentatorje napeljal, da so začeli govoriti o *tipografskem*

imperializmu kot o podkategoriji *jezikovnega imperializma*. V drugih jezikih pa je v tem času prihajalo do t. i. *ad hoc* improvizacije uporabnikov; tako so npr. za slovenski č uporabljali kombinacije *ch* ali *cc* oziroma preprosto *c* brez strešice. Kasneje se je pojavil nabor znakov »ISO Latin 1« oziroma »ISO 8859-1«, ki je olajšal komunikacijo v mnogih evropskih jezikih, globalno gledano pa so se številni problemi rešili z naborom znakov Unicode (ta ima 16-bitni zapis znaka), univerzalnim standardom kodiranja jezikovnih znamenj, za katerega skrbi neprofitni konzorcij Unicode.

Brisanje besednih mej

Brisanje besednih mej je pogosto v besedilih SMS sporočil, kjer se pojavlja predvsem zaradi varčevanja s prostorom in pomanjkanja časa. Lahko se pojavi zaradi tehničnih omejitev (npr. pri vzdevkih: *tinaenainedina, MaliČlovek, vklišef* in v internetnih naslovih: *www.kapodol.com*) ali pa zaradi stilnega učinkovanja. Avtor se lahko ne spomni pravega izraza, imena ali vzroka (»večina tvojih prijateljev je diplomiranih *kajvemkajže*«) ali pa gre za besedno igro oz. željo po poudarjanju (»zakaj vsi ti ljudje jamrajo na *svetunakanalua*«). Pogosto stilno učinkujejo tudi primeri brisanja med besednimi mejami, kjer je opazen vpliv govora, predvsem zapis naslonk skupaj z naglašeni besedami ali z drugimi naslonkami in zapis stalnih besednih zvez skupaj (*izfotelja, napamet, lahkonoč, lepoprosim, kenede* ipd.).

Zapis malih in velikih črk

Spletni bonton oz. netiketa (ang. *Netiquette*) odsvetuje zapis celotnega besedila z velikimi tiskanimi črkami, saj naj bi to pomenilo, da smo povzdignili glas oz. zakričali. Treba pa je upoštevati tudi možnost, da avtor besedila ni večš tovrstnega komuniciranja in da pravil spletnega bontona ne pozna. Bolj pogosto pa v elektronskih besedilih opazimo zapis izključno z malimi črkami, pri čemer gre navadno bolj kot za neko stilno učinkovanje za ekonomičnost v smislu časovne komponente, saj je pri tipkanju za zapis velike tiskane črke treba pritisniti dodatno tipko. Posebno mesto pri zapisu malih in velikih črk

imajo t. i. dvozačetnice. Pri dvozačetnicah gre za pojav v jeziku, ki se je iz angleško govorečega okolja (ang. *BiCapitalization*) razširil tudi v slovenščino, predvsem z razmahom spleta in nekaterimi programskimi jeziki, v katerih so te nastale zaradi težnje k čim bolj povednemu poimenovanju spremenljivk, presledki pa niso bili dovoljeni. Dvozačetnice v slovenščini niso nekaj popolnoma novega, saj jih zasledimo že v *Slovenskem pravopisu* iz 2001. V *Pravilih* se s tem pojavom srečamo pri zapisovanju kemijskih formul, kot npr. NaCl in pri kraticah, npr. za *Bosno in Hercegovino* (BiH), zasledimo jih tudi v slovarskem delu *Pravopisa*, in sicer pri neslovenskih priimkih (*MacLaine, McCarthy*).

Ločila in druga pisna znamenja

Elektronska besedila in elektronsko posredovana komunikacija prinašajo nove vrste rabe ločil in pisnih znamenj, zaradi česar ločujemo izvenosrednjebesedilno in osrednjebesedilno rabo ločil v teh besedilih. Če opazujemo izvenosrednjebesedilno rabo ločil, je treba poudariti, da ločila tudi v elementih, povezanih s tehnološko platjo komunikacije, kot so npr. elektronski in internetni naslovi, opravljajo osnovno funkcijo ločevanja. Drugačno vlogo, ki je sicer osrednjebesedilna, opravljajo ločila le v emotikonih, vendar tudi ti, kot kažejo analize, pogosto stojijo prav na mestu oz. namesto običajnih ločil.

Vsekakor ne gre spregledati večplastne funkcije emotikonov. Pri raziskavi sem ugotovila, da raba emotikonov v besedilih ni zelo pogosta in je v sklopu besedil blogov omejena na komentarje. Prisotne so predvsem najenostavnejše oblike, brez posebnih grafoloških inovacij, ki jih zasledimo v literaturi o mrežni govorici. Na Wikipediji emotikonov po pričakovanjih ne zasledimo.

Ločila pa lahko omogočajo tudi spletno iskanje, npr. posameznih vzorcev (zvezdica npr. nadomešča poljubno število znakov, narekovaji zaznamujejo sopojavitev iskanih besed ipd.). Z ločili lahko uvajamo tudi oznake oz. ang. *tags* (npr. afna za odgovore, lojtra za temo pogovora na Twitterju), s čimer se oblikuje hiperpovezava, ki omogoča enostavnejšo orientacijo znotraj spletnega mesta.

V sklopu osrednjebesedilne rabe ločil je na eni strani opaziti opuščanje ločil, spet drugje pa je opazno pretiravanje z ločili. Pričakovali bi, da je opuščanje ločil značilno za besedila, kot so SMS sporočila, kjer gre za določeno omejenost s prostorom, pretiravanje z ločili pa naj bi bilo značilno za splet in sporočila elektronske pošte, kjer takšnih omejitev ni, vendar raziskovalci opažajo obe značilnosti v različnih tipih elektronsko po-

sredovane komunikacije. Povečana je tudi raba drugih pisnih znamenj, ki se v neelektronskih besedilih zelo redko pojavljajo (npr. #, * ipd.), zasledimo tudi vpliv iz programskih jezikov (npr. oglata oklepaja < >, značilna za jezik HTML), novost pa predstavlja tudi raba ločil in drugih pisnih znamenj, ki funkcionirajo kot parna ločila (npr. *res*, =res= ali _res_ za poudarjanje dela besedila).

Krajšave in medmeti

V elektronskih besedilih obstajajo različni načini krajšanja, ki po eni strani izkazujejo potrebo po gospodarnosti (predvsem s časom), po drugi strani pa gre pogosto za namen stilističnega učinkovanja. V elektronskih besedilih zasledimo tako krajšanje, ki je uveljavljeno že v drugih tipih besedil, kot tudi krajšanje, ki je sicer nastalo v sklopu elektronsko posredovane komunikacije, a tudi že prehaja v druge vrste komunikacij (npr. LOL). Pogost je zapis kratic s samimi malimi črkami (npr. *fb, mmc*), kot tudi zapis kratic brez vezaja pri sklanjanju (npr. *BMWja, IOjem*) oz. pri izkratičnih poimenovanjih (npr. *MACfobija, PCfobija*), ki se navadno prav tako pišejo z vezajem ali pa narazen. V elektronskih besedilih pogosto zasledimo tudi medmete, čeprav bi s pojavom emotikonov pričakovali, da jih bo manj. Toda ne samo, da jih zaradi emotikonov ni nič manj, zasledimo jih celo v kombinaciji z njimi oziroma z drugimi pojasnili mimike (npr. LOL).

Seveda moramo tudi tu razlikovati med tipi besedil, saj medmetov npr. v Wikipediji po vsej verjetnosti ne bomo našli prav veliko, če sploh kakšnega. Zanimivi so primeri medmetov, ki se pojavljajo celo kot del kratic (npr. HHOJ – ang. *Ha Ha Only Joking*, »ha ha, se le hecam«), ali pa primer kratice LOL, zapisane tudi z malimi črkami (torej kot *lol*), ki označuje smeh in ki jo na spletu lahko najdemo v stopnjevani obliki *lol prelol*, podobno kot je to mogoče pri nekaterih medmetih (npr. *joj prejoj*). Veliko primerov medmetov zasledimo s ponavljajočimi se črkovnimi elementi (*beeee, aaaaa*), ta značilnost pa prehaja tudi na druge besedne vrste (*grozaaa*).

Če povzamemo, različni tipi elektronskih besedil imajo različne značilnosti. Odstopi od norme niso nujno posledica neznanja pravopisa ali slovnice avtorja, pogosto je vzrok v želji po stilnem učinkovanju ali pa se je avtor primoran poslužiti alternativnih zapisov zaradi raznih tehničnih omejitev. Vse to pa je le delček tega, kar ponujajo elektronski mediji jezikoslovju in jezikoslovcem. Raziskovalnih izzivov na tem področju zagotovo ne bo prav kmalu zmanjkalo. ●

Slovar sodobnega slovenskega jezika

Skupina avtorjev

Zadnje leto je bilo za tiste, ki se ukvarjamo s slovarji, dokaj pestro. Spomladi 2013 je izšel *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, ki po besedah njegovih avtorjev dopolnjuje *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Kmalu zatem je bil objavljen še predlog za izdelavo *Slovarja sodobnega slovenskega jezika*, čigar izhodišče je v nasprotju s prej omenjenim slovarjem nov opis sodobnega jezika na način, ki ponuja sodobnejše leksikografske rešitve in išče evropske vzporednice. Po objavi se je sprožila javna debata o področju, ki navadno ni deležno pozornosti javnosti, kakor so komentirali novinarji; a ta vtis je pravzaprav napačen. Gre bolj za to, da je zadnja takšna javna debata potekala v sredini 60-ih let prejšnjega stoletja, ko je bil leta 1964 objavljen poskusni snopič *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, in se je spomnijo le najstarejše generacije. Za mlajše generacije je SSKJ enostavno danost. Srednja generacija se sicer še lahko spomni čakanja na izid posameznih knjig SSKJ, a takrat ni več šlo za spraševanje o ustreznosti ali neustreznosti slovarske zasnove.

Od leta 1964 do danes je svet doživel precej sprememb in slovarji pri tem niso nobena izjema. Kljub veliki časovni oddaljenosti od nastanka konceptualne zasnove SSKJ pa je pomembno predvsem dejstvo, da se je evropska in svetovna leksikografija začela spreminjati z množično uporabo računalnikov, še bolj radikalno pa z razcvetom svetovnega spleta in splošnim prehodom jezikov v digitalno okolje. Slovarji danes niso več debele knjige niti CD-ROM-i z v sebi zaključenim nespremenljivim avtorskim delom, temveč je njihova vsebina dojeta v smislu dinamične leksikalne informacije, prilagojene mediju, različnim uporabnikom in namenom rabe. Debata, ki je potekala v preteklem letu, v tem smislu ni brezplodna, kajti radikalnejše konceptualne spremembe se morajo brusiti z argumenti in protiargumenti.

V nadaljevanju prispevka je zbranih nekaj izhodišč avtorjev, ki so svoje poglede na sodobno leksikografijo predstavili na Posvetu o novem slovarju sodobnega slovenskega jezika, ki ga je

februarja letos organiziralo Ministrstvo za kulturo.

Kakšno je temeljno gradivo za slovar?

V zadnjih tridesetih letih so pomembne premike v raziskovanju jezikov prinesli korpusi. Korpusi kot elektronske zbirke avtentičnih besedil, nastale po vnaprej določenih merilih in z določenim namenom ter z ustrezno označenostjo, so vir podatkov za boljše opise jezikovne zgradbe in rabe, njihov računalniško obvladljiv format pa je v te opise med drugim prinesel natančnost meritev zelo različnih lastnosti jezika. Če se omejimo le na slovaropisje: prejšnje ročno podčrtovanje potencialnih slovarskih enot in njihovega besedilnega okolja, izpisovanje ter nato listanje kartotečnih listkov so zamenjale računalniške zbirke, ki skupaj z metodologijo, ki jih spremlja, in orodji, ki lajšajo obvladovanje velike količine podatkov, močno izboljšujejo vse vrste slovaropisnih izdelkov – in to predvsem v smislu verodostojnosti prikaza realnega jezikovnega stanja.

Prvi pisni korpus, ki kaže celovito vzorčno podobo jezika, je za slovenščino nastal leta 2000, in sicer s povezavo strokovnjakov s Filozofske fakultete, Instituta Jožef Stefan, založbe DZS in podjetja Amebis. Temu korpusu – z imenom FIDA – je sledila nadgradnja, ki je prvotni obseg 100 milijonov besed povečala na 620 milijonov in je bila zaključena leta 2006 kot FidaPLUS. Sledila je še razširitev z več kot 500 milijoni besed, ki je bila kot korpus Gigafida zaključena leta 2012. Gigafido dopolnjuje iz nje vzorčeni 100-milijonski uravnoteženi korpus Kres. Gigafida in Kres sta ta hip za slovenščino najbolj primerna podlaga za uresničitev uveljavljenega sodobnega slovaropisnega izhodišča, ki pravi, da je o jeziku najprej treba vedeti čim več, da bi potem z analizo izluščili, kaj je osrednje in obrobno, standardno ali nestandardno, regionalno omejeno, stilno opredeljeno, dovolj stabilno za vključitev, dovolj marginalno za izključitev ipd. Seveda pa bo treba oba korpusa na osnovi slovaropisne uporabe in drugih povratnih informacij še nadalje dopolnjevati ali kako drugače spremeniti.

Kako pristopiti k izdelavi slovarja?

Da so slovarji danes veliko več kot le opis pomenov besed ali zvez, ki jim je dodana še oznaka za besedno vrsto, izgovor in zgledi rabe, se lahko zahvalimo predvsem novim medijem in

V zadnjih tridesetih letih so pomembne premike v raziskovanje jezikov prinesli korpusi. Korpusi kot elektronske zbirke avtentičnih besedil, nastale po vnaprej določenih merilih in z določenim namenom ter z ustrezno označenostjo, so vir podatkov za boljše opise jezikovne zgradbe in rabe, njihov računalniški format pa je med drugim prinesel natančnost meritev zelo različnih lastnosti jezika.

tehnologijam, zlasti spletu, pametnim telefonom, tablicam itd., ki omogočajo prikaz tako rekoč neomejenih količin podatkov na zelo različne načine. V računalniško berljivih leksikalnih bazah so danes strukturirani različni jezikovni podatki: pomenski opis besed, stalnih zvez in frazeoloških enot, slovnčni podatki o pregibanju, skladenjski podatki, npr. o vezljivostnih vzorcih, podatki o tipičnem besedilnem okolju besed, sinonimih, pravopisnih posebnostih, o pogostnosti besed glede na tip besedila, časovno obdobje, podatki o etimologiji – vsi tisti jezikovni podatki torej, ki smo jih bili še do nedavnega vajeni iskati po različnih tiskanih jezikovnih priročnikih. Bistvena pridobitev sodobnega časa je, da uporabniku, ki se znajde pred določeno jezikovno zadrego, ni treba razmišljati o tem, ali je njegova zadrega pravopisne, slovarske ali slovnčne narave, niti mu ni treba kombinirati različnih priročnikov, saj je rešitev, če zna svoje vprašanje kolikor toliko razumljivo ubesediti, le klik ali dva stran.

Lahko bi torej rekli, da so elektronske leksikalne podatkovne baze, kot jih evropski prostor pozna že od 80. in 90. let dalje, osnova za izdelavo vseh vrst jezikovnih priročnikov. V slovenskem okolju je bila izdelavi take jezikovne podatkovne baze namenjena ena od aktivnosti projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku, ki sta ga v letih od 2008 do 2013 financirala Evropski socialni sklad in Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS. Pri tem projektu smo sodelavci z Univerze v Ljubljani, Inštituta Jožef Stefan, Zavoda za uporabno slovenistiko Trojina, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in iz podjetja Amebis zasnovali leksikalno podatkovno bazo za slovenščino, katere namen je dvojen: omogočiti izdelavo za slovenščino najpomembnejših eno- in dvojezičnih slovarjev ter specializiranih jezikovnih priročnikov ter zadostiti potrebam računalniške obdelave naravnega jezika oz. uporabi v jezikovnotehnoloških aplikacijah za slovenščino.

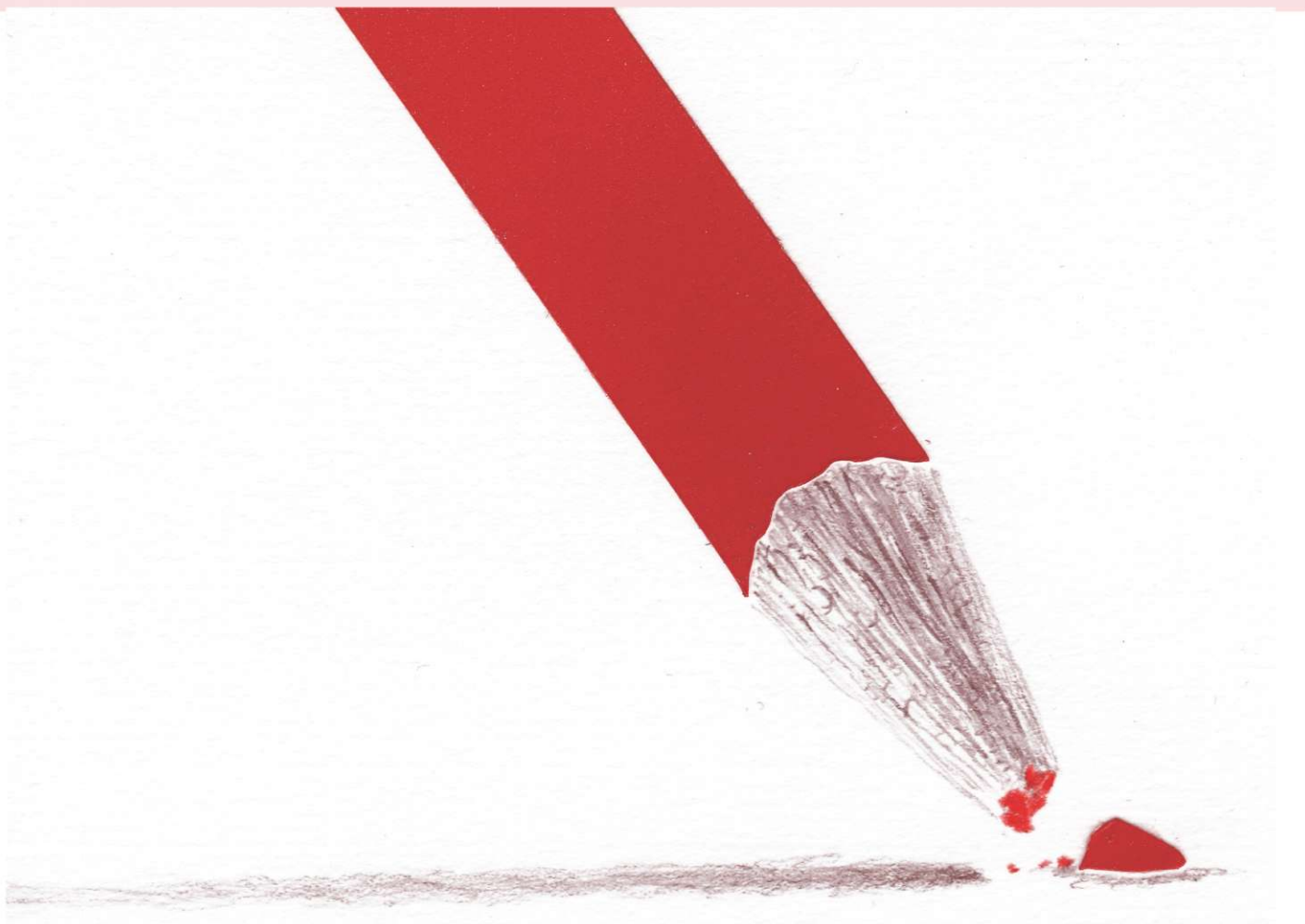
Leksikalno bazo smo zasnovali po vzoru dobrih evropskih praks, kot je denimo baza *Nizozemskega splošnega slovarja*, angleška podatkovna baza Dante, ki je namenjena izdelavi sodobnega irsko-angleškega slovarja, baza, na kateri temelji naj-

novejši *Veliki poljski slovar*, ter z upoštevanjem metodoloških pristopov in jezikoslovnih teorij, ki temeljijo na prepričanjih, da (1) besedni pomen kot sama na sebi zaključena enota ne obstaja, pač pa ima beseda le pomenske tendence, ki jih ureničuje v vsakokratnem konkretnem besedilnem (in zunajbesedilnem) kontekstu, (2) da je jezik mogoče opazovati kot statistično merljiv sistem preferenc ali z drugimi besedami, da so pomeni neposredno povezani z vzorci, v katerih se pojavljajo, (3) da namen slovarjev ni podajanje absolutnih definicij besed, pač pa pomagati uporabnikom razumeti pomen tako, da povežejo že znano z neznanim, (4) da se govorniki pomenov besed učimo iz kontekstov, v katerih jih tipično slišimo, zato je smiselno slovarski opis prilagoditi diskurzu naravnega pojasnjevanja besed, čemur najboljše ustrezajo stavčne definicije, (5) da so med pričakovanji slovarskih uporabnikov najvišje ovrednotene zanesljivost vsebine, jasnost informacij, hitra in brezplačna dostopnost, prilagodljivost vsebin, možnost sprotnega posodabljanja, večpredstavnost in povezave na druge jezikovne vire in enciklopedične podatke.

Gradnji slovarske baze se pri izdelavi sodobnih priročnikov ne bo mogoče izogniti, če želimo jezikovni opis slovenščine dvigniti na evropsko raven, če želimo slovenščini zagotoviti preživetje v digitalnem okolju, če želimo rešiti problem jezikovnih priročnikov za slovenščino na dolgi rok in nenazadnje, če želimo s finančnim vložkom ravnati gospodarno in z mislijo na rezultat, ki bo uporaben in vreden zaupanja.

Kako k izdelavi pripomorejo nove tehnologije?

Izdelava slovarjev vse od osemdesetih let prejšnjega stoletja postaja vse bolj računalniško usmerjena, saj je s pomočjo informacijskih in jezikovnih tehnologij slovaropisje učinkovitejše in bolj konsistentno, končni izdelek pa kvalitetnejši. Jezikovne tehnologije imajo pomembno vlogo že pri zbiranju in obdelavi ter jezikoslovnem označevanju korpusnega gradiva, kar omogoča iskanje in posploševanje identificiranih jezikovnih pojavov. S pomočjo jezikovnih tehnologij je prav tako mogoče izdelati utemeljen nabor ter prednostni seznam izdelave slovarskih

gesel, bodisi z iskanjem ključnih besed v korpusu ali z analizo zgodovine najpogostejših iskanj v spletnem slovarju. Tipično vedênje besed v sobesedilu, stalne besedne zveze in strokovno besedišče raziskujemo z orodji za luščenje kolokacij, ki z uporabo statističnih funkcij identificirajo tiste kombinacije besed, ki se skupaj pojavljajo pogosteje kot z ostalimi besedami v korpusu, na podoben način pa delujejo tudi algoritmi za avtomatsko luščenje zglédov. Med ambicioznejšimi jezikovnotehnološkimi postopki, v razvoj katerih bi bilo treba še vlagati, je avtomatsko prepoznavanje pomena večbesednih enot glede na sobesedilo in avtomatska pomenska členitev slovarskih iztočnic. Za tuje jezike prav tako že obstajajo orodja za avtomatsko iskanje semantičnih relacij med besedami, predvsem sopomenskosti ter nad- in podpomenskosti. Ena najzahtevnejših nalog pa ostaja avtomatsko luščenje razlag iz korpusov. Ker se jezik nenehno spreminja, je ob predpostavki, da imamo na voljo spremljevalni korpus, z jezikovnimi tehnologijami mogoče zagotoviti

tudi identifikacijo novih besed ter pomenskih premikov, kar omogoča avtomatsko posodabljanje slovarja.

A jezikovne tehnologije v uspešnem slovarskem projektu ne smejo biti uporabljene le kot podpora ostalim delovnim fazam, temveč morajo biti sodobni leksikografski projekti jezikovnotehnološko že zasnovani, tehnologije pa morajo igrati ključno vlogo tudi pri vseh nadaljnjih korakih. Zgolj na tak način lahko namreč dosežemo objektivizacijo leksikografskega dela in posledično zadostno mero učinkovitosti in natančnosti ter zagotovimo sledljivost, reproduktibilnost, povezljivost z drugimi viri, kot so drugi slovarji, Wikipedija in korpusi, ter dolgoročno ter večnamensko uporabnost. Prav tako je že zdaj treba načrtovati hitro in postopno objavlanje rezultatov in redne posodobitve slovarja, poleg tega je treba predvideti tudi njegove prilagoditve za druge potrebe, kot so nadaljnji slovarski projekti, jezikovne tehnologije in aplikacije, s čimer bo enkratni finančni, časovni in strokovni vložek večstransko izkoriščen.

S temi izzivi se bo bodoča slovarska ekipa lahko uspešno spopadla le tako, da bodo z možnostmi in omejitvami jezikovnih tehnologij seznanjeni vsi, od vodje projekta do urednikov slovarja in leksikografov, in da bodo projektni sodelavci svoje interdisciplinarno znanje uporabili pri pripravi zasnove slovarja, gradnji slovarske baze ter razvoju leksikografskih orodij in uporabniških vmesnikov. Zasnova in izdelava slovarja brez jezikovnotehnoloških kompetenc z naknadno računalniško implementacijo bi namreč vodila v že videne neuspešne leksikografske poskuse pri nas.

Kdo so uporabniki slovarja?

Določitev zahtev različnih vrst uporabnikov je za izdelavo slovarja ključnega pomena in mora biti izhodišče tako pri izbiri medija kot sestavnih delov slovarske vsebine. Slovar mora slediti predvsem zahtevam šolskih in splošnih, tj. odraslih uporabnikov; gre za uporabnike, ki se bodisi v izobraževalnem procesu ali pri svojem poklicnem ali vsakdanjem delu ukvarjajo s tvorjenjem in razumevanjem besedil in pri tem potrebujejo ustrezno lahko dostopno podporo glede vseh vrst jezikovnih informacij. Ob tem je treba upoštevati, da sta se besedilna produkcija, dostopna širokemu krogu uporabnikov, in število piscev, ki pri tem sodelujejo, v času širitve spleta in družabnih omrežij potisočerala, s čimer se je spremenil tudi temeljni družbeni model publiciranja, ki je zamenjal prejšnjega, temelječega na tisku in založniški industriji. Slovar mora torej svojim ciljnim uporabnikom uspešno služiti v novem digitalnem in spletnem modelu komuniciranja.

Za splošnega uporabnika *Slovarja sodobnega slovenskega jezika* se predvideva, da doživlja jezik in z njim povezane zadrege skozi sporazumevalne situacije, kar pomeni, da je njegov cilj rešitev določene sporazumevalne zagate, manj pa raziskovanje jezika oziroma njegovih prvin. Informacija, ki jo pričakuje, je aktualna pomenska opredelitev besed in zvez, s poudarkom na tistih, ki so v slovenskem besedišču nove in še neuveljavljene, ter besed in zvez, ki so sicer vezane na določena specializirana področja, a pod vplivom družbenopolitičnih, gospodarskih in kulturnih okoliščin prehajajo v splošno rabo, zlasti prek informativnih medijev. Uporabniki od sodobnega slovarja pričakujejo, da je hitro in enostavno dostopen, npr. prek različnih digitalnih, tudi mobilnih naprav, ki so jih pri izobraževanju ter v svojem poklicnem ali vsakdanjem delu vajeni uporabljati, in sicer na preprost in intuitiven način. To pomeni, da posebno izobraževanje ne sme biti potrebno oz. da uporabniki ne bodo

potrebovali posebnih navodil za uporabo slovarja.

Uporabniki slovarja bodo seveda tudi jezikoslovci, vendar pa bo zanje najbrž bolj zanimiva slovarska baza, ki bi morala biti odprto dostopna v obliki podatkovne zbirke v formatu XML. Na podlagi teh podatkov bo namreč mogoče izvajati različne raziskave o pomenskih, skladijskih, vezljivostnih, kolokacijskih, normativnih in drugih vidikih sodobnega slovenskega jezika.

Na kakšen način naj bo slovar dostopen?

Najpomembnejša in večinoma tudi edina namembnost slovarja, kot jo vidijo uporabniki in pogosto tudi stroka, je ta, da je slovar referenčni priročnik, v katerega pogledajo, kadar jih zanima definicija, pomeni, frazeologija itd. določene besede. Vendar imajo slovarji, vsaj če so izvorno zapisani kot digitalna leksikalna baza, tudi širšo uporabo, saj lahko služijo kot zelo dobrodošel vir podatkov za jezikovne tehnologije, torej aplikacije, ki omogočajo računalniško obdelavo jezika in s tem pripomorejo k informatizaciji slovenščine. Takšne aplikacije so npr. sinteza govora, strojno prevajanje, poizvedovanje po informacijah in avtomatsko generiranje povzetkov, nenazadnje pa tudi izdelava označenih korpusov. Slovar namreč vsebuje obilico informacij o jeziku, ki so nepogrešljive za izdelavo takšnih aplikacij za določen jezik: od besednovrstnih informacij, izgovorjavi in pomenski členitvi do podatka o vrstah besedil, v katerih se uporabljajo.

Novi slovar slovenskega jezika tako lahko opravlja dvojno funkcijo – kot referenčni vir za najširši krog uporabnikov in kot podatkovna baza za uporabo v jezikovnih tehnologijah. Za uresničevanje prve vloge zadošča prosti dostop prek spletnega iskalnika, za polno uresničevanje druge vloge pa mora biti slovar oz. njegova baza odprto dostopna. Pod pojmom odprti dostop razumemo možnost in dovoljenje, da lahko celoten slovar prenesemo na svoj računalnik, in to ne samo v kateri od oblik, predvidenih za predstavitev, kot sta HTML ali PDF, temveč kot kopijo slovarske baze v izvornem zapisu XML.

Naša teza je, da bi morali biti vsi jezikovni viri slovenskega jezika, ki nastanejo z javnim financiranjem, javni in s tem maksimalno odprti, kolikor to pač dopuščajo predhodne avtorske pravice in varovanje pravice do zasebnosti, kar pa pri predvidenem slovarju ne bi smel biti problem. Zapiranje namreč koristi zgolj institucijam, ki si nad slovarjem lastijo avtorske pravice, slovenskim uporabnikom, ki so slovar posredno financirali, pa samo škoduje. Odprti dostop do jezikovnih virov predvideva tudi »Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politi-

co 2014–2018, pa tudi sicer se slovenska politika financiranja raziskav počasi, a vztrajno bliža zahtevi po obveznem odprtem dostopu do rezultatov javno financiranih raziskav – to je npr. obvezen pogoj tudi za vse projekte novega programa EU za raziskave in inovacije Obzorje 2020.

Za odprti dostop do podatkov obstaja večje število licenc, vendar so se od vseh najbolj uveljavile licence *Creative Commons* oz. Ustvarjalna gmajna. Licence CC so namenjene urejanju dostopa do (umetniških, znanstvenih) avtorskih del in uporabniku dajejo ustrezno informacijo, imajo pravno veljavo, so strojno čitljive in kot take povsem primerne tudi kot pravni okvir za odprti dostop do slovarjev. Licence CC dovoljujejo prevzem avtorskih del in njihovo nadaljnje razširjanje, obstajajo pa v več različicah, pri katerih posamezne omejitve odprtosti lahko medsebojno kombiniramo.

Za slovar se nam zdita najbolj ustrezni licenca CC BY (priznanje avtorstva) oz. CC BY-SA (priznanje avtorstva, deljenje pod enakimi pogoji). Vse nadaljnje omejitve, predvsem CC BY-ND (brez predelav) in CC BY-NC (nekomercialno) ali celo CC BY-ND-NC bi bistveno zmanjšale uporabnost in s tem uporabo slovarja. Omejitev ND na primer pomeni, da bi bilo treba izdelavo odprte, a predelane slovarske baze za specifične jezikovno-tehnološke namene financirati povsem na novo, kar bi vodilo v dvojno javno financiranje podobnih jezikovnih virov, ob tem pa dodatno upočasnilo razvoj jezikovnih tehnologij za slovenski jezik. Tudi omejitev NC ima negativne posledice za uporabo slovarja in s tem za informatizacijo slovenskega jezika. Slovar je del jezikovne infrastrukture, v katero država vlaga tudi zato, da omogoča razvoj in konkurenčnost gospodarstva. Dejstvo, da bi bilo uporabo slovarskih podatkov treba plačati, bi odgnalo večino že tako redkih podjetij, ki se trudijo razvijati informacijske produkte, vezane na uporabo slovensčine. Res bodo takšni produkti plačljivi in avtorji slovarja od teh prihodkov ne bodo dobili nič, zato pa vsi, ki so z davki financirali izdelavo slovarja, dobijo možnost, da kupijo izdelke za slovenski jezik, ki jih sicer ne bi bilo, obenem pa se s tem spodbuja konkurenčnost domačega gospodarstva.

Kdo lahko naredi slovar?

Za nastanek slovarja sodobnega slovenskega jezika potrebujemo sodelovanje različnih strokovnjakov – torej tudi morda na prvi pogled nepričakovanih in novih akterjev, ki so izkazali interes, reference in znanje – ter skupen koncept. Na fakultetah vseh slovenskih univerz nastajajo raziskave in gradivo, ki v

Uporabniki od sodobnega slovarja pričakujejo, da je hitro in enostavno dostopen prek različnih digitalnih, tudi mobilnih naprav, ki so jih pri izobraževanju ter v svojem poklicnem ali vsakdanjem delu vajeni uporabljati, in sicer na preprost in intuitiven način.

marsičem pripomorejo k temeljnemu raziskovanju in prinašajo tudi v slovaropisje nova znanja ter metodologijo. Zato bi bilo treba raziskovalno in strokovno delo za nastajanje temeljnih sodobnih priročnikov reorganizirati in povezati v okviru resne in finančno podprte jezikovne politike, ki bi v najkrajšem možnem času nadoknadila zamudništvo pri temeljnih jezikoslovnih delih.

Na slovenskih visokošolskih in drugih raziskovalnih inštitucijah so odlični jezikoslovci, specializirani za delo s korpusi, in jezikoslovci, ki obvladajo vse vidike, ki jih odpira priprava slovarja (zvrstnost, norma, (iz)govor, stilistika ...), pa tudi jezikovni tehnologi, računalničarji in drugi strokovnjaki, ki so si pridobili evropsko aktualno leksikografsko znanje in ga že prenesli na slovensko gradivo. V okviru konzorcija s projektno zadanim ciljem je mogoče vsa ta znanja povezati. Če je bila univerza v zgodovini umaknjena s temeljnih slovaropisnih del, je sedaj, ko prav na univerzah opozarjamo na zaostajanje pri sinhronem raziskovanju in digitalizaciji slovensčine, čas, da pobudo enakopravnega konzorcijskega interdisciplinarnega sodelovanja, ki je bil zapisan med sklepi posveta o novem slovarju, čim prej uresničimo. ●

*** Avtorji:**

dr. Tomaž Erjavec, Institut »Jožef Stefan«

dr. Darja Fišer, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

dr. Polona Gantar, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU

dr. Monika Kalin Golob, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

dr. Iztok Kosem, Trojina, zavod za uporabno slovenistiko

dr. Simon Krek, Institut »Jožef Stefan«

dr. Nataša Logar, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

Slovenščina v šoli

Marija Mercina

Poziv k pisanju o položaju slovenščine mi je zastavil veliko strokovnih vprašanj o razpotjih, na katerih smo se znašli Slovenci po osamosvojitvi, in sicer s slovenščino kot državnim in uradnim, javnim in zasebnim jezikom na različnih ravneh sporazumevanja. Istočasno pa je v meni oživil veselje ob spominu na poučevanje slovenščine kot materinščine in tujega jezika, vse od predšolskega »igrajmo se šolo«, kasnejšega inštruiranja sošolcev v osnovni in srednji šoli ter skoraj štiridesetletnega poučevanja. Pri tem izhajam iz naslednjih vprašanj: Ali se slovenska šola na različnih ravneh, od osnovnošolske do visokošolske, odziva na hitro se spreminjajoče družbene okoliščine? Ali vsaj poskuša biti kos vprašanju, ki nam jih te zastavljajo?

Dejstvo je, da se edino v šoli slovenščina poučuje sistematično in strokovno podprto. Šola namreč ozavešča in nadgrajuje spontano učenje tega jezika kot materinščine, jezika okolja in tujega jezika, in sicer njeno najvišjo, nacionalno povezovalno zvrst – zborni jezik. S tem postavlja temelje jezikovnega znanja, na osnovi katerih se bo vsakdo lahko (samo)izobraževal vse svoje življenje. Sistematično učenje knjižnega jezika je nujno povezano s spoznavanjem jezikovne norme v smislu njenih tradicionalnih (kaj je jezikovno pravilno) pa tudi sodobnejših opredelitev (kaj je jezikovno ustrezno). Izhajajoč iz Jakobsonovih predpostavk jezikovna norma namreč ni določena samo z jezikovnimi pravili, temveč tudi z ustreznostjo izbranih jezikovnih sredstev, odvisnih od presoje in namena udeležencev v sporazumevanju in od izbrane besedilne vrste. Takšno poučevanje jezikovne norme v šoli presega goli pouk slovnice in pravopisa ter terja veliko vaj iz sprejemanja, razumevanja in tvorjenja različnih besedil, bolj poglobljeno komunikacijo med učiteljem in učencem, s tem pa veliko več časa, ko ga doslej določa kurikulum. Deskriptivni princip pri znanstvenem poučevanju jezika in iskanju njegovih zakonitosti je osnova slovnici, slovarju in pravopisu, v šoli pa ga je potrebno povezovati z razumevanjem jezikovne norme kot zmožnosti za tvorjenje pisnih in govornih besedil.

Pedagogija kot izkušnja

Otrok se hitro in spontano uči jezika, ker se rodi z zmožnostjo za učenje besed in povedi, ki jih povezuje na podlagi abstraktnih jezikovnih pravil. Kot učiteljica slovenščine pa tudi kot mama sem se zavedala, kakšna dragocenost je slovenščina kot materinščina, vselej tesno povezana z razvojem mišljenja in sporazumevanja, najprej v družini in kasneje z vedno več ljudmi, s katerimi nas povezujejo vsakdanje življenje, delo in kulturne potrebe. *Jezikovno sporazumevanje je izraz veselja in samozavesti svobodnega subjekta.* Že predšolski otrok ne le posnema, temveč si prostor jezikovne svobode širi z ustvarjalno rabo nenavadnih in izzivalnih besed in besednih zvez, na katere igrivo pričakuje naš odziv. Istočasno spontano že upošteva jezikovno normo, ko npr. ločuje moški in ženski spol, število itd. Zato je lahko vsak otrok v moji družini popravljal moje jezikovne napake in s tem osrečeval samega sebe in mene.

Manj ko vemo – tudi o jeziku – samozavestnejši smo! V otroških »igrajmo se šolo« učitelj ve prav vse. Tudi ko sem bila osnovnošolska in srednješolska inštruktorica slovenščine, sem si domišljala, da skoraj vse znam, saj sem posnemala svojo učiteljico. Že v gimnaziji sem namreč inštruirala otroke priseljenec iz drugih republik bivše države. Njihovi ambiciozni starši so kmalu po selitvi doumeli, da je slovenščina kot predmet in učni jezik pogoj šolskega uspeha pri vseh predmetih. Pri inštruiranju sem odpravljala interference iz slovanskih jezikov, tako kot nas je naša profesorica opozarjala na interference iz domačega narečja oziroma pogovornega jezika. Ob konkretnih primerih sem uporabljala svojo skromno slovnično razlago, ki se v Zagrebu, Sarajevu itd. ni dosti razlikovala od naše, saj je šlo za sorodne jezike in (tedaj) podobno terminologijo. Brez kontrastivne primerjave bi se namreč moral inštruiranec učiti vsak jezikovni primer posebej – na pamet.

Iz napisanega sledi, da je tudi ožje pojmovana jezikovna norma nujni sestavni del poučevanja knjižnega jezika. Po končanem študiju sem poučevala slovenščino mladino in odrasle: gimnazijce, vzgojitelje, trgovce, administratorje, »ekonomce« in »kmetijce«; pa še delavce v lesni tovarni (za pridobitev kvalifikacije) in druge skupine odraslih. Nekatere odrasle sem poučevala slovenščino kot drugi ali kot tuji jezik, pa tudi slovenščino kot sredstvo za kulturno sporazumevanje na univerzi za tretje

V nasprotju z otroki moje generacije, ki smo povečini govorili narečje ali pokrajinski pogovorni jezik, iz radia in knjig pa sprejemali samo zbornega, se sodobni otrok že v predšolski dobi srečuje z množico različnih jezikovnih zvrsti, knjižnih in neknjižnih, ki se prepletajo med seboj tudi v izrazito formalnih položajih na radiu in televiziji.

življenjsko obdobje. Vsaka učna ura je bila drugačna, saj pouk ni bil odvisen samo od učnega načrta in moje priprave, temveč tudi od razmerja med menoj in slušatelji.

Pozoren učitelj kaj kmalu ugotovi, da ima vsak učenec/govorec/pisec svoje jezikovne odlike in zanj značilne napake. Temeljno vprašanje njegovega jezikovnega izobraževanja je, kdaj jih bo spoznal in koliko truda bo pripravljen vložiti v njihovo odpravljjanje. Če bi opustili pouk jezikovnega sistema in njegovih pravil, bi morali za enako (še vedno zelo skromno znanje zbornega jezika) večkratno povečati število učnih ur. Današnji otroci prihajajo v osnovno šolo z obsežnim znanjem materinščine, v povprečju večjim, kot je bilo moje. Doma sem se naučila narečja, ker sem za to imela priložnost, ko pa so mi starši brali, sem spontano sprejemala tudi pravila zbornega jezika, ki jih je kasneje nadgrajevala šola. V nasprotju z otroki moje generacije, ki smo povečini govorili narečje ali pokrajinski pogovorni jezik, iz radia in knjig pa sprejemali samo zbornega, se sodobni otrok že v predšolski dobi srečuje z množico različnih jezikovnih zvrsti, knjižnih in neknjižnih, ki se prepletajo med seboj tudi v izrazito formalnih položajih na radiu in televiziji. Prepričana sem, da je zaradi te zvrstne zmede njegov občutek za jezikovno pravilnost oziroma nepravilnost ter ustreznost izbire zvrsti za določen govorni položaj šibkejši, kot je bil naš.

Normativnost ali deskriptivnost?

Prizadevanje za podobo slovenščine v javnosti je nujni sestavni del našega družbenega in kulturnega razvoja. Kljub nekaterim negativnim izkušnjam sem prepričana, da je večini ljudi zelo mar za slovenščino. Številni odrasli se sprašujejo o spreminjanju jezika, tudi knjižnega, saj marsikaj odstopa od tistega, kar so se že nekoč davno naučili v šoli. Radi bi vedeli, kdaj gre za kršenje norme, kdaj za spremembe jezikovnih pravil, ali so nove besede del standardnega besedišča ali ne. Če me kdo neposredno sprašuje o tem, zelo pazim, da s svojimi odgovori in nasveti nikogar ne odvezujem odgovornosti. Navadno svetujem, naj se pouči v jezikovnih priročnikih, hkrati pa naj tudi sam razmišlja in se odloča, kako bo kaj povedal oziroma napi-

sal. S tem bo dokazoval, da je odgovoren za njegovo rabo, mislim predvsem na zborni jezik, ki je normiran in se istočasno nenehno razvija in spreminja.

Ta pristop je tesno povezan z vse pogostejšim vprašanjem o večji ustreznosti normativnega ali deskriptivnega pristopa pri jezikovnem pouku. Po mojem mnenju je namreč odgovor še vedno naslednji: oba pristopa sta vedno in nujno medsebojno povezana. Temeljni didaktični pristop nam narekuje, da ob izbranih primerih opisujemo konkretne jezikovne pojave, istočasno pa jih že posplošujemo in jih s tem normiramo glede na njihovo primernost za zborna rabo, ki sama po sebi predpostavlja standarizacijo.

Sprašujem pa se, kako naj bi učenec ob enakem ali celo manjšem številu ur slovenščine, kot smo jih imeli nekoč, usvojil jezikovno normo kot zmožnost za tvorjenje besedil in jih po določenih pravilih tudi tvoril, kot zahteva učni načrt. Zato vse pogosteje slišimo predvsem izjave o »predelani snovi« in veliko manj o funkcionalnem znanju, ki pomeni suvereno rabo jezikovnih sredstev. K takemu pristopu učitelje in z njimi njihove učence sili obsežen učni načrt, katerega realizacijo preverja šolska oblast z natančnim, tudi zunanjim preverjanjem znanja ob koncu osnovne šole in na državni maturi.

Ali se slovenska šola na različnih ravneh, od osnovnošolske do visokošolske, odziva na hitro se spreminjajoče družbene okoliščine? V izhodiščih, načrtovanju in nadzorovanju z različnimi predpisi prav gotovo. Rezultati preverjanja funkcionalnega znanja jezika pa pokažejo drugače. Zato menim, da (tudi) šola ni kos vprašanjem, s katerimi se soočamo kot sodobni govorci slovenščine. Upam, da bo tudi odprta razprava v tej reviji pokazala še druga vprašanja in dileme, povezane s položajem slovenščine danes. •

Ali je internacionalizacija brez slovenščine pogoj kakovosti visokega šolstva?

Monika Kalin Golob

V vsesplošni krizi in pomanjkanju denarja, pa tudi domačih študentov in študentk, se zadnjih deset let ponuja prav posebna interpretacija internacionalizacije, ki je ena od pomembnih zahtev bolonjskega procesa in tudi kriterij vrednotenja kakovosti univerz. Pogosto se vidi v njej zgolj priložnost za pritek tujih študentov, s katerimi bi lahko pridobili »svež denar« za obubožane fakultete. Da bi jih imeli vse več, ponujamo vedno več angleških predmetov – a ne tako, kot predvideva zakon, ampak z napol ali kar nelegalnimi izvedbami predmetov in programov v angleščini. Če ob tem upoštevamo, da visoko šolstvo z bolonjsko reformo postaja vedno bolj tržna, ne pa akademska dejavnost, se internacionalizacijo razume kot ekonomski dodatek za institucijo. Da bi to prikriili, vodstva univerz in fakultet rada povezujejo internacionalizacijo z višjo kakovostjo visokega šolstva. Tako se skorajda ne sme dvomiti, da je »internationalizacija« že tudi zagotovilo za kakovost. Najhitrejša pot do nje pa so programi v angleščini, za katere se zdi, da bodo rešili vse težave slovenskega visokega šolstva.

V zadnjem dokumentu, ki obravnava to področje strateško, tj. v »Nacionalnem programu visokega šolstva za obdobje 2011–2020«, ni mogoče prezreti vpliva te usmeritve, saj obravnava potrebo po internacionalizaciji v povezavi z »mednarodno atraktivnostjo«, ki jo bomo pridobili s »študijskim procesom v tujem jeziku« (str. 35). Utemeljitev v dikciji turističnega oglaševanja je dovolj zgovorna: »Slovenija bo privlačna destinacija za visokošolski študij ter pedagoško, raziskovalno in strokovno delo tujih študentov in strokovnjakov« (str. 36). Ali z besedami bivšega ministra za visoko šolstvo dr. Žiga Turka (»Odmevi«, TV Slovenija, 25. 7. 2012): »Univerze, izobraževanje postaja globalni posel, ki se ga je treba lotiti z globalnimi orodji in globalnimi jeziki.« Izobraževanje kot gospodarski dobičkonosni dodatek torej, in ne izobraževalni cilj: »Mi se bomo potrudili

[število tujih študentov] povečati tako, da bomo omejili pravila, ki se tičejo uporabe slovenskega jezika.«

Kakovosti slovenskega visokega šolstva ne bo povečala instantsna internacionalizacija s prizadevanji za čim več tujih študentov, sploh kadar so ti sredstvo trženja. Kaj so cilji univerzitetnega izobraževanja? Komu je namenjeno in čemu imeti javno šolstvo? Naj bo organizirano za dobro družbe in podporo znanosti? Ali pa je le še ena od tržnih dejavnosti, ki naj bi prinašale dobiček? Zdravnik, pravnik ali ekonomist, novinar, strojni inženir ali elektrotehnik morajo biti usposobljeni za sporazumevanje s svojimi sodržavljanji, torej morajo obvladati njihov jezik. Zakaj ne bi manjšanja generacij izkoristili za normalizacijo razmer na programih, kjer imajo visokošolski učitelji popolnoma neprimerljivo razmerje študentov na profesorja (35 in več, kar je visoko nad evropskim povprečjem), ne pa v paniki iskali tuje študente, ki bi upad generacij nadomestili?

Internationalizacija – vendar za kakšno ceno?

Raziskave so pokazale, da ima jezik predavanj velik vpliv na kakovost učnih dosežkov in prispeva k študentovemu kognitivnemu in kulturnemu razvoju (glej denimo dokument »Position Statement on Language Policy in Higher Education in Europe« iz leta 2011). Prav zato je odgovorna jezikovna politika, podprta s strokovnimi argumenti, pomemben del ohranjanja slovenskega jezika na vseh področjih delovanja in prispevek k uresničevanju skupnega evropskega visokošolskega prostora, ki lahko obstaja samo na temeljih jezikovne in kulturne raznolikosti. Razprava o jeziku visokega šolstva, ki jo odpira tudi 12. člen predloga Zakona o visokem šolstvu, zato ne sme biti usmerjena v izključujočo alternativo – slovenščina ali angleščina – temveč v iskanje ravnotežja med poučevanjem v maternem jeziku in ponujanjem možnosti za razvijanje znanja tujih jezikov. Predvsem pa tako pomembna vprašanje ne morejo biti politično-ideološka, temveč se jih mora sprejeti v okviru strokovne, premišljene vizije visokega šolstva: te nam zadnje desetletje v visokem šolstvu odločno primanjkuje – vsaj toliko, kolikor nam primanjkuje tudi denarja za to področje.

Obstoječa zakonodaja (glej zlasti 11. in 12. člen ustave) zagotavlja slovenščini status visokošolskega jezika in hkrati v »Zakonu o visokem šolstvu« dopušča rabo tujih jezikov, za kar so določene omejevalne okoliščine in postopki sprejemanja takšnih odločitev. Omejevalne okoliščine pa so nejasne in v praksi omogočajo poljubne interpretacije, dovolj sta že denimo klavzuli »deli študijskega programa« ali »večje število tujih študentov«. Tudi zakonska določba jezikovnonačrtovalnih dejavnosti v zvezi s slovenščino kot strokovnim in znanstvenim ter s slovenščino kot tujim jezikom se od sprejetja dopolnitve zakona leta 2004 še ni udejanjila. Čeprav ZVŠ izrecno določa, da »visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika«, nismo v raziskavi »Primerjalne študije o učnem jeziku v visokem šolstvu« zasledili nobenega sistematičnega pristopa k tej skrbi, in sicer ne na načelni (z izjemo prereza jezikovne politike Univerze na Primorskem) ne na praktični ravni. Skrb za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika je prepuščena samoiniciativi zaposlenih. Odgovorni se zanašajo na samoumevnost razvoja slovenščine zaradi njenega trenutnega pretežno prevladujočega položaja, hkrati pa želijo njen delež zmanjšati.

Statuti slovenskih javnih univerz zakonodajo bolj ali manj povzemajo, natančneje ločujejo med javnimi in drugimi programi (v katerih naj bi bila raba tujih jezikov liberalnejša), določajo organe za odločanje o izvedbah programov ali predmetov v tujem jeziku, »skrbi za slovenski jezik« pa se posvečajo le deklarativno. Pobude jezikoslovne stroke, da je treba vprašanje jezika visokega šolstva transparentno in sistemsko urediti, so naletele na odzive, da je vztrajanje pri zakonski diktaciji, da je slovenščina učni jezik visokega šolstva, problematično in da zavira internacionalizacijo ter s tem kakovost visokega šolstva in predloge, da naj fakultete in univerze same odločajo o jeziku svojih programov. Temu sledi tudi zadnji predlog Rektorske konference RS za spremembo predloga besedila Zakona o visokem šolstvu (sprejet 24. maja 2013 v Kopru), ki predlaga, da se dosedanja diktacija 8. člena popravi v: »Učni jezik je slovenski. Visokošolski zavod lahko izvaja študijske programe ali njihove dele v tujem jeziku pod pogoji, določenimi s statutom. Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika.«

Oktobra 2013 je bil v javni obravnavi predlog novega Zakona o visokem šolstvu, ki vprašanje učnega jezika ureja v 12. členu. Predlog glede na sedanjo zakonodajo dodaja tri možnosti za izvajanje programov v tujem jeziku (v tujem jeziku je mogoče

Kakovosti slovenskega visokega šolstva ne bo povečala instantna internacionalizacija s prizadevanji za čim več tujih študentov, sploh kadar so ti sredstvo trženja.

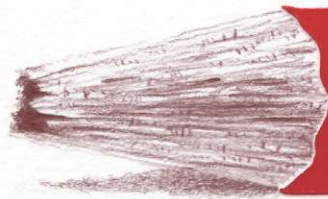
izvajati ne več le del programa, ampak tudi program v celoti, če jih izvaja gostujoči profesor in jih posluša večje število tujih študentov; v tujem jeziku se lahko izvajajo tudi skupni programi in programi domačih institucij v tujini).

Predlog 12. člena ne rešuje nedorečenosti prejšnje diktacije (kajti kako je določeno »večje število« tujih študentov?) in postavlja nove probleme: kako se izvajajo programi, ki jih izvaja gostujoči predavatelj za domače študente, ali sme domači visokošolski učitelj izvajati predmet v tujem jeziku, če ga poslušajo domači in študenti na izmenjavi? Prav tako se predlog ne izreka natančneje o skrbi za razvoj slovenskega strokovnega in znanstvenega jezika.

Neizpolnjene zaveze

Neuskajenost med zakonodajo, mnenjem stroke ter fakultetnimi/univerzitetnimi in državnimi strategijami že sedaj povzroča nelegalno izvajanje predmetov in programov v angleščini na račun izvedb v slovenščini. Rešitve so parcialne in nedomišljene, brez vloženih intelektualnih in finančnih virov. Na ljubljanski univerzi se izvajajo v angleščini ne le nekateri izbirni predmeti, ampak celotni programi, ki so sicer akreditirani v slovenskem jeziku; zakonska določitev, da se lahko posamezni predmeti izvajajo v tujem jeziku, če jih vpiše večje število tujih študentov, pa v praksi pomeni, da se predmet s 50 slovenskimi in tremi tujimi študenti izvaja v tujem jeziku, torej angleščini. In čeprav statuti univerz določajo, da je treba pri odločanju za izvedbo v tujem jeziku upoštevati znanje učitelja in študentov, se to ne dogaja, kriteriji za tako vrednotenje pa prav tako ne obstajajo.

Predlog 12. člena ZVŠ ne prispeva k razreševanju dosedanjih nejasnosti in še bolj odpira vrata netransparentnosti (čemu denimo 2. odstavek, ki navidezno prenaša izjeme na statute, čeprav jih določa 3. odstavek?) na račun slovenščine kot jezika visokega šolstva. Menimo, da je treba vnesti določila, ki bi državo zavezala k oblikovanju jezikovnonačrtovalnega okvira za rabo jezikov v visokem šolstvu, univerze pa k izdelavi in upoštevanju posameznih jezikovnonačrtovalnih dokumentov,

in vnesti varovalke o maksimalnem številu vsebin v tujem jeziku, ki jih lahko slovenski študent posluša na rednem študiju slovenskih univerz: npr. na prvi stopnji do 10 % ECTS (tj. do 18 ECTS na triletnih in do 24 ECTS na štiriletnih programih prve stopnje), na drugi stopnji do 20 % (to je do 24 ECTS na dvoletnih programih in do 12 ECTS na enoletnih programih druge stopnje) in do 50 % na doktorskih programih.*

A še tako popolni zakonski členi bodo nepomembni, če za kakovostno internacionalizacijo visokega šolstva ne bo zagotovljeno dodatno financiranje programov, modulov, tečajev za tuje in domače študente in učitelje. Če izhajamo iz statusa državnega jezika kot vrednote, je priporočilo za jezikovno urejanje visokega šolstva precej preprosto: če želimo imeti kakovostno javno šolstvo, ga moramo ustrezno financirati, da bo izpolnjevalo svoje poslanstvo javne dobrine. V taki situaciji že sedanja zakonska ureditev 8. člena omogoča internacionalizacijo kot kakovostno prvino, s katero visoko šolstvo odpiramo mednarodnemu prostoru, da bi tako izmenjavali znanje, izkušnje in presejali zaprtost vase. Zakon namreč omogoča gostovanje tujih profesorjev ter uvajanje vzporednih predmetov in programov v tujem jeziku. Interpretacija, da je zakonska diktacija preveč omejevalna, izhaja iz dejstva, da za take programe in predmete ter gostovanja ni zagotovljeno financiranje.

Da slovenščina ni ovira kakovostni internacionalizaciji, kažejo tudi predlagane rešitve v »Nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018«. A te izhajajo iz domneve, »da slovenske univerze in Republika Slovenija želijo ohraniti in nadalje razvijati slovenščino kot učni jezik visokošolskega izobraževanja in jezik znanosti, hkrati pa si želijo zagotoviti nemoteno mednarodno razsežnost svojega delovanja in mednarodno konkurenčnost« (NPJP, str. 28). Program pri tem navaja (str. 29, 30):

• MIZŠ in univerze morajo v okviru nastajajočega zakona o visokem šolstvu, izvrševanja Resolucije o nacionalnem programu visokega šolstva in strategij postaviti pregledne modele za smiselno vključe-

vanje tujih študentov in visokošolskih učiteljev: (1) s kakovostnimi vzporednimi programi in izbirnimi moduli, posebej oblikovanimi za izmenjavne študente, katerih predmete bi pod posebnimi pogoji (v skladu z naslednjo alinejo ukrepov) lahko izbirali tudi domači študenti; (2) z uvajanjem koncepta diferencirane večjezičnosti po tujih zgledih. Koncept predvideva, da je jezik visokošolskega študija enak prevladujočemu jeziku okolja, da pa se slušateljem, ki tega jezika ne razumejo zadosti dobro, ponudi simultani (strojni) prevod v tuji jezik z orodji, prilagojenimi posameznim strokam; prosojnice in drugo študijsko gradivo so praviloma dvojezični, v jeziku okolja in v tujem jeziku, v tujem jeziku pa potekajo tudi konzultacije s tujimi študenti; (3) s spodbujanjem študentske solidarnosti in tutorstva oziroma partnerskega razmerja med domačimi in gostujočimi študenti;

• zakonodaja mora določiti obvezni večinski obseg izvajanja visokošolskih programov v slovenskem jeziku, in ne tega v celoti prepustiti univerzam. Ker se strateška usmeritev univerz in države glede povečanja izmenjav ujema, se Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport ter visokošolske organizacije sporazumejo o ustreznem načinu njihovega financiranja;

• na ravni doktorskega študija se univerzam prepusti avtonomna jezikovna politika ob upoštevanju ustavnih in zakonskih omejitev ter splošnega načela, da naj slovenski profesorji slovenskim študentom ne predavajo v tujem jeziku.

Vsega tega predlog, ki je v obravnavi, ni vključil, zato je treba 12. člen skladno z NPJP in študijami, ki so nastale v zadnjih letih, dopolniti in z njim zagotoviti transparentnost jezikovne politike visokega šolstva in s tem tudi njegovo kakovost. ●

*ECTS (European Credit Transfer and Accumulation System) je standardni sistem Evropske unije za vrednotenje akademskih dosežkov visokošolskih študentov (op. ur).

Kako razmišljamo o jezikih v (slovenskem) visokem šolstvu in znanosti?

Gaja Červ

V prispevku se ukvarjam z nesoglasji, povezanimi z jezikovnimi vprašanji internacionalizacije visokega šolstva in znanosti. Njihove razloge poskušam misliti na dveh ravneh. Prvič jih razumem kot različna dojetanja in vrednotenja sprememb, ki jih nacionalnim državam, njihovim institucijam in jezikom prinašajo procesi globalizacije, v Evropi pa še politična, pravna in ekonomska dominacija Evropske unije. Po drugi strani pa jih obravnavam kot različna razumevanja individualne in družbene vloge pojmovnih jezikov medčloveške interakcije. Moje početje torej očitno ne obeta konkretnih jezikovnonačrtovalnih in jezikovnopolitičnih rešitev, ampak kvečjemu odgovor na to, zakaj in kako je v angleščini mogoče videti bodisi odrešitev od prekletstva babilonskega stolpa bodisi grožnjo slovenski znanstveni misli in še marsikaj vmes.

Združeni v različnosti ter obenem vsi enaki v prostem pretoku ljudi in znanja

Najširši okvir, ki se mi zdi ključen za razumevanje težav z internacionalizacijo evropskega visokega šolstva in znanosti, je dejstvo, da se EU utemeljuje na soobstoju dveh vrst identitet. Medtem ko vsaj na ravni finančnega in gospodarskega dogajanja nacionalne identitete niso več prioritete ter so se jim pridružile ali jih v precejšnji meri nadomestile druge – recimo jim evropske ali celo globalne – so politične, kulturne in jezikovne identitete še vedno izrazito vezane na posamezne države in njihovo nacionalno ideologijo. Zdi se, da so se univerze in znanost zaradi svojih specifičnih družbenih vlog pri tem znašle nekje vmes, razpete med obe vrsti identitet in ideologij. Položaj dodatno zapleta dejstvo, da smo internacionalizacijo teh dveh področij začeli izvajati ali se nam je začela dogajati, preden bi dorekli, kaj naj bi ta proces sploh bil in kateri so njegovi ključni cilji. Zato razprave o tej tematiki ves čas prehajajo med dvema ravnema; po eni strani se še vedno pogajamo o pomenu bolj ali manj idealiziranih konceptov in potencialnih

scenarijih, po drugi strani pa se odzivamo na stanje, ki je že postalo realnost in ki uokvirja iskanje konkretnih rešitev. V osnovi lahko nesoglasja, povezana z internacionalizacijo visokega šolstva, razumemo kot razhajanja na vsaj dveh ravneh. Prvič gre za vprašanje, ali sta oba tipa identitet in ciljev EU sploh združljiva in kateremu od obeh dati prednost, če nista. Ali torej evropske univerze res lahko obenem delujejo kot avtonomna središča razvoja nacionalnih znanosti, kultur in jezikov ter hkrati kot podaljški skupnega evropskega gospodarstva in med seboj konkurenčne si institucije na globalnem prostem trgu. Drugič pa lahko opazimo, da tudi med tistimi, ki sprejemajo dikcijo evropskih in slovenskih razvojnih programov za področje visokega šolstva, v katerih sta oba cilja predstavljena kot neprotislovna in vzajemno uresničljiva, ni soglasja o konkretnih rešitvah za njuno uresničevanje oziroma o tem, kako doseči, da bi univerze imele ključno vlogo pri negovanju evropske kulturne in jezikovne raznolikosti, obenem pa bi s pomočjo mednarodne vpetosti, kakovostne primerljivosti in omogočanja izmenjav študentov in predavateljev gradile skupno evropsko družbo znanja. Isti dve ravni nesoglasij se odražata tudi v razpravah o jezikovnem aspektu internacionalizacije. Po eni strani je, kljub očitnemu neskladju z dejanskim stanjem, prisotno razpravljanje na ravni nasprotovanja oziroma strinjanja z rabo angleščine. Te diskusije se torej osredotočajo zgolj na vprašanje, ali univerze za internacionalizacijo res potrebujejo skupno *linguo franco* ter ali je angleščina v tem smislu edina in najboljša rešitev. Jedro razprav pa se ukvarja z nekim drugim vprašanjem: *kako in koliko angleščine*.

Kaj imamo proti angleščini?

Načelno nasprotovanje angleščini kot (prevladujočemu) učnemu jeziku na evropskih univerzah, kjer ta sicer ni prvi oziroma državni jezik, se utemeljuje na evropskih vrednotah jezikovne raznolikosti, večjezičnosti in medkulturnosti, ki so vsaj deklarativno splošno sprejete kot edino sprejemljive možnosti za Evropo. Skupna evropska politika jezikovnega pouka prvega in tujih jezikov predvideva, da bi Evropejce po formuli prvi jezik

Poleg čisto realnih težav z nizkim nivojem zmožnosti v angleščini so razprave o kakovosti predavateljskih in študentskih zmožnosti v angleščini zaznamovane tudi z različnimi pogledi na vprašanje, kaj je sploh zadostno znanje angleščine za sporazumevanje v visokem šolstvu in znanosti.

plus dva tuja jezika od vrtcev do univerz izobraževali za to, da bodo zmožni svoj prvi ozirna državni jezik kar se da funkcionalno uporabljati za vse svoje sporazumevalne potrebe in ga, ker se bodo zavedali njegove povezovalne in identifikacijske vloge, tudi dejansko bodo uporabljali. Obenem pa naj bi jim izobraževanje omogočilo tudi dovolj visoko zmožnost v vsaj dveh tujih jezikih. S tem bi bil po eni strani dosežen čisto pragmatičen cilj zmožnosti sporazumevanja s tujimi (poklicnimi) partnerji. Po drugi strani pa naj bi znanje tujih jezikov, ki je po mnenju tistih, ki poudarjajo ta aspekt, nerazdružljivo povezano s poznavanjem in razumevanjem tujih kultur, podpiralo medkulturni dialog in strpno sprejemanje različnosti. Ker je s tega gledišča internacionalizacija evropskega visokega šolstva dojeta predvsem kot priložnost za bogatenje medkulturnih stikov, izmenjavo različnih znanj in pogledov na svet, ki izhajajo iz evropske raznolikosti, ter izpopolnjevanje znanja različnih tujih jezikov, je razumljivo, da bi bila po mnenju njegovih zagovornikov optimalno izvedena brez uvedbe angleščine kot univerzalnega učnega jezika. Sploh zato, ker naj bi vsesplošna raba angleščine ne krnila zgolj jezikovne raznolikosti, ampak bi vnašala tudi vsiljeno amerikanizacijo znanstvenih žanrov in drugih kulturnih vzorcev. Zanimivo je tudi, da se pod vplivom tržne logike, ki se sicer pripisuje predvsem zagovornikom uvajanja angleščine kot delovnega jezika nadnacionalnih področij, vse bolj razvijajo argumentacije, ki večjezičnosti ne predstavljajo zgolj kot kulturno, ampak tudi kot gospodarsko prednost, povezano z zadovoljstvom potrošnikov, ki jim je na voljo čim več storitev v prvem jeziku.

Še en aspekt sociolingvističnih pomislekov, ki se spet osredotočajo predvsem na družbeno-kulturno vlogo jezikov, je povezan z opozorili, da zagovorniki uvedbe angleščine kot univerzalnega visokošolskega učnega jezika upoštevajo zgolj njeno sporazumevalno, utilitarno vlogo, in je pravzaprav ne obravnavajo več kot tujega jezika, ampak kot temeljno komunikacijsko veščino, medtem ko spregledujejo njeno simbolno in identifikacijsko vlogo. Torej dejstvo, da angleščina ni le skupno sporazumevalno sredstvo na vseh ključnih področjih posameznikovega in družbenega delovanja, ki so prerasla nacionalne razsežnosti,

in kot taka *lingua franca*, ki pripada vsem in nikomur, ampak hkrati ostaja tudi prvi oziroma materni jezik. Hegemonski položaj angleščine v tem pogledu – skladno s predpostavko, da se najlažje in najceloviteje izražamo v prvem jeziku – le še utrjuje (nepravično) privilegiran socialni in ekonomski položaj njenih rojenih govorcev. Samo dejstvo, da se angleščina uveljavlja kot svetovna *lingua franca* namreč ni neodvisno od tega, da je ta prvi jezik v državah, ki imajo zaradi svoje gospodarske in politične moči ter številčnosti populacije najizrazitejši vpliv na potek globalizacijskih procesov.

Naslednji sklop sociolingvističnih pomislekov se nanaša na razširjenost in kakovost znanja angleščine. Ohranjanje visokošolskega procesa v državnih jezikih s tega stališča ni le draga in zamudna utopična kulturniška kaprica, ampak ima v trenutnih okoliščinah močno socialno razsežnost. Ob sedanji svetovni razširjenosti znanja angleščine, predvsem pa njegovi kakovosti, bi namreč prevlada angleščine kot učnega jezika lahko pospešila elitizacijo visokega šolstva in povečevanje socialnih razlik. Temu argumentu pritrjujejo tudi opažanja dekanov slovenskih fakultet, ki ugotavljajo, da angleščina, kljub svoji navidezni univerzalnosti, pogosto ni rešitev, saj je mnogi izmenjavni študenti ne obvladajo dovolj, da bi v njej lahko opravili študijske obveznosti na fakultetah, kjer gostujejo.

Poleg čisto realnih težav z nizkim nivojem zmožnosti v angleščini so razprave o kakovosti predavateljskih in študentskih zmožnosti v angleščini zaznamovane tudi z različnimi pogledi na vprašanje, kaj je sploh zadostno znanje angleščine za sporazumevanje v visokem šolstvu in znanosti. Prepričanje, da je znanstveno-strokovna zvrst med intelektualno najzahtevnejšimi in je torej za sporočanje v njej treba jezik obvladati zelo dobro, in ne samo povprečno, pogosto vidi ideal v angleščini kot prvem jeziku, h kateremu naj bi stremelo tudi obvladovanje angleščine kot drugega oziroma tujega jezika. V tem smislu je znanje angleščine tujega govorca nujno obravnavano kot odklon od povsem tekočega in polnofunkcijskega obvladovanja rojenih govorcev in prestižnega položaja te stopnje obvladovanja jezika. Po drugi strani pa se uveljavlja mnenje, da je treba sprejeti in upoštevati dejstvo, da akademska angleščina

ni nikogaršnji materni jezik in da se, kadar jo za znanstveno-strokovno sporazumevanje uporabljajo tuji govorniki, uvršča med ostale bolj ali manj sofisticirane *globishe*, torej semantično in sintaktično okrnjene različice angleščine s pluralnimi standardi, za katere ni nujno, da jim je angleščina kot prvi jezik absolutna normativna referenca. Prav omejenost in ogolelost tovrstne angleščine, ki temelji na eksplicitnem in nemetaforičnem izražanju, je eden ključnih argumentov tistih pomislekov proti angleščini kot svetovnemu jeziku znanosti, ki se osredotočajo na domnevno spoznavno vlogo jezikov, k čemur se bom natančneje vrnila v nadaljevanju.

Na kratko prehajam še k razpravam, v katerih je uvedba angleščine kot *lingue francae* visokega šolstva sprejeta kot dejstvo in ki se ukvarjajo predvsem s tem, v kakšnem razmerju in kako jo kombinirati z državnimi jeziki. Iz dokumentov, ki postavljajo smernice razvoju visokega šolstva, ter iz predmetnikov univerz je razvidno zavzemanje za to, da se v angleščini ne bi izvajala več kot četrtnina vseh vsebin ter da bi se predmeti in programi v angleščini izvajali predvsem na drugi in tretji stopnji bolonjskega študija. S tem naj bi se izognili težavam, na katere opozarjajo v državah, ki že daljše obdobje precejšen delež predmetov in programov izvajajo v angleščini, kot so na primer Nizozemska, Danska, Švedska in Nemčija. Strokovnjaki v teh državah opažajo, da njihovi diplomanti angleško sicer govorijo

tekoče, vendar gre ta njihova zmožnost na račun vedno slabše kompetentnosti v strokovni in v najslabšem primeru tudi drugih zvrsteh uradnega jezika lastne države. Dekani univerz pa opozarjajo, da angleščina na drugi in tretji stopnji morda sicer rešuje ta problem, ne pa tudi zagate, ki je eden ključnih povodov za njeno uvajanje na slovenskih univerzah – daleč najvišja fluktuacija izmenjavnih, predvsem Erasmus študentov, ki povprašujejo po predmetih v angleščini, je namreč na prvi študijski stopnji.

Ali slovenščina lahko o(b)stane brez znanstveno-strokovne funkcijske zvrsti in ali obstaja slovenska znanost brez slovenščine?

Razprave o jezikovni plati novega slovenskega »Zakona o visokem šolstvu« potrjujejo konceptualna razhajanja, ki sem jih omenjala v uvodu. Na zakon, ki se očitno umešča v diskurz *kako in koliko angleščine*, strokovna javnost v veliki meri odgovarja z argumentacijami o pomenu in pomembnosti slovenskega jezika.

Morda še bolj kot prejšnjemu očitajo novemu »Zakonu o visokem šolstvu« ohlapno dikcijo v zvezi z jezikovnimi vprašanji, saj kljub drugačnim določilom v slovenski ustavi in »Zakonu o javni rabi slovenščine« dopušča rabo zgolj tujega jezika, *de facto* torej angleščine, za izvajanje študijskih programov, pri

katerih sodelujejo gostujoči učitelji iz tujine in je vanje vpisano večje število tujih študentov. Možnost izvajanja programa v angleščini razširja novi zakon tudi na študijske programe, ki se izvajajo skupaj s tujimi izobraževalnimi institucijami, in na tiste, ki potekajo samo v tujini. Ker je vprašanje, kaj je večje število tujih študentov, prepuščeno interpretaciji in ker vsaj tistih skupnih programov, ki se bodo izvajali (tudi) v Sloveniji, najbrž ne bodo obiskovali samo tuji študenti, se novemu zakonu očita, da preveč liberalno odpira vrata angleščini.

Argumentacije, zakaj je tudi tako omejeno uvajanje angleščine še vedno problematično, ubirajo dve poti. Prve se eksplicitno utemeljujejo v nacionalni ideologiji, poudarjajo simbolno – identitetno, nacionalno-integrativno in državotvorno – vlogo slovenščine ter vzpostavljajo z zgodovinskimi dejstvi podkrepjen trikotnik slovenščine, slovenske države in slovenske univerze, v katerem je vsako oglišče pojmovano kot temelj drugih dveh. Slovenska univerza 21. stoletja je s tega gledišča razumljena kot novoveška nacionalna univerza, za katero je ključna prav raba nacionalnega jezika, in ki svoje družbeno poslanstvo opravlja s tem, da posreduje in ustvarja nacionalno, slovensko znanost. Poleg že omenjenega dejstva, da so v središču pozornosti teh argumentacij simbolne vloge po eni strani jezikov in po drugi strani področij in institucij, na katerih so ti rabljeni, so te argumentacije mnogokrat povezane tudi z bolj ali manj eksplicitno izraženim prepričanjem o spoznavni vlogi jezika oziroma, nekoliko posplošeno rečeno, s prepričanjem, da mislimo v nacionalnih jezikih. Temeljijo torej na predpostavkah, da so človeške misli določene s kategorijami, ki jih določajo njihovi jeziki, oziroma v blažji različici, da je naše razumevanje in razlaganje sveta, ki se je začelo simultano z usvajanjem prvega jezika in je bilo posredovano prek njega, pogojeno s prvim jezikom in se zato med jeziki razlikuje.

Prepričanje o spoznavni, ontološki vlogi jezika ima nesporno bogato filozofsko – če omenim samo Heideggra, Wittgensteina in Gadamerja – in literarno zaledje, značilno pa je tudi za začetnike slovenskega slovaropisja, ki so si prizadevali popisati slovenski pojmovni svet, ne pa prevajati nemškega. Aplicirano na našo problematiko pa seveda pripelje do sklepa, da je slovenska znanost kot rezultat spoznavnih procesov taka, kot je, ravno zato, ker je bila mišljena s pojmi slovenskega jezika. Je torej znanost, ki jo Slovenec domisli v angleščini, še slovenska? Pri iskanju odgovora na to vprašanje je zanimivo upoštevati dejstvo, da se je pojmovni svet slovenske znanosti vseskozi gradil na podlagi informacij, ki so prihajale iz drugih jezikov,

najprej pretežno iz nemščine, nato srbohrvaščine in danes angleščine. Prav tako ne smemo pozabiti, da je ena od ključnih definicij znanosti ravno njena intersubjektivna preverljivost in v tem smislu univerzalnost.

Spoznanja sodobnih kognitivnih znanosti predstavljajo spoznavno vlogo jezika v veliko kompleksnejši luči. Tudi če se distanciramo od drugega skrajnega pola, torej prepričanj, da mislimo v možganščini, ki je univerzalna psihološka zmožnost, neodvisna od nacionalnih jezikov, se zdi smiselno upoštevati ugotovitve, da jezik ni edina, ampak samo najnovejša in najučinkovitejša oblika posredovanja zavestnega mišljenja ter da pravzaprav ne gre samo za en, pojmovni jezik, ampak, če se sklicujem na Gregorja Tomca, vsaj še za številčni, glasbeni in slikovni jezik. Po eni strani bi spoznanje o tem, da pojmovni jezik in misel le nista tako tesno povezana, v kontekstu internacionalizacije visokega šolstva in znanosti lahko pomenilo spodbudno novico. Po drugi strani pa je z internacionalizacijo še očitnejša delitev na tiste »trde znanosti«, ki v veliki meri »mislijo« v številčnem jeziku in se torej vsaj na videz lažje prilagajajo uvedbi angleščine, ter na družboslovje in humanistiko, za katere se zdi, da so tesneje povezane s pojmovnimi, torej nacionalnimi jeziki, in jim zato prehod na angleščino predstavlja hujše probleme. To pa samo še pogloblja njihov siceršnji deprivilegiran status neznanstvenih, neuporabnih in neprofitnih ved.

Druga izrazita veja argumentacij proti angleščini se sklicuje na nevarnosti izgube področja. Gre za pojav, pri katerem na določenem področju delovanja jezikovne skupnosti tuji jezik izpodriva ali povsem zamenja prvi jezik te skupnosti. To pomeni, da prej polnorazvit in polnofunkcionalen jezik izgubi eno od svojih funkcij v javnem življenju, kar naj bi, če gre za tako reprezentativno področje, kot sta visoko šolstvo in znanost, lahko povzročilo upad rabe tudi na drugih javnih področjih in s časom privedlo do njegovega umika v sfero zasebnega, neformalnega sporazumevanja oziroma do folklorizacije jezika. Prenehanje rabe jezika na področju visokega šolstva in znanosti za jezik pomeni izgubo terminologije, specifičnih skladenjskih in besedilnih vzorcev. Omejitev rabe na zasebno sfero pa po analogiji še zmanjšuje produktivnost besedotvornih vzorcev, prinaša posploševanje morfemskih vlog, izgubo besedišča ter mnoge druge sistemske poenostavitve. Po najbolj črnem scenariju pa lahko privede tudi do izumrtja jezika. Sporazumevalna in simbolna vloga prvega jezika naj bi namreč bili v sodobnih družbah tako izrazito soodvisni, da je, če prvi jezik ne živi kot

Dejstvo, da se tudi med sociolingvisti razhajajo interpretacije o tem, kaj naj bi različne oblike uvajanja angleščine kot visokošolskega jezika pomenile za državne jezike, odpira vprašanje o natančnosti in preverljivosti teh predvidevanj.

polnofunkcionalno sporazumevalno sredstvo javnega življenja, s tem omajana tudi njegova identifikacijska, čustvena vloga, zaradi česar začne s časom zamirati tudi v zasebnih okoliščinah in po fazi polgovorcev povsem izgine. Zanimivo pri teh argumentacijah je, da se sklicujejo na okoliščine, ki so po mnenju mnogih nerealne in pretirane. Po bolj optimističnih napovedih namreč tudi popolna izguba enega področja rabe, čeprav bi šlo za tako prestižno in pomembno področje, kot je visoko šolstvo, ne pomeni že kar zamiranja celotne javne rabe jezika. Poleg tega pa v »Zakonu« pravzaprav nikjer ni govora o enojezičnem angleškem visokem šolstvu, ki bi mu upravičeno očitali odvzemalni značaj. Zato ga njegovi zagovorniki razumejo kot povsem legitimen poskus dodajalne dvojezičnosti. Gre za situacijo, v kateri bi angleščina in slovenščina sobivali kot jezika visokega šolstva, ne da bi bila zato ogrožena polnofunkcijskost slovenščine ter njena simbolna vloga.

Dejstvo, da se tudi med sociolingvisti razhajajo interpretacije o tem, kaj naj bi različne oblike uvajanja angleščine kot visokošolskega jezika pomenile za državne jezike, odpira vprašanje o natančnosti in preverljivosti teh predvidevanj. Povezave med (ne)rabo jezikov na določenem področju javnega življenja ter njihovimi sistemskimi lastnostmi, jezikovnimi zmožnostmi njihovih govorcev ter splošnim družbenim in psihološkim statusom jezikov so nesporne in jih je mogoče opazovati na primer pri slovenščini zamejcev in izseljencev. Po drugi strani

pa jezikovna skupnost ni kolonija bakterij na laboratorijskem stekelcu, pri kateri bi lahko poljubno variirali različne spremenljivke, ki vplivajo na položaj in življenje jezikov – denimo število področij njihove rabe, obseg besedilne produkcije, število govorcev, njihove jezikovne zmožnosti, socialni in ekonomski položaj, vrednostni odnos do jezikov ipd. – s katerimi bi z gotovostjo ugotovili, v katerih primerih je angleščina za slovenščino dejansko ogrožajoča in v katerih ne. Zato bi bilo verjetno dobro, da bi jezikoslovci, ki se ukvarjamo s temi vprašanji, odkrito povedali, da marsičesa ne vemo in da pri svojih ocenah marsikdaj izhajamo iz načela previdnosti. Druga po mojem zelo razbremenjujoča poteza pa bi bila, da bi se jasno zavedli, da večina jezikoslovnih znanstvenih prispevkov o jezikovnem aspektu internacionalizacije visokega šolstva neprestano meša dve ravni razprave – kaj je res in kaj ni na eni strani ter kaj je dobro in kaj je slabo na drugi. Obe sta seveda potrebni in povsem legitimni. Sprijazniti se je treba samo, da jezikoslovci lahko bolj ali manj celovito in zanesljivo predvidimo učinke uvajanja angleščine kot jezika znanosti in visokega šolstva ter opozorimo nanje. Ne moremo pa znanstveno dokazati, da je uvedba angleščine nekaj slabega, ker to enostavno ni znanstveno, ampak vrednostno, moralno vprašanje.

Morda pa bo vse skupaj razpletla čisto konkretna in preprosta rešitev, ki jo predlaga nova Resolucija o Nacionalnem programu za jezikovno politiko – simultano strojno prevajanje. ●

Fenomen prekmurskega narečja

O njegovi zgodovini, sodobni podobi ter sožitju s knjižno slovenščino

Mojca Horvat

Prekmursko narečje je najvzhodnejše slovensko narečje, ki skupaj s prleškim, slovenskogoriškim in haloškim narečjem sestavlja panonsko narečno skupino, ki je na Karti slovenskih narečij (T. Logar, J. Rigler) prikazana z različnimi odtenki rumene barve. Notranje se deli na vsaj tri različice, tj. na dólinsko, ki se govori južno ob Murske Sobote vse do reke Mure, ravénsko, ki jo govorijo v krajih med Mursko Soboto in krajnim govorom Cankova (ob meji z Avstrijo), ter goričko različico, govorjeno v govorih na Goričkem, v zamejstvu na Madžarskem pa se govori t. i. porabska različica, ki vključuje krajevne govore vse do Monoštra.

Z vidika sodobnega časa pojmujeemo prekmurščino kot neknjižno zemljepisno različico, tj. narečje, ki v istem prostoru in času sobiva s knjižno slovenščino, medtem ko je imelo to narečje v času pripadnosti Prekmurja ogrski državi (do leta 1919) status knjižnega jezika.

Zgodovinski pogled na prekmurščino – nastanek prekmurskega knjižnega jezika

Na razvoj prekmurskega idioma so vplivali raznoteri zgodovinski dejavniki, izmed katerih je imel največji vpliv vdor madžarskega ljudstva v Panonsko nižino na prelomu 9. in 10. stoletja, ki je ozemlje današnjega Prekmurja s Porabjem priključilo svoji državi in ga za kar tisoč let z geografsko ločnico, tj. reko Muro, ostro ločilo od matičnega naroda. Pod tujo nadvlado je močno povezana prekmurska skupnost ves čas iskala načine ohranjanja regionalne in jezikovne identitete in jo zaradi zavedanja svoje posebne situacije na t. i. obrobju čedalje bolj krepila.

V takšnih okoliščinah se je v zgodnjih letih 18. stoletja začel razvijati prekmurski knjižni jezik, ki je sicer zaradi različnega zemljepisnega porekla piscev (iz severnih, osrednjih oz. južnih govorov) neenoten, večinoma pa temelji na ravenski in goriški različici, od koder je prihajalo največ piscev, medtem ko je bila dolinska različica prvič zapisala šele v začetku 20. stoletja.

Nosilce knjižne norme so, enako kot v osrednjem slovenskem prostoru, predstavljali katekizem (Franc Temlin: *Mali Katechismus*, 1715, tj. prevod Lutrovega *Malega katekizma*), ki je hkrati prva tiskana knjiga v prekmurskem knjižnem jezku, abecednik (F. Temlin: *Abecedarium Szlowensko*, 1725) in Biblija (Štefan Küzmič: *Nouvi zakon*, 1771), le da z dvestoletnim časovnim zamikom, vsi pa so bili zapisani v madžarskem črkopisu.

Neenotnost v prekmurskih knjigah se kaže predvsem v različnem načinu zapisovanja prekmurskih glasov *ei* in *ou*, ki ju poleg te oblike zapisujejo še kot *ej* oz. kot *ê/ô* (*zvezda* »zvezda«, *dejte* »dete«, *ou* (*rouka* »roka«, *moust* »most«, *goloub* »golob«). Sicer pa so v zapisu knjižne prekmurščine dosledno upoštevale soglasniške značilnosti, npr. mehki *nj* se izgovarja/zapisuje kot *n* (*kniga*), končni *-m* prehaja v *-n* (*sidin* »sedim«), končni *-v* se izgovarja/zapisuje z nezvенеčo različico, tj. *s -f* (*z rokouf* »z roko«, sklop *pt* prehaja v *ft* (*ftica* »ptica«), sklop *dn* prehaja v *gn* (*gnes* »danes«), sklop *tl* prehaja v *kl* (*klačiti* »tlačiti«), sklop *tm* prehaja v *km* (*kmica* »tema«) ...

Pri tem je potrebno upoštevati, da je pomen prekmurskih verskih tiskov bil dvojen: poleg ozke cerkvene rabe so knjige oblikovale tudi močno zavest prekmurskih preprostih ljudi, širile njihov besedni zaklad, predvsem pa v bralcih budile narodnostni občutek.

Poimenovanja Prekmurja in Prekmurcev

V času priključitve Prekmurja k tedanji Jugoslaviji so se med Prekmurci pojavljale številne polemike o poimenovanju te pokrajine, ki se takrat še ni imenovala Prekmurje. Poimenovanje v pomenu »ozemlje prek(o) Mure« je določeno iz osrednjeslovenskega zornega kota šele po letu 1919. Pod ogrsko oblastjo so Prekmurci sebe imenovali *Slovenci*, svojo pokrajino *Slovenska*, jezik pa *slovenski* ali *stari slovenski*. Formalno so bila prisotna še druga poimenovanja, kot na primer *Slovenska okroglina* oziroma *Slovenska krajina*, kar pa je prevod madžarskega izraza *Tótság*. Ivan Zelko domneva, da to poimenovanje izvira še iz časov madžarske naselitve, ko so ti Slovane, ki so jih ob prihodu srečali v Panonski nižini, poimenovali z izrazom *Tót*, njihovo

Prekmurcem predstavlja prekmurščina močan identifikacijski in pripadnostni element: situacij, kjer bi med sabo v domačem okolju govorili v knjižni slovenščini, dejansko ni, pa naj si gre za govorca z nižjo ali višjo stopnjo izobrazbe; pravzaprav bi se jim ob takem početju zdelo, da so »prodali svojo dušo« in zatajili samega sebe.

ozemlje pa *Tótság*. Ime *Tót* naj bi se prvotno nanašalo na vse Slovane, s katerimi so na novo prišli v stik madžarski zavojevalci, torej na Slovake, Slovence v Prekmurju in na kajkavske Hrvate (v sodobni madžarščini je v rabi predvsem kot zastarel in nekoliko zaničljiv izraz za Slovake).

Čeprav so se izrazi *Prekmurje*, *prekmurski* in *prekmurščina* po koncu prve svetovne vojne že pogosto pojavljali, razprave o tem, ali so ustrezni ali ne, še niso bile zaključene. Še ob koncu tridesetih let ni bilo jasno, ali naj se pokrajina imenuje Prekmurje ali Slovenska krajina. Matija Slavič v časopisu *Mladi Slovenec* leta 1937/38 na pobudo urednika Ferda Godine pojasnjuje kot ustrežnejši izraz Prekmurje, saj meni, da bi bil naziv Slovenska krajina primeren le, če bi bila ta pokrajina del Madžarske, v Sloveniji pa to nima smisla, saj so tukaj vse pokrajine slovenske. V osrednjeslovenskem prostoru pa je vse do priključitve Prekmurcev k matičnemu narodu zanje veljalo poimenovanje ogrski Slovenci.

Bogastvo prekmurskega narečja

Prekmurščina ima že v svoji biti pogoj za pestrost in bogatost besednega zaklada, tj. zemljepisno lego. Kot najvzhodnejše slovensko narečje ohranja prvine, ki so v drugih narečjih že izgubljene, tu pa so se ohranile zaradi tisočletne izoliranosti od matičnega naroda, zaradi česar so jezikoslovci obdobja romantike to narečje pojmovali kot zgled »čiste in arhaične slovenščine«. Poleg zemljepisne obrobnosti bogati prekmurščino še vpetost med tri močno drugačne kulture (germanska, madžarska, kajkavska) in s tem jezike/govorne različke, ki so v njenem besednem fondu pustili globok pečat. Kljub bližini dveh neslovanskih idiomov pa je vendarle zanimivo dejstvo, da je večina prekmurskega besedja po izvoru slovanskega porekla. O izrednem besednem bogastvu narečja priča dejstvo o številčnosti slovarjev tega prostora. *Slovar beltinskega prekmurskega govora* avtorjev Franca Novaka in Vilka Novaka zajema besedje krajevnega govora Beltincev in je prvič izšel 1985, drugič v dopolnjeni izdaji 1996, ponatis druge popravljene izdaje pa še leta 2009. Besedje Porabja je ujeta kar v dveh besednjakih, in sicer v Mukičevem *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarskem slo-*

varju ter v *Slovarju Gornjega Senika A–L* avtorice Marije Bajzek Lukač. Poleg omenjenih so tu še trije specialni slovarji, to sta dva zgodovinska, tj. *Slovar stare knjižne prekmurščine* (besedje 1715–1919), slovar Agustičevega časopisa *Prijatelj* (zbran v monografiji Natalije Ulčnik (*Začetki prekmurskega časopisja: besedje Agustičevega časopisa Prijatelj*), tretji je tematski, tj. *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke študije* (Mihaela Koletnik). ki obravnava narečno strokovno izrazje. Manjši nabori besed so zbrani tudi v zbirki porabskih pravljic *Kralič pa Lejpa Vida* (Karel Krajczar, 1996) ter v zbirki zgodb iz Prekmurja *Brezglavjeki* (Dušan Rešek, 1995).

Zanimivejših prekmurske besedne pojave je v razpravi obravnavala tudi Joža Meze (objava v *Jezik in slovstvo*, 1955/56), ki se ji kot posebej omembe vredni in v drugih narečjih neznani zdijo izrazi *vörtinja* »gospodinja«, *láboška* »kozica«, *óšlek* »šalotka«, *zóbovec* »bezeg«, *bür* »jez« in z njim v zvezi *büjrati* »jeziti« ter reklo *poštenjá ste vrejdní* »oprostite, pardon«.

Da je prekmurščina res nékaj posebnega, nakazuje tudi leksikon psovka in kletvic iz Pomurja in Porabja (*Še zdaj, na te sveti den, moreš preklinjati*), ki jih je zbrala Jelka Pšajd.

Z vidika glasovja je v prekmurščini opazna velika pestrost samoglasniškega sistema, ki ob enoglasnikih (*i, ü, e, o, a*) vsebuje tudi dvoglasnike (*ij lijt* »list«, *üj ključ* »ključ«, *ej mlejko* »mleko«, *ou rouka* »roka«).

V primerjavi s knjižno slovenščino oz. ostalimi slovenskimi narečji ima prekmurščina posebnosti tudi na oblikoslovni ravni, zlasti v končnicah za tvorjenke posameznih sklonov, npr. v dajalniku in mestniku ednine za moški spol se govori *-i* (v knjiž. *j. -u*), *pri bráti* »pri bratu«, v orodniku ednine za ženski spol pa se govori *-of* (v knjiž. *j. -o*), z *mamof* »z mamom«. To je tudi narečje z najbolje ohranjeno dvojino, ki se v nekaterih narečjih na izrazni ravni sicer izgublja, in srednjim spolom samostalnikov, ki v drugih narečjih pogosto prehajajo v moški ali ženski spol.

Funkcijska zvrstnost prekmurščine

Če je za narečje kot zemljepisno zamejeno in neknjižno socialno zvrst nekoč veljalo mnenje o njegovi slabi funkcijskozvrstni členjenosti, danes dejstva kažejo drugače, saj se opaza splošna

širitev funkcijskozvrstnega spektra narečnih besedil in s tem absoluten presežek praktičnosporazumevalne vloge narečja, v katerem prednjači umetnostna zvrst. Bogata bera umetnostne zvrsti je zbrana v monografiji Vilka Novaka, *Izbor prekmurskega slovstva*, kjer je mogoče prebirati odlomke prekmurske proze in poezije starejših avtorjev. Med sodobnimi pisci je v javnosti gotovo najbolj poznan Feri Lainšček, ki je roman *Pojep na dejdekovon biciklini* (2001) zapisal v porabski različici prekmurščine, *Dečka na dedovem kolesu* pa v knjižni slovenščini. Enako maniro sta ubrala tudi Francek Mukič z dvojico romanov *Garaboncijaš* in *Črnošolec* ter Milan Vincetič z romanoma *Vujšlo mordje/Pobeglo morje*. Lainšček je v soavtorstvu s še dvema ustvarjalcema (M. Rošem in M. Vincetičem) izdal še prekmursko zbirko novel *Srebrni brejg* (1995), samostojno še dve zbirki ljubezenske poezije: *Nikdar neboš znala* in *Lübezen: verzuške pa kejpi*, v pripravi pa so prekmurske pravljice *Mislice*, doslej zapisane le v knjižni slovenščini. Dobro sta zastopani tudi filmska in glasbena prekmurska umetnost, in sicer s Kranjčevimi *Strici so mi povedali*, z Lainščkovim *Halgatojem*, Škafarjevim filmom *Oča* in filmom mlajše ustvarjalke Maje Prettner *Nikoli za vedno* ter z glasbo Kreslina, Lange, Kontrabanta, v zadnjih letih tudi z zelo ustvarjalnim narečnim rapom skupine *Stekli psi*.

Veliko manj kot umetnostne zvrsti je prekmurske publicistike. V osrednjem pomurskem časopisu *Vestnik* je pretežen delež člankov pisan v knjižni slovenščini, v narečju so le posamezne kolumne, npr. *Brat Džouži*, medtem ko je večinoma narečni časopis *Porabje*, namenjen zamejskim Slovencem na Madžarskem. Prekmurski študentje so imeli priložnost do 1994. leta v narečju prebirati časopis *Bruc*. V knjižni slovenščini se oddaja tudi večina radijskih oddaj na osrednjem radiu *Murski val*, na katerem je prekmurščino mogoče slišati le v redkih tematskih, več pa v kontaktnih odajah ter v igranih dvogovornih reklamnih vložkih.

Sociolingvistični pogled na prekmurščino

Prekmurci, katerih prvi, tj. materni jezik, je prekmursko narečje, ki je jezik okolja, začnejo knjižno slovenščino usvajati šele

v izobraževalnih ustanovah od vrtca dalje, in so tako zmožni t. i. kodnega preklopa iz narečja v knjižno zvrst iz ene v drugo poved, na podlagi česar jih je mogoče nesporno opredeljevati kot dvojezične, kar potrjujejo tudi sodobne raziskave prekmurščine ruskega sociolingvista G. Pilipenka.

Komunikacija v narečju poteka znotraj in zunaj domačega ognjišča, tj. v neuradnih, poluradnih in uradnih situacijah, npr. v trgovini, na poštah, v restavracijah, na upravnih enotah, medtem ko je komunikacija v knjižni slovenščini omejena na šole, cerkve in večino medijev. Medtem ko se v neuradnih in poluradnih situacijah govori čisto prekmursko narečje, je v uradnih situacijah slišati nadnarečno zvrst prekmurščine z opuščeni prekmurskimi dvoglasniki *ei, ou, ij, üj*, z zamenjavo nekaterega besedja in opustitvijo prekmurske orodniške končnice *-of* za ženski spol ednine.

Čeprav bi pričakovali, da bo pedagoški proces v Prekmurju ves čas potekal v knjižni slovenščini, zadnje raziskave kažejo, da se učitelji in profesorji poslužujejo predavanja snovi tudi v narečju, tako je mogoče knjižni jezik stoodstotno srečati le pri pouku slovenščine. V želji po dobri usvojitvi sistema knjižne slovenščine so tako Prekmurci zaradi velikega razlikovanja med prekmurskim narečjem in knjižno slovenščino primorani vložiti nekoliko več truda kot govorci osrednejših narečij, in sicer z branjem, poslušanjem in tvorjenjem knjižnih besedil.

Prekmursko narečje se tako nedvomno prenaša na mlajše rodove, vsekakor pa bi bilo nerealno trditi, da je govor starih staršev in njihovih vnukov popolnoma enak, kajti vsakodnevni stik prekmurskega govorca s knjižno slovenščino v narečju pušča določene sledove. Ob sprejetju novih informacijskih tehnologij se je med mlajšo in srednjo generacijo pojavilo množično zapisovanje prekmurskih besedil s sporočilno vlogo, in sicer na zidovih facebooka, v komunikaciji preko kratkih sporočil in elektronske pošte.

Prekmurcem predstavlja prekmurščina močan identifikacijski in pripadnostni element: situacij, kjer bi med sabo v domačem okolju govorili v knjižni slovenščini, dejansko ni, pa naj si gre za govorca z nižjo ali višjo stopnjo izobrazbe; pravzaprav bi se

jim ob takem početu zdelo, da so »prodali svojo dušo« in zatajili samega sebe. Tudi v položaju, ki knjižno slovenščino zahteva (npr. na javnih nastopih, na fakultetah ...), se Prekmurci v knjižni/nenarečni komunikaciji s sorojakom pogosto počutijo nelagodno, tako v brezhiben sistem pogosto vstavljajo vsaj narečne glasove, npr. *ü*, svetel (približan e-ju) ali temen (približan -o-ju) *a*, saj se ob tem počutijo nekoliko bolj pristni. Govorjenje v knjižnem jeziku Prekmurcu pogosto predstavlja neke vrste

stres, saj nanj kljub dobro usvojeni knjižni slovenščini v mentalnem slovarju ves čas vzporedno z govorjenjem pritiska močna samokontrola in samocenzura, v smislu, kako to povedati *pravilno* – to je namreč tudi njihova oznaka za knjižno zvrst. Prekmurci prekmursko narečje dojemajo zelo čustveno, tako vedno ob vsaki priložnosti poudarjajo, kako lepo je to narečje, kako ponosni so, da ga gučijo »govorijo« in kako pomembno je, da ga ohranjamo – tudi zaradi bogate zgodovine. •

Besedilo, zapisano v prekmurščini (s predstavitevjo v knjižno zvrst)

Prenos govorne prekmurščine v pisno obliko je prikazan na spodnjem primeru, tj. v poenostavljeni fonetični pisavi zapisano besedilo s tematiko panonske kmečke hiše, iz katerega je mogoče uzreti trden sistem prekmurskega narečja, in sicer na glasoslovni, oblikoslovni, besedni in skladenjski jezikovni ravnini. V drugem odstavku je besedilo predstavljeno še v različico knjižne slovenščine.

Inda so bilé iže čista inačiše kak zdaj. Nejsó bilé tak velke pa visike kak gnjesden. Mele so mala oukna, pa strejo s slame – dobra je bijla samo žijtna slama, s štère so delali rituvine. Jes se šče ene takše spoumlin. Bijla je lisená, zijdi pa so bilij vó namazani z ilojcof pa s plevami, pa poštrijani z vapnon. Da si notri prišel, je najprle bül príklet, te pa čarna küjnja, ge je bilou ognišče pa krüjšna peč. S príkleti se je v-en kraj šlo v ižo, pravli smo tuj v prejgnjo ižo, v drüjgi kraj pa v zagnjo ižo. Néštérni so meli še štiblec, ge so spala deca. V enon kouti v iži je bül sto pa kloup, pa kakši stolec, v drüjgon kouti je bijla peč s klopjof. V toj iži je bijla še postelj, pravli smo tuj štampet, ge sta spala oča pa mati, pouleg pa še v zijbelki najmlajše dejte. Gvanta so nej meli puno, pospravleni je bül v škrinji, pa v kakšon omari. Néštérni so meli v zijdi kakšo omarico, notri pa žegnjanó vodou, pa kakši šnops za vrastvo. Pod je bül liseni, f čarnoj küjnji lejko tuj srtél. V iži je bül še špajz, včasi tuj kléjt za repo, krumple, eni so tumi pravli pivníca, ta je bijla za vijno. Stranišče je bilou vóni. Naše iže so bilé nisike, tak ka odzgora nej bilou nikaj, liki samo pod. Gor se je prišlo po stubaj ali pa po lestvici, néštérni so v zijmi tü sišijli mesou. Tumi placi pod strejof smo pravli na iži. Na dvouri pouleg iže je bül še lejf za pujceke, štale za krave, gümla, ge so mlatili, parma, ge so meli krmo, vinják, kokošnjak, pa še kaj.

Poknjženo besedilo: Stare kmečke hiše

Nekoč so bile hiše popolnoma drugačne kot zdaj. Niso bile tako velike pa visoke kot dandanes. Imele so majhna okna, pa streho iz slame – dobra je bila samo ržena slama, iz katere so delali škopnike. Jaz se še ene take spomnim. Bila je lesena, zidovi pa so bili pomazani z ilovico in s plevami pa prepleskani z apnom. Ko si notri prišel, je najprej bila veža, potema pa črna kuhinja, kjer je bilo ognjišče pa krušna peč. Iz veže se je v eno stran šlo v sobo, rekli smo tudi v prednjo *hižo*, v drugo stran pa v zadnjo *hižo*. Nekateri so imeli še štiblec, kjer so spali otroci. V enem kotu v tej sobi je bila klop, pa kakšen stol, v drugem kotu je bila peč s klopjo. V tej sobi je bila še postelja, rekli smo tudi *šampet*, kjer sta spala oče in mati, poleg pa še v zijbelki najmlajši otrok. Oblačil niso imeli dosti, pospravljena so bila v škrinji, pa v kakšni omari. Nekateri so imeli v zidu še kakšno omarico, notri pa blagoslovljeno vodo pa kakšen šnops za zdravilo. Tla so bila lesena, v črni kuhinja lahko tudi *srtel*. V hiši je bila še shramba, včasih tudi klet za repo, krompir, eni so rekli *pivníca*, ta je bila za vino. Stranišče je bilo zunaj. Naše hiše so bile nizke, tako da zgoraj ni bilo ničesar, temveč samo pod. Gor se je prišlo po stopnicah ali pa po lestvi, nekateri so pozimi tu sušili meso. Temu prostoru pod streho smo rekli *na hiži*. Na dvorišču poleg hiše je bil še svinjski hlev, kravje štale, skedenj, kjer so mlatili, *parma*, kjer so imeli krmo, čebelnjak, kurnik, pa še kaj.

Slovenščina med našimi rojaki onstran meje

Primož Sturman

Preden se lotimo obravnave sedanjega stanja slovenskega jezika v Italiji, moramo izpostaviti nekaj zgodovinskih dejstev, ki nam bodo prav gotovo olajšala razumevanje današnjih razmer. Beneški Slovenci, ki naseljujejo Nediške in Terske doline ter Rezijo, so prišli pod rimsko oblast že leta 1866. Nekaj desetletij kasneje so jim sledili vsi primorski Slovenci, ki jih je rapalska meja leta 1920 odrezala od lastnega naroda in jih prepustila fašističnemu dvajsetletju. Po drugi svetovni vojni in še pred mirovno konferenco v Parizu, na kateri je bila naša zahodna meja končno popravljena, so Kanalska dolina, Rezija, Nediške in Terske doline takoj zopet pripadle Italiji. Zanje se namreč v Parizu sploh niso pogajali. Nekoliko drugačno usodo sta doživeli mesti Gorica in Trst s svojima okolicama.

Po uveljavitvi sklepov mirovne pogodbe leta 1947 je namreč bivša avstrijska »Nica ob Soči« znova prišla v italijanske roke, medtem ko je Trst na prihod Italije čakal še sedem let. Jeseni 1954 je bil v Londonu podpisan memorandum med Italijo in Jugoslavijo, ki je začasno rešil razmejitve med državama ter zagotovil varstvo manjšin. Mejo sta državi potrdili v Osimu novembra 1975.

Prav zaradi teh dejstev se status in stanje slovenskega jezika v Italiji še danes razlikujeta glede na kraj. Leta 2001 je italijanski parlament sicer izglasoval zakon št. 38 (t. i. zaščitni zakon), na podlagi katerega je bil kasneje sestavljen seznam občin pokrajin Trst, Gorica in Videm, v katerih se izvaja zaščita manjšine. To je dejansko pomenilo širitev vidne dvojezičnosti na nekatera do tedaj vsaj formalno enojezična področja in možnost uveljavljanja slovenskega jezika pri odnosih z oblastmi.

Šolstvo

Ker sem tudi sam šolnik, bom svojo obravnavo začel na šolskem področju. V pokrajinah Trst in Gorica, torej krajih, ki so v povojnem času pripadali conama A Julijske krajine in Svo-

bodnega tržaškega ozemlja, je zavezniška vojaška uprava že v šolskem letu 1945/1946 v šole takoj uvedla pouk v slovenskem jeziku. Tedanje neurejene razmere in pomanjkanje šolskega kadra so botrovale k temu, da so v te ustanove zavezniki zaposlili veliko število begunskih učiteljev iz osrednje Slovenije, ki so se po zmagi revolucionarne strani umaknili iz domovine. Veliko jih je kljub vsem težavam (predvsem bivanje brez državljanstva) v teh mestih ostalo tudi po prihodu Italije in s svojim delom odločilno pripomoglo k ponovnemu razcvetu slovenskega šolstva in kulture, ki ju je uničil fašizem.

Slovensko šolstvo v Italiji je v sedmih desetletjih doživelo marsikatero spremembo, trdimo pa lahko, da še vedno stoji na temeljih, ki so mu jih postavili po drugi svetovni vojni. Slovenci v pokrajinah Trst in Gorica imajo namreč še danes možnost, da se v svojem maternem jeziku izobražujejo vse do srednješolske mature. V Trstu delujejo štiri, v Gorici pa dve višji srednji šoli (gimnazije, tehnične in poklicne šole) s slovenskim učnim jezikom, izobraževanje v materinščini pa je zagotovljeno tudi v okoliških krajih. V goriški pokrajini imamo tako dve nižji srednji šoli (predmetni pouk), ki se nahajata v mestu Gorica in kraju Doberdob, medtem ko v pokrajini Trst nižje srednje šole delujejo v Nabrežini, na Proseku, na Opčinah, na Katinari, pri Svetem Ivanu, pri Svetem Jakobu in v Dolini. Petletne osnovne šole z razrednim poukom pa so prisotne skoraj v vsakem večjem kraju na Tržaškem (mestno središče Trsta, Tržaški kras, Tržaški breg) in Goriškem (Brda, mestno središče Gorice, Goriški kras).

Popolnoma drugačno je stanje v Videmski pokrajini. Tu namreč slovenski jezik v javno šolstvo dolgo časa ni imel vstopa. Pionirsko delo na tem področju je opravila Živa Gruden, ki je v osemdesetih s skupino zanesenjakov v Špetru Slovenov nedaleč od Čedadada ustanovila zasebno dvojezično italijansko-slovensko osnovno šolo, v kateri so se v jeziku večine in manjšine otroci lahko izobraževali do svojega 11. leta. Zakon 38 iz leta 2001 je šolo podpržaval in tako dokončno rešil težave z njenim financiranjem. Pred nekaj leti je bila ustanovljena tudi dvojezična nižja srednja šola, ki je možnost izobraževanja v slovenskem

Večina sprememb v odnosu večinskega naroda do slovenskega prebivalstva in jezika se je vsekakor zgodila v zadnjem desetletju. Nove razmere (predvsem vstop Slovenije v EU in padec meje) so v italijanskih prebivalcih obmejnega območja dodobra spremenile nekdanj precej odklonilen odnos do vzhodnih sosedov.

jeziku podaljšala do 14. leta starosti.

Danes tudi v drugih predelih Benečije in Kanalske doline obstaja možnost učenja slovenskega jezika, pa čeprav le kot izbirnega predmeta nekaj ur tedensko. K temu je pred poldrugim desetletjem še pred zakonom 38 iz leta 2001 botrovalo sprejetje zakona 482 (1999) o jezikovnih skupnostih v Italiji, ki med drugim predvideva finančna sredstva za poučevanje manj razširjenih jezikov. Prav iz postavk tega zakona se financira tudi marsikateri jezikovni tečaj slovenščine na italijanskih šolah v Trstu. Po večini gre tu za dodatne ure slovenskega jezika, ki jih na željo zavodnih svetov uvajajo posamezna ravnateljstva. Zdaleč najbolj daljnovidni pa so vsaj zaenkrat na večstopenjski šoli Iqbal Masih na Melari (v tržaškem predmestju), na kateri so poučevanje slovenščine uvedli v redni šolski pouk.

Naš pregled seveda ne bi bil popoln, če bi v njem izpustili možnost študija slovenščine na Univerzi v Trstu. Podobno kot v nekaj drugih italijanskih mestih imajo namreč študentje možnost, da v času svojega univerzitetnega študija obiskujejo predavanja in lektorat iz slovenskega jezika ter književnosti. Stolico v Trstu vodi prof. Miran Košuta, ki ločeno predava slovenskim in italijanskim študentom.

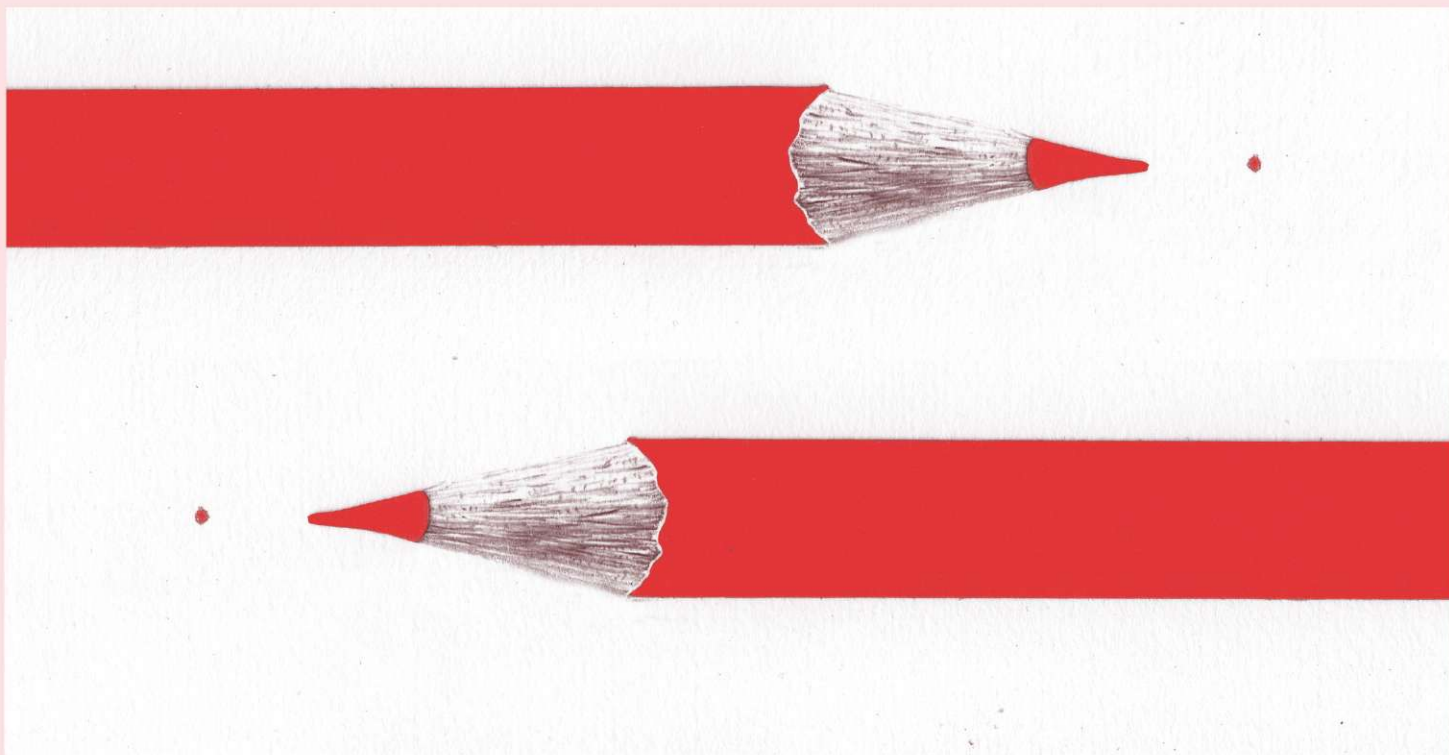
Večina sprememb v odnosu večinskega naroda do slovenskega prebivalstva in jezika se je vsekakor zgodila v zadnjem desetletju. Nove razmere (predvsem vstop Slovenije v EU in padec meje decembra 2007) so namreč v italijanskih prebivalcih obmejnega območja dodobra spremenile nekdanj precej odklonilen odnos do vzhodnih sosedov. Tako smo danes priča ne le vse večjemu številu italijansko govorečih posameznikov (veliko jih ima namreč slovenske korenine – te segajo na Kras, v Istro, Vipavsko dolino ter Posočje), ki se odločajo za učenje slovenskega jezika, ampak tudi vse več družinam, ki za svoje otroke izbirajo izobraževanje v slovenskem jeziku. Večina jih svoje malčke vpišuje k dodatnim uram slovenščine na italijanskih šolah, nekaj pa je tudi takih, ki svojega otroka vpišejo v šolo s slovenskim učnim jezikom, čeprav doma ne govorijo slovensko. Na prvi pogled je seveda stvar hvalevredna, ne smemo pa spregledati negativnih vplivov (predvsem znižanja splošne jezikovne ravni in zmožnosti), ki jih imajo ti učenci na slovensko govoreče

razrede. Moramo se namreč zavedati, da je v zamejstvu slovenščina v neprestanem vsakodnevem boju za preživetje.

Javna uprava

Poglavje prisotnosti slovenščine v javni upravi zahteva posebno obravnavo. Razen v nekaterih okoliških občinah tržaške in goriške pokrajine (Števerjan, Sovodnje, Doberdob, Devin-Nabrežina, Zgonik, Repentabor, Dolina) Slovenci v Julijski Krajini niso v večini, torej v svojih rokah nimajo vzvodov odločanja. Kot sem zapisal v uvodu, smo Slovenci v Italiji dobili t. i. zaščitni zakon leta 2001. Pred tem je bilo nekaj poskusov posameznikov, ki so se vztrajno borili za prisotnost slovenščine in nje-rabo pred javnimi in sodnimi oblastmi, in sicer predvsem na podlagi italijanskih zakonov (Ustave) ter mednarodnih pogodb (Mirovne pogodbe iz leta 1947, Londonskega memoranduma 1954 in Osimskih sporazumov 1975). Med njimi prav gotovo izstopa prof. Samo Pahor, ki je marsikdaj tudi za ceno lastne integritete zahteval rabo slovenščine ter s svojim delovanjem pri Ustavnem sodišču Republike Italije dosegel marsikatero razsodbo temu v prid.

Zakon 38 iz leta 2001, ki je sad kompromisa med tedanjo italijansko vlado in slovensko politiko ter civilno družbo v Italiji, je predvidel imenovanje t. i. paritetnega odbora (10 članov italijanske večine in 10 članov slovenske manjšine), ki je sestavil seznam 32 občin, v katerih naj se izvaja vidna dvojezičnost. Prvi premiki so se zgodili ob koncu prejšnjega desetletja, ko je veliko občin, predvsem v pokrajini Videm, zamenjalo enojezične krajevne table in smerokaze z dvojezičnimi (ponekod celo s trojezičnimi, torej italijansko-slovensko-furlanskimi). Tudi na podlagi izvajanja zakona št. 38 je bila v teh občinah uvedena možnost izdaje dvojezičnih italijansko-slovenskih izkaznic, kar prej ni bilo mogoče. Tako javna uprava kot večina prebivalstva so uveljavitev slovenskega jezika sprejele z naklonjenostjo, razen nekaj posameznikov v Benečiji in Režiji. Še vedno se namreč dogajajo nočne mazaške akcije dvojezičnih tabel, v dolini Režije pa se pogosto napada zakon št. 38 iz leta 2001, češ da rezijanščina ni slovensko narečje, ampak zgolj slabo definirano in zamejeno narečje slovanskega izvora.

Poleg posameznih občin izvajajo večjezičnost tudi pokrajine (dvojezični napisi na upravnih stavbah in cestah) ter dežela Furlanija-Juljska krajina sama. Predstavniki slovenske narodne skupnosti, ki so izvoljeni v ta upravna telesa, imajo možnost, da na sejah nastopajo v slovenskem jeziku, in sicer zahvaljujoč prevajalskim storitvam, ki jih omogočata zakona 482 iz leta 1999 in 38/2001.

Zadnja novost na tem področju je odlok, ki ga je decembra lani podpisala deželna predsednica Debora Serracchiani in ki predvideva širitev vidne dvojezičnosti tudi na tista podjetja v zasebni lasti, ki nudijo javne storitve (ceste, javni prevozi, pošta itd.).

Mediji

Slovenski mediji v Italiji so pretežno v zasebni lasti, kar jim seveda omogoča veliko večjo avtonomijo. Edina izjema pri tem sta slovenska oddelka pri deželnem sedežu RAI za Furlanijo-Juljsko krajino (časnikarski in programski), ki spadata v sklop italijanskega javnega medijskega podjetja.

Čprav so ostali mediji v zasebni lasti, se vseeno financirajo z javnim denarjem, ki ga prispevata tako slovenska kakor italijanska stran. Najbolj prepoznaven med vsemi je prav gotovo *Primorski dnevnik*, edini dnevnik v slovenskem jeziku izven meja RS. Sledita mu tednik *Novi glas*, ki izhaja v Gorici, in *Novi Matajur*, ki ga izdajajo v Čedadu. *Novi Matajur* je celo večjezi-

čen, saj objavlja tudi zapise v krajevnih narečjih in italijanščini. V slovenščini deluje spletni informativni portal *slomedia.it*, v Italiji pa izhaja še cela vrsta revijalnega in periodičnega tiska (*Dom*, *Mladika*, *Pastirček*, *Galeb*, *Isonzo-Soča* in veliko drugih). Žal finančna kriza na veliko klesti prispevke manjšinskim medijem. Prav zaradi tega v zadnjem času močno upada število zaposlenih in sodelavcev ter s tem kakovost njihovih objavljenih prispevkov, navsezadnje tudi sama jezikovna raven. Nekateri zapisi oziroma radijska poročila so včasih že pod vsako jezikovno kritiko. Morda je jezikovna raven nekoliko boljša pri tistih medijih oziroma glasilih, ki izhajajo iz krščansko-liberalnega kroga manjšine, saj so ti vrsto desetletij delovali izključno na prostovoljnem delu peščice zanesenjakov (predvsem povojnih političnih emigrantov) in ne na podlagi javnih prispevkov.

Društveno delovanje

Gosta mreža športnih, kulturnih in prosvetnih društev Slovenem v Italiji omogoča združevanje, ki je prvi pogoj za jezikovno ter narodnostno preživetje in razvoj. Zanje skrbita krovni organizaciji Slovenska kulturno gospodarska zveza, ki je izraz levičarskih teženj, ter Svet slovenskih organizacij, ki je nastal kot odraz katoliško-liberalnih nazorov. Njuni »hčerinski«
društvi sta Zveza slovenskih kulturnih društev in Slovenska prosveta, ki društvom dodeljujeta prispevke za njihovo delovanje.

Izjema pri tem so športna društva, ki se prepoznavajo v enotni krovni organizaciji ZSŠDI.

Društveno delovanje je seveda zelo razvejano. V zamejstvu je nešteto pevskih zborov, gledaliških in folklornih skupin, pa tudi interesnih krožkov (namenjenih telesni vadbi, ročni spretnosti, lovu, ribolovu itd.). Pogovorni jezik v teh društvih je seveda slovenščina, čeprav je v zadnjem času moč opaziti nov fenomen, in sicer vključevanje vse večjega števila italijansko govorečih v te sredine, kar seveda jemlje prostor slovenskemu jeziku.

Slovensko stalno gledališče

Podobno kot *Primorski dnevnik* je tudi Slovensko stalno gledališče edinstvena tovrstna slovenska ustanova izven meja RS. Gre namreč za edino poklicno slovensko gledališče s stalnim ansamblom v tujini. Tradicija SSG-ja se seveda cepi na zlahno dediščino primorske Talijine umetnosti. Zaradi svojega neurejenega statusa je večkrat podvrženo krizam, predvsem finančnim; da pa bi povečali obisk in privabili tudi ljubitelje gledališča iz večinskih vrst, so se v njegovem vodstvu pred dobrim poldrugim desetletjem odločili za opremljanje predstav z italijanskimi nadnapisi.

Cerkev

V krajih naselitve slovenske manjšine v Italiji lahko verniki obiskujejo bogoslužje v slovenskem jeziku. Splošno znano dejstvo je, da je bila primorska duhovščina v času fašizma edini branik slovenskega jezika pred potujčevanjem, malokdo pa ve, da so se pritiski na Slovence v nekaterih krajih videmske pokrajine nadaljevali tudi po drugi svetovni vojni. Pomembno vlogo pri ohranjanju slovenskega jezika in zavesti so tako v povojnem

času opravili beneški Čedrmaci. Brez njih bi v Benečiji gotovo ne bilo narodnostnega in jezikovnega razvoja, ki je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja zadobil nekoliko bolj laičen značaj. Tudi slovenski duhovniki v Italiji imajo svoje glasilo, in sicer *Naš vestnik*, ki ga ureja škedenjski župnik Dušan Jakomin.

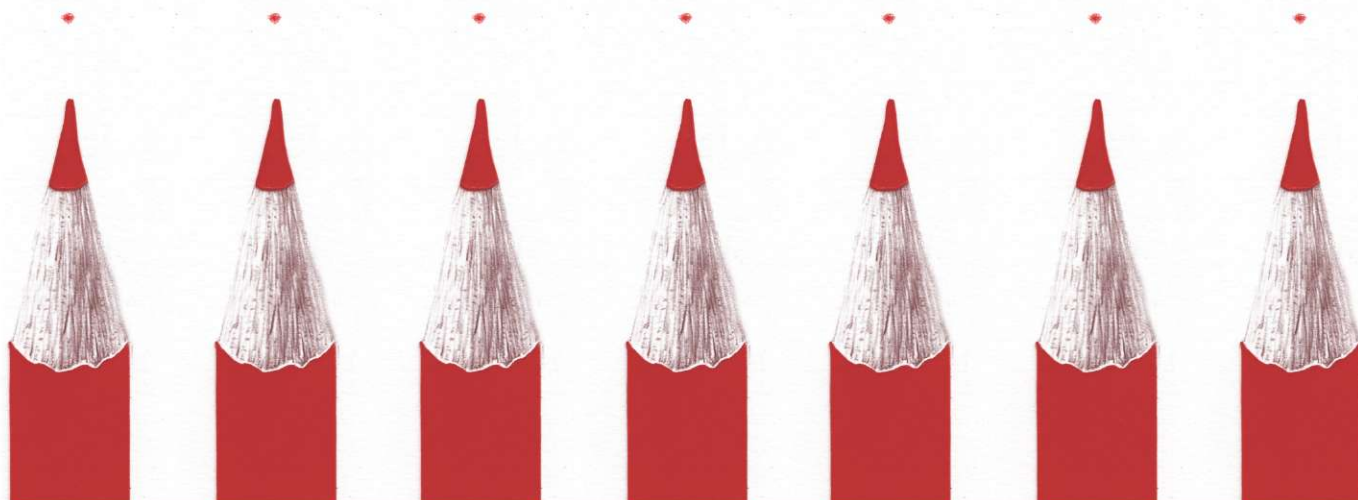
Neformalni in individualni stiki

Živimo v času vse večje globalizacije in individualizma. To se seveda odraža v celotnem zahodnem svetu. Komunikacija med ljudmi postaja vedno hitrejša, pa tudi vse bolj skromna. Zaradi njegovega posebnega položaja v Italiji je slovenski jezik podvržen še dodatnim korenitim družbenim spremembam.

Velikokrat je namreč slišati ljudi slovenskega maternega jezika, ki se med seboj pogovarjajo v italijanščini. V komunikaciji z italijanskim svetom nekateri podjetniki svoje priimke raje izgovarjajo v italijanski obliki (Čuk tako postane »Kuk«, Sancin pa »Sančin«). Predvsem v Trstu (Sveti Jakob, Sveti Ivan, Katinara) v šolah s slovenskim učnim jezikom večina vpisanih dijakov ni slovenskega maternega jezika.

Stanje slovenskega jezika se je od časa po koncu druge svetovne vojne do danes torej precej spremenilo. Če je namreč nekoč veljalo, da slovenščina v nekatere sfere javnega življenja nima vstopa, je danes juridični status slovenskega jezika precej višji od tedanjega, število govorcev, ki jim je slovenščina materni jezik, pa se nenehno zmanjšuje.

Živimo v času velikih sprememb, zato je nemogoče spekulirati o prihodnjem razvoju rabe slovenskega jezika v Italiji. Če naj svoj zapis zaključim z oceno o tem, ali je stanje slovenščine danes boljše ali slabše kot nekoč, bom zapisal le, da je zelo drugačno. Največje razlike so se, kakor smo videli, na tem področju zgodile v zadnjem desetletju. ●

Sleng kot identiteta

Erik Toth

Pred leti sem s kolegico Mirno Buić izdal *Slovar izolskega slenga*, leta 2011 pa je sledila še druga dopolnjena izdaja. Projekt je izhajal predvsem iz zabavne ideje zbiranja »posebni« gesel in besednih tvorb v lokalnem, izolskem, okolju. Vendar je iz ideje nastal obsežen projekt, naposled pa še tiskana različica.

Tekst oziroma premišljevanje znotraj teksta, ki je pred vami, ni vezano neposredno na slovar ali izolski sleng, temveč na številne pomisleke, povezane s slovenskim jezikom in drugačnimi neknjižnimi jezikovnimi tvorbami, ki so nastali med izvajanjem projekta. Recimo: kolikšna je realna potreba in želja po uporabi standardizirane oblike maternega jezika, predvsem s strani mladih? Ali dejansko poznamo razliko med neformalnimi govoricami in jezikovnimi zvrstmi? Kako je možno, da se v tako majhnem prostoru pojavi tako širok spekter popolnoma novih gesel; povrh vsega pa se razlikuje od gesel z bližnjih krajev? In ali je možno razumeti stanje (mlade) družbe na podlagi jezika ali govorice, ki ga uporabljajo vsakodnevno?

Na vsa zgoraj postavljena vprašanja verjetno ne bo mogoče odgovoriti (vsaj ne popolnoma), saj nekatera najbrž zahtevajo dolgotrajno empirično raziskavo, ki pa tudi sama morda ne bi povsem odgovorila na predstavljene dvome. Moj tekst je zato mišljen predvsem kot delitev izkušenj in premislekov, ki izhajajo iz njih, ter kot povabilo k razmisleku o danes zelo razširjeni obliki neformalne govorice, kot je sleng.

Kako umesiti sleng?

Najprej je nujno, da razločimo narečje od slenga, saj lahko ugotovljamo, da obojega še vedno precej ljudi ne loči. Narečje je ena izmed formalno priznanih jezikovnih zvrsti, ki jo uporablja poljubno število govorcev na določenem, zamejenem geografskem območju. Po navadi gre za nestandardiziran, a precej stabilen jezikovni red, z lastnim besediščem, fonetiko in tudi slovnico, ki se prenaša iz generacije na generacijo prek medosebnega občevarjanja, tj. brez posredovanja institucij, kot so šola ipd.

Sleng pa je neformalna govorica, neprepoznana kot uradna jezikovna zvrst, ki se pojavi v določenih krogih kot odraz soci-

alne pripadnosti. Po navadi je najbolj razširjen med mladimi. Njegova lastnost pa je hitro in redno spreminjanje ter preoblikovanje.

Sleng je zelo zanimiva sociolingvistična tvorba, ki deluje bolj »živo« kot standardizirani jezik in celo kot narečje; to pa zato, ker je proces preoblikovanja tako hiter, da že naslednja generacija ne bo nujno rabila enakih besednih tvorb, kot jih je prejšnja. Lepota slenga je v velikanski sposobnosti ustvarjanja lastnih gesel, ki jih ne poznamo v knjižnem jeziku (kot na primer *babalariti*, »govoriti«, »blebetati«), izvirajo pa lahko iz tujeje jezika (npr. *banda*, »skupina«, »družba, družčina«; *kagada*, »slaba izkušnja, sranje«; *katena*, »veriga«; *jerba*, »trava, marihuana«; ali tudi v osrednji Sloveniji dobro znana *gemblati* in *skrolati* itn.), žargona (*cigla*, iz žargonske besede za zidak, tu v pomenu »zelo močno, jako«; *kajla*, izvorno »veriga, žica«, tu v pomenu »hinavska poteza ali dejanje«) ali pa nastajajo s pomočjo onomatopoiije (na primer *čopniti*, »pojesti«, ali *njunjati*, »spati, spočiti si«), pomanjševalnic (*pisic*, »manjši kos, del celote«, iz ang. *piece*, kos, del), spojitve več besed (*šnofenkrof*, »lep, »ljubek, srčkan«) itn. Povrh vsega pa se sleng lahko omeji zgolj na manjšo skupino ljudi, ali, kot sem ugotovil med svojo raziskavo, na ožjo skupine mladih, ki prebivajo v točno določenem predelu mesta ali celo zgolj v eni ulici. Po drugi strani pa se v slengu pojavijo tudi besede, ki se prenašajo iz generacije v generacijo in jih lahko najdemo med večino mladih govorcev na določenem govornem območju. Takšni »zimzeleni« gesli sta, na primer, večna *ful* in *stari*, ki so ju redno uporabljale že starejše generacije in očitno spada med dovolj privlačne besede, da se prenesejo tudi na mlajše generacije.

Med raziskovanjem in zbiranjem gesel sem dodatno ugotovil, da se mladina relativno dobro znajde v spajanju oziroma prilagajanju ter prirejanju pomenov prvin slovenskega zbornega ali knjižnega pogovornega jezika s slengom (nekaj primerov je vidnih pri sledečih geslih: *paranojiti*, »dolgočasiti se, pretirano skrbeti«; *mongoloid*, »neumen, butelj«; *močen*, »dober, hvalevreden«; *jeklenka*, »zelo pijan« itn.).¹ Narečne prvine so prisotne

¹ Vsi primeri so iz 2. izdaje *Slovarja izolskega slenga*, od koder jemljem tudi prevode v knjižni jezik.

predvsem v govorici mladih, ki izhajajo iz ruralnih področij (*mona*, »neumen«; *pindulič*, »obesek«; *karjola*, »samokolnica« itn.). Uporabe narečnih prvin v rednem govornem procesu se redkeje zavedajo, ker so v njihovem uličnem sporazumevanju slengovska gesla redno in močno prisotna do te mere, da zasenčijo prvine, ki izvirajo iz različnega geografskega in družbenega jezikovnega ozadja.

Predstavljeno mešanje jezikovnih kodov je preprosto odraz odnosa mladine do standardne različice knjižnega jezika, s katerim se ne znajo identificirati zaradi številnih faktorjev, med katerimi so poglobitvi zgodovinsko ozadje, geografsko področje, družinsko okolje in skupnost, s katero so v interakciji. Predvsem v tako ključnem obdobju človeškega razvoja, kot je mladost, so mlade osebe še najbolj na udaru, in ravno takrat se standardni jezik izkaže za preveč nefleksibilnega in zato skorajda tujega za izražanje celovitosti občutkov, ki prevevajo mladostnike. Kar jih naposled spravi v položaj, da svoje poglobitve izrazne impulze kanalizirajo prek jezika, ki je specifično prilagojen njim in s katerim se ne le identificirajo, temveč predvsem ločijo od preostale populacije. Hkrati pa ta jezikovni kod vzpostavi pomene, ki se prilagajajo njihovi specifični izkušnji, zato postane ključen vzvod medsebojnega razumevanja. Knjižni (ali materni) jezik tako kljub temu, da ostaja temelj, na katerem gradijo lastne inovativne jezikovne prvine, postane v njihovi percepciji zgolj nuja, ki jim jo vsiljujejo družbene norme; eden od momentov frustracije odraščanja, ki je, seveda, povezan z izobraževalno konotacijo, ki jo lepijo na slovenski knjižni jezik.

Sleng in the real life

Če se le nekoliko bolj konkretno lotimo zgoraj omenjenih faktorjev vpliva in jih prilagodimo na okolje, iz katerega izhajam, bi bilo *a priori* nepredstavljivo, da bi se kdo sporazumeval v zbornem jeziku. Na Slovenskem primorju je močno prisotna italijanska kultura in italijanski vpliv, vezana predvsem na zgodovino tega območja. Veliko je tudi narodnostno mešanih družin in družin, ki so se priselile iz držav bivše SFRJ, kar pomeni, da jim je slovenščina tuji jezik, ki so se mu morali po svoje prilagoditi. Lokalna skupnost pa je skozi čas vzpostavila novo, lastno obliko govorice, katere širjenje brzda le šolstvo in tako ohranja rabo slovenskega jezika na priporočljivem nivoju oz. zadovoljivi ravni.

Ozemlje, torej tudi veliko vpliva pri vzpostavitvi novega zbora gesel. Sleng pa je zaradi svoje gibkosti najprimernejša platforma, prilagojena mladini, ki želi v vsakem obdobju zgodovine

po svoje povedati svoje misli in tegobe. Ravno sleng je dokaz dinamičnosti, fleksibilnosti in odprtosti jezika, saj omogoča odprto pot ustvarjalnosti, poleg tega pa je vanj vpisana ironičnost, ki nas hkrati zabava in zrcali specifični zgodovinski moment družbe (opisane prvine je začutili v geslih, kot so *drapniti*, *donflati*, *mastimir* itn).

Izpostavil sem posebnost širokega spektra novih gesel v slengu ter razlikovanje med slengovskimi govoricami bližnjih krajev. Ta pojav izhaja iz zgodovinskih dejstev, saj so bili kraji na slovenski obali včasih precej bolj vsaksebi oziroma družbeno, kulturno in prometno bolj ločeni med seboj ter so obstajali skorajda kot manjši svetovi zase. Na ta način se je vzpostavljala kultura na mikro ravni, ki je bila seveda svojevrstna le v nekaterih značilnostih; toda to je bilo dovolj za oblikovanje razpoznavnih jezikovnih razlik. Te razlike so se prenašale in ohranile skozi čas, kar je zaznati tudi pri mladini, ki na podlagi lokalnih govoric ustvarja svoj sleng. Nekatera slengovska gesla preprosto niso prešla v uporabo, na primer, iz Izole v Koper ali obratno. Ena izmed specifičnih komponent izolskega slenga, ki ga ne najdemo drugod, je npr. pozdrav »*Ola, koša mona, ino?*« ali pa mašilo *in, to*. Izola se tudi kot manjši kraj ponaša z nekoliko bolj ustvarjalnim zaledjem na področju slenga, morda zaradi večje družbene kompaktnosti ali pa zgolj zaradi določenih značilnosti tukajšnjega prebivalstva.

Finiš

Sleng je živa jezikovna tvorba. O tem ni dvoma. Je neke vrste jezik mladih, saj dinamično nastaja na podlagi njihove interakcije in je zato v marsikaterem vidiku prilagojen njihovim potrebam. Sleng priča o marsičem: prek prisotnosti, oblike, časovnih frekvenc in geografskega okvira njegove uporabe lahko dojamemo in razumemo stanje duha, kakor se odraža v mladinski subkulturi. S pozorno raziskavo lahko odkrijemo marsikaj o odnosu, ki ga mlada populacija goji do sebe in svoje skupine, do soljudi, lokalne skupnosti, družbe, države in navsezadnje do maternega jezika.

Ostaja pa nekoliko strukturalistično obarvana dilema: če akademiki zagovarjajo tezo, da v knjižnem oz. zbornem jeziku nečesa ne zmorejo opisati ali izraziti, ergo to ne obstaja, izkaže pa se, da mladina to zmore izraziti v svojem slengu – ali je to res znak nefleksibilnosti in neprilagodljivosti jezika kot takega ali zgolj nepripravljenosti starejših govorcev in drugih jezikovnih avtoritet, da bi standardizirano verzijo jezika prilagodili tako, da bi se odprli izkušnjam in potrebam mlajše populacije? ●

Ni norme za Eskime

Matej Meterc

V članku gre za esejističen poskus sonde v odnos govorcev slovenščine do jezikovne norme. Želimo se posvetiti predvsem nelagodju na strani govorca, ki ostane po zatonu preskriptivistične paradigme sam samcat z materinščino, kljub temu, da mu je v njenem naročju udobno, pa fantazira o očku normativnosti. Ta je službeno odsoten, njegovi prividi pa se kažejo povsod, recimo v osebnih preferencah posameznih lektorjev ali pa bitki apokrifnih norm, ki jo bomo predstavili v nadaljevanju. Jezikoslovje bo, če ne želi nazadovati, službeno odsotno za vedno. Le vsake toliko bo po pošti poslalo kakšno učeno knjigo. Kaj pa se dogaja v presledkih med njimi? Predstavljajmo si prizor, v katerem se mišim priskuti ples, ko mačke predolgo ni domov, mačka pa domov noče, a v osami prav tako začuti nostalgijo.

Kako se lepo po slovensko reče purizmu?

Češki jezikoslovec Čermák je prepričan, da preskriptivizem v sodobno družbo enostavno ne sodi, kar so pokazali burni odzivi javnosti nanj v sodobnosti. V tem se seveda odziva na jezikovni purizem, ki ga je češka jezikovna skupnost ne le dolgo pospešeno izvajala, ampak po oceni Thomasa iz dela *Linguistic purism* izvažala še v druge slovanske jezikovne skupnosti, tudi v slovensko. Nas ne zanimajo odzivi govorcev na dejanski preskriptivizem, temveč dve njegovi historični posledici. Prva posledica je obrambni mehanizem, ki se je razbohotil do te mere, da se proti preskriptivizmu brani tudi, ko ta sploh ni prisoten, druga pa prisvajanje preskriptivističnega žezla s strani vitezov apokrifnih norm.

Govorci pogosto dojemajo raven leksema kot edino in končno merilo normativnosti. Osredotočanje na lekseme je sicer značilno tudi za laično ocenjevanje podobnosti in razlik med jeziki. Dobra ilustracija slovenskega jezikovnega okolja je pojav natečajev za najlepšo slovensko besedo. Morda segajo dlje v preteklost in bi jih z malce truda našli že v času Ilirskih provinc, oglejmo pa si zadnja tovrstna dogodka. Prvega je po zamisli Vinka Vasleta organizirala revija Jana med leti 2004 in 2005. Zmagala je beseda *midva* s pojasnilom, da je najlepša

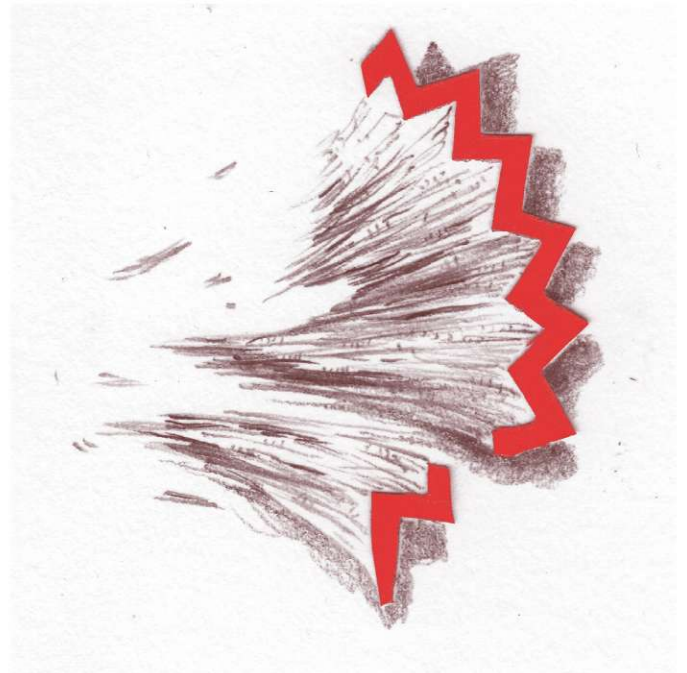
enostavno zato, ker je najbolj slovenska, med nominirankami v ožjem krogu so bile še *hrepenenje*, *tačka*, *dežela*, *obzorje*, *tolmun*, *ozare*, *lebdenje*, *jutro* in *mama*. Še bolj zanimiv je nedavni natečaj Slepotica, ki se je novembra lani odvil na Twitterju na pobudo Saše Braza. Že na prvi pogled je šlo v ožjem izboru za delno podoben, delno pa povsem drugačen nabor besed kot v primeru Jane, saj jim je *žmoht* dodajal močan *cvetober* arhaizmov. Tako kot v naboru izpred osmih let so visoko kotirali glagolniki (*šelesenje*, *dehtenje* in *hrepenenje*), beseda *midva* se je znašla na še vedno častnem tretjem mestu, na stopničkih skupaj z zmagovalno *slama* in drugouvrščeno *šelesenje*. Zanimiva točka Slepotice je bila polemika, ki jo je povzročila beseda *nosečka*. Ta neologizem za izraz *nosečnica* je nekaj časa močno vodil na prvem mestu, obenem pa ga je oblival žolč številnih govorcev, kar je povedno, če upoštevamo, da izraziti arhaizmi niso občutno vzdramili brbončic javnega okusa. Zanimivo je, da se je pobudnik natečaja vdal pritiskom in besedo diskvalificiral, dogajanje v zvezi z *nosečko* pa opisal z ustaljenim (a prenovljenim) »*ne boj, mesarsko glasovanje*« in mu s tem ironično nadel prilastek bratomornosti. Sodobnega govorca slovenščine očitno ne zmoti, da so v širšem izboru 121 besed zelo močno zastopane zastarele ali vsaj redko rabljene besede kot *nadobistnica*, *paberkovanje*, *dosihmal* in *prmejduš*. Individualna izbira po (retro) okusu je sprejemljiva, če gre za izbiro iz slovarskega gradiva, nikakor pa ni sprejemljiv individualno predlagan neologizem, čeprav je oprt na opazovanje rabe te besede (predvsem na spletnih forumih o nosečnosti). Poskus je označen za neumnost, saj nekaj, kar ni normativno, ne more biti lepo. Pomembno je, da taka beseda ne zasede simbolnega mesta na natečaju, čeprav je naivno pričakovati, da bi z zmago ogrozila položaj svoje (uslovarjene) dvojnice. A nemogoče je mogoče, in paradoksalno, kot se to sliši, je tudi slaba reklama še vseeno reklama in podobno je v slovenskem jezikovnem okolju zmes humorja in žolča v nekem drugem stoletju umetno podaljšala življenje *zgoščenki*. Tu se začenja politika – tudi jezikovna. Povzamemo lahko, da je tokratni natečaj Slepotica pokazal, da imajo veliko prednost besede, ki so čimbolj nenavadne, zato ni nič nenavadnega, da se je med prvih deset besed uvrstil čmrlij, ki je del znanega slovenskega avtostereotipa o najtežje izgovorljivi besedi za tujce. Če izrabimo pripovedni potencial najbolj

odmevnih besed in se izrazimo nekoliko aforistično, obenem pa najlepše slovensko, kar se trenutno da, sva slovenskemu govorniku v leksikološkem smislu najbolj pomembna *midva* in najino *šelestenje* po *slami*, a tudi to, da naju svoboda in lepota ne privedeta do *nosečke*.

Mrzlično iskanje lepe slovenske besede nas privede še do dokaj ustaljenega izraza *ljubitelj lepe slovenske besede*, ki se navezuje na leposlovje v slovenščini. Zaman bomo iskali oznako *ljubitelja lepe nemške* ali pa *italijanske besede*. Lepa slovenska beseda je torej ta, ki prihaja iz knjige (knjižni jezik). Tako gre na spletu npr. za lepe slovenske izraze *bančno okence* (namesto *šalterja*), *krožišče* (namesto *rondoja*) in *zadelavina* (namesto *propolisa*). Zanimivi so primeri, ki so prevedljivi z opisom *po domače šalter*. Odnos med označevalcema *lepa slovenska beseda* in *po domače* je zanimiv, s kančkom špekulacije ga ilustrirajmo s hišo, v kateri živi stereotipni Janez Novak, hiša pa se imenuje *Pri kovaču*, saj je bila tam baje nekoč kovačija. Gre za dojetanje doma, razklanega na binom *domovanje:domačija*. Polu idealizirano lepega kolektiv poišče protipol grdega ali pa vsaj ne dovolj lepega. Zato v razmisleku o kulturnem upoštevamo osovražene jezikovne pojave (od kaše preko zgoščenke do nosečke itd), ki povzročajo polemiko z vprašanjem kako. Kaj nam točke, na katerih se lomijo kopja govorcev, povejo o kopjih samih? Kulturno dojetanje jezika je po Dolniku tipično za narode, ki kult jezika od začetka gojijo kot sestavni del kulturne tradicije, saj iz njega črpajo »naraven«² normativ. Logična posledica takega dojetanja je fenomen avtostereotipa o nepopolni kompetenci izvajanja idealiziranega kulturnega objekta – knjižnega jezika.

Vitezi apokrifnih norm in lov na dvojnice

V zborniku razprav o korpusnem jezikoslovju iz leta 2005 najdemo misel Vojka Gorjanca, da odrekanje tradicionalističnemu predpisovanju po eni strani vsakega uporabnika jezika postavlja pred večjo odgovornost, po drugi strani pa normativističnega jezikoslovca postavlja izven vloge absolutnega rabsodnika. Po mnenju Gorjanca to povzroča nelagodje na obeh straneh. Vprašajmo se, kako deluje mehanizem, ki ga del govorcev vklaplja, ko mora sprejeti osebno odločitev za ta ali oni izraz. Če ne razumem pojma ustreznosti, bom pa druge učil o pravilnosti. Čeprav govorec nenehno vklaplja mehanizem avtokorekcije, bo ob debati s sebi enakim svobodnjakom raje posegel po kratkem in jedrnatem sklicevanju na pravilo. Diskusijo bi lahko nadaljevali s širokim naborom kontekstov, v katerih se človeku svobodna izbira kaže kot zagata, a nadaljujmo z razmišljanjem o

izbiri adekvatnih jezikovnih sredstev. Govorec sproti uveljavlja svojo individualno različico norme, ki se od realizirane norme drugega govornika, ki teži h knjižnosti, razlikuje le za mišjo dlako. A ravno tu prihaja do problema. Del govorcev bo priznal, da pri tem upošteva svoj individualni okus. Če ga nekoliko podrezamo, bo argumentacijo dopolnil s tem, da se mu zdi tak in tak izraz primeren v taki in taki situaciji. Bolj nas zanima argumentacija, ki jo ubere drug spekter govorcev.

Za uvodno ekskurzijo po kraških pojavih purizma in apokrifnega normativizma priporočamo sprehod po objavah v Facebookovih skupinah, ki se posevečajo polemikam o *pravilni* in skoraj praviloma nikoli *ustrezni* rabi. Ta pojav opisuje tudi ruska jezikoslovka Irina Levontina, ki poudarja, da določene osovražene besede preživijo v besedišču tudi več kot petdeset let. Dodaja, da je zanimivo vztrajno zatrjevanje dela govorcev, da se jim nek ruski izraz zdi grd, nepravilen in neknjižen, čeprav so ga uporabljali že Tolstoj, Nabokov in Stanislavski. Pri dvojnicah (pa *denimo* besede *recimo*) arbitrarnost označevalca bode v uho, a vitezi apokrifnih norm bodo za te sirene ostali gluhi in se sklicevali na izolirane zakonitosti, ki navidez podajajo racionalen razlog, zakaj je *nečemu tako* in ne drugače. Kdor svoje življenje romantično posveti služenju apokrifnim normam, ima določeno namišljeno prednost pred ostalimi svobodnjaki. Njegova plemenitost je v tem, da se le na videz odreče braniku osebnega okusa, a ga v bistvu zataji in pretopi v helebardo višjih ciljev. S

tem vsili pojmovanje bojnega polja normativnosti kot lastnega dvorišča in s tem prednosti domačega terena, na katerem so njegove osebne poteze le podaljšek kolektivne odločitve. Argumentiranje ustreznosti rabe določenega jezikovnega izraza je veliko težje, ne prinaša zmagoslavja in redko naleti na zavezniško odobravanje. Prehajanje med registri je za mnoge govorce prenaporna tema. Preveč plastičen in morda zaradi kameleonskega prilagajanja celo tabuiziran fenomen je, kar je hecno dejstvo, saj preklapljanje iz enega niza kodov v drugega v večji ali manjši meri obvlada vsak govorec. Govorci se sprehajajo okoli količkov semiosfere, a jih pogosteje kot kvalitativno reflektiramo količinsko, saj je to enostavno lažje. Tu ponovno trčimo na vprašanje avtomatizma in (ne)uzaveščene izbire, ki se mu bomo v zaključnem delu članka posvetili še tretjič (in zadnjič). Včasih se apokrifno normiranje kaže že v enostavnem prepričanju, da nekaj ne obstaja, če se to ne nahaja v sveti knjigi (slovarju). V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* na primer ne najdemo frazema *kititi se s tujim perjem*, najdemo pa izraz *bahati se s pavjim perjem*. Govorcem jezikoslovci očitno ne znamo pojasniti, da mora do kodifikacije preteči nekaj časa. Še težje je pojasniti, da bi takojšnje kodificiranje ene izmed dvojnic (*trojnic*) *internet*, *medmrežje* in *splet* tako ali tako povzročila enako ali pa celo obsežnejše lomljenje kopij in z njim nakopičene frustracije kot njihova odsotnost v jezikovnih priročnikih, ki smo ji bili priča še ob polnem razmahu spleta 2.0.

Pomanjkanje kritične distance vodi v viteško dojetje različnih orodij kot orožij za uveljavljanje skrajnih polov. V tem smislu je tipično sklicevanje na kvantitativne parametre, saj kažejo nesporno velike argumentacijske mišice. Tako delujejo apokrifni paragrafi norme, ki se sklicujejo na slovarsko oznako *raba peša*, vitezi pa za plemeniti cilj ne prizanašajo nemočnim, opehanim leksikalnim posameznikom, temveč jih nemudoma ožigosajo z oznako nepravilnosti. Ista skrajnost se kaže v časčenju jezikovnega korpusa kot novega razsodnika, zakonodajalca norme za 21. stoletje. Enako viteško lahko (tokrat s sklicevanjem na vzorec besedil) razsodimo, ko pešanje rabe uzremo v seznamu konkordanc. Gre za postavljanje korpusa na strukturno mesto slovarja. Razmah jezikoslovja, ki ga je povzročila pojavitev jezikovnih (posebej referenčnih) korpusov v devetdesetih letih, je prinesel ogromen skok, prinesel pa je tudi romantično predstavo o določenih dokončnih rešitvah, ki naj bi jih zagotovili korpusi. To naivno predstavo jezikoslovje v zadnjem desetletju že presega, uzaveščanje mej, do katerih sežejo različni korpusi kot simulakri dejanskosti, pa razvoju

dela z njimi pravzaprav koristi. Korpus ne more nadomestiti slovarja, ker gre za simulakra, ki sta drugače strukturirana in ju kot orodji potrebujemo prav zato, ker sta različni. Iz korpusa lahko nastane slovar in iz nabora slovarjev morda specifičen korpus, vendar se pod ta nastanek kot posrednik seveda lahko podpiše le človek. Problem nastopi, ko umanjka zavedanje, da pri kakršnemkoli orodju, klasičnem, modernem, uležanem ali eksperimentatorskem, segamo po ročaju – torej po mestu, na katerega priklopimo lastno motoriko in kognicijo.

Če sodimo po razpravi Ade Vidovič Muha na zadnjem simpoziju *Obdobja*, se opozicija standardni jezik – knjižni jezik v slovenskem jezikoslovnem prostoru pokriva z opozicijo med različnima pristopoma h korpusu kot viru jezikovnih podatkov. Vidovič Muha kritizira strogo mehansko branje korpusa brez upoštevanja tradicije, ki je po njenem mnenju nujna za kritično distanco. Poudarja tudi, da v korpusu prevladujejo besedila novinarskega žanra, kar je pravzaprav močna deformacija dejanskega spektra govornih situacij. Čeprav so to zelo pomembni dejavniki, pa se vprašajmo, ali se omenjeni opoziciji nujno prekrivata. Kot alternativa se ponuja razlaga standardnega jezika kot pojma, ki ga govorci bolj kot družbeni dogovor razumejo kot pojem prestiža, ki ga predstavlja izraz knjižni jezik. Označevalec standardno bi bil iz tega vidika smiselni šele, če bi pri govorcih dosegel večjo refleksijo sprejemanja norme kot konvencije o rabi nabora konvencionalnih znakov – obenem pa zavedanja o stopnjevitosti naravi jezikovnih znakov, ki je norma nikakor ne odpravlja.

Če zaključimo poetično in malce karikirano, se tavajoči bozoni (ali pa kodoni) norme med navadno rajo (pa dodajmo še intelektualistično rajo) pretakajo skupaj z gnevom po starih kognitivnih hudourniških strugah v presihajoči in omniprezentni pojem Toporišiča, v to imaginarno središčno točko preskriptivizma, o kateri nihče ne ve nič in vsi vejo vedo vse. Škoda je, da kolektivna zavest na tak način ukaluplja znanstvenika, čigar zasluge so pomembne tudi v okviru slovenske frazeologije, o kateri bomo spregovorili za konec.

O preseganju klišejskega dojetja jezikovnih klišejev

klišárna -e ž (â) *delavnica, obrat za izdelovanje klišejev*: barvne klišeje so naredili v klišárni Ljudske pravice; ročna stavnica in klišárna

Vrnimo se k vprašanju preganjanja dvojnic. Nedavno je bil na tapeti nekega zidu kamenjan izraz *temu ni tako*. Argument nasprotnikov tega izraza je bil, da dajalnik v njem enostavno

ni *pravilno* rabljen. Anomalije v jeziku obstajajo, v frazeologiji pa (pri Čermáku in še kom) predstavljajo celo eno redkih univerzalnih lastnosti frazemov. Prav ta izraz bi morda lahko obravnavali kot stavčni frazem. Res je, da se uporablja v omejenem naboru registrov, npr. v registru predavatelja, a to še ne pomeni, da ni pravilen. V frazeologiji veljajo drugačne zakonitosti, oziroma se moramo, kot poudarja Erika Kržišnik v pomembnem članku *Norma v frazeologiji in odstopi od nje v*

mov), našteli še ducat izrazov. Dovolimo si retorično vprašanje, zakaj ob množici označevalcev za klišeje zakrne označevalec za mesta, ki klišeje proizvajajo (poleg *klišarne* še *stereotipija*). V četrti del češkega frazeološkega slovarja (2009), ki je nastal pod Čermákovo taktirko, so stavčni frazemi uvrščeni glede na pogostnost njihove rabe v sodobni češčini. Med njimi se je znašla tudi množica frazeologiziranih filmskih citatov, reklamnih sloganov in drugih sodobnih stavčnih frazemov ter manjša

Mrzlično iskanje lepe slovenske besede nas privede še do dokaj ustaljenega izraza ljubitelj lepe slovenske besede, ki se navezuje na leposlovje v slovenščini. Zaman bomo iskali oznako ljubitelja lepe nemške ali pa italijanske besede.

besedilih (1996), zavedati, da je *veljavnost* norme tu drugačna. Vprašanje frazeoloških napak velja skorajda za sveti gral v frazeologiji kot vedi, saj zanje ni bil podan še noben sistematičen nabor meril. Spodnja meja najbolj očitnih napak, npr. nehotenih križanj enot, kakršno je *levja usluga*,¹ je jasna, zgornja meja pa je zabrisana in izmuzljiva.

Frazeologiji in paremiologiji je nujen preboj v 70. letih omogočil ruski frazeolog Permjakov s tem, kar je poimenoval *teorija klišejev*. V njej je določil razmerje kratkih folklornih jezikovnih obrazcev (paremij) in preostalih frazemov do drugih jezikovnih klišejev, npr. leksemov. Izdelal je tudi koncept paremiološkega minimuma – lestvice pregovorov in rekov (pod širšo streho termina *paremija*), razvrščenih glede na izsledke empiričnih raziskav poznavanja med govorniki. Ko smo se te naloge lotili z demografskim spletnim vprašalnikom, smo opazili, da pogosto naletimo na problematiko posameznikovega dojetja norme. Tudi pri izbiri frazemov in paremij gre, tako kot pri izbiri drugih jezikovnih klišejev, za mero jezikovne ustreznosti, s katero vsak uporabnik jezika preverja svoje kompetence, se z njimi umešča v registre in kuje strategije za doseganje konkretnih ciljev.

Čermák našteva množico izrazov, ki se v češčini uporabljajo za stavčne frazeme. Tudi v slovenščini bi lahko poleg pregovora in reka, ki predstavljata jedro paremij (ne pa tudi stavčnih fraze-

množica citatnih enot. Problem, ki se ga želimo dotakniti, ni sprejemanje frazeološke terminologije, temveč reflektiranje ustaljenih tekstov različnih tipov in izvorov pri uporabnikih jezika oziroma dojetje tega, kaj vse je (stavčni) frazem. Tudi izvedba raziskave z vprašalnikom² je pokazala, kako govorniki uzaveščajo le rabo določenega dela stavčnih frazemov, ki dosega status tradicionalnosti. Na nek način je to skladno z naravo frazeologije, ki v sebi združuje pola ustaljenosti in spremenljivosti, pa tudi njenega iracionalnega principa, ki ga poudarja Dolník, saj se zdi, da so enote, pri katerih govorec mora nujno poudariti, da gre za pregovor, že zastarele, v nasprotju z njimi pa prav tiste enote, ki jih govorec ne potrebuje posebej uvažati, predstavljajo jedro sodobne frazeologije. Včasih se zgodi, da anketiranci naštejejo nekaj primerov nekodificiranih stavčnih frazemov, hkrati pa dodajajo, da niso prepričani, ali gre za *uradne* pregovore. Dober primer, na katerem se ne kaže le ena izmed številnih pomanjkljivosti Kebrovega *Slovarja slovenskih frazemov*,³ temveč širša problematika kodificiranja frazeologije, je *Sanja svinja o koruzi* kot kalk citatne enote *Sanja svinja kukuruz*, ki ga navaja Polona Gantar v članku *Slovar slovenskih frazemov in sodobna slovenska frazeologija*. Citatne paremije iz drugih jezikov smo upoštevali in zajeli tudi med odgovori v spletni raziskavi. V prihodnosti nas bo v zvezi z njimi zanimala distribucija jezikov, njihovo umeščanje v registre, pa tudi po-

¹ Da gre pri križanju enot *međvedja usluga* in *levji delež* večinoma za nenamerno spremembo brez obogatitve semantike in s tem za rabo brez estetskega učinka, se lahko prepričamo iz sobesedila številnih primerov te napake v spletnih člankih.

² <http://vprasalnik.tisina.net/>

³ Problem SSF-ja lahko povežemo z značilno slovensko tegobo malih kolektivov ali celo osebnih projektov ter neustreznim državnim financiranjem, pa tudi težavnosti pri potencialni razporeditvi vlog v večjih raziskovalnih ekipah.

gosto opravljanje vloge generacijskih markerjev. V navodilih pred izpolnjevanjem vprašalnika nismo želeli vplivati na (ne) knjižnost variant, ki jih bodo udeleženci raziskave vpisovali. Kljub močni narečni razčlenjenosti slovenskega govornega prostora in zelo močnemu avtostereotipu glede te teme je delež narečnih vnosov izredno nizek. Govorci se odločajo za knjižne oblike, če od njih posebej ne zahtevamo narečnih oblik. Prav tako je v odgovorih razmeroma majhen delež bolj pogovornih, a vsakdanjih stavčnih frazemov tipa *Ura je cajt* in *Ni, da ni*. Preklapljanje med narečnim, pogovornim in knjižnim se tako vpiše v del iste zgodbe o avtokorekciji in vprašanju jezikovnega prestiža, o katerem smo že razmišljali, zelo oslABLJENA refleksija rabe stavčnih frazemov pri govorcih pa je povezana tudi z dejstvom, ki ga izpostavlja Čermák: norma v frazeologijo le poredko posega, kar ohranja njeno odliko nebrzdanega razvoja.

Odpravljanje nelagodja izbire

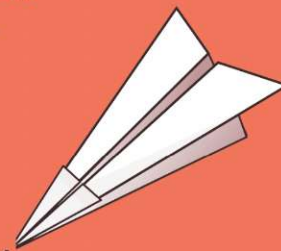
Kaj se torej dogaja v časovnem intervalu normativističnega predaha, ki zajema tako mišje veseljačenje kakor tudi nelagodje ob *hrepnenju* po mački? Sklenemo lahko, da je v merjenju vmesnega časa stanje neodločeno, medalja pa se v sinhronem prerezu vsakič znova ustavi nekje na krhkem ravnotežju med platjo čistega purizma in platjo njegove cinične refleksije. Paradoksalno je, da uporabniki jezika jezikoslovcem očitajo vzvišeno zapovedovanje absolutnih resnic, ki je sodobnemu jezikoslov-

ju že zelo tuje, po drugi strani pa je naravnost uporabnikov jezika pretežno konservativna.

Za konec se vprašajmo, kaj bi bilo še potrebno podvreči refleksiji, da ta ne bi bila zgolj cinična, ampak vsaj v določeni meri tudi konstruktivna. Lahko bi začeli s podrobno sociolingvistično analizo pestrega nabora kulturnih besed in dvojic. Jezikoslovje bi umik preskriptivizma moralo uravnotežiti z večanjem jezikovne ozaveščenosti in odpravljanjem črno-belega gledišča. Morali bi pripomoči k stanju mentalitete, v katerem govorca slovenščine ne bi tako pogosto zmrazilo ob vsem, kar diši po lanskem normativizmu. Govorcem laikom bi morali jezikovno normo prikazati kot orodje, ki nam vsem koristi, del jezikovne in splošne omike pa je, da je ne izrabljamo za orožje, uperjeno proti drugemu govorcu. V knjižnem jeziku bodo vedno prisotne točke, ki bodo omogočale razlike v izvajanju norme pri posameznih govoricah. V zvezi s temi točkami je pomembno, da jih govorci ne dojemajo kot manko, ki ga je treba zapolniti z apokrifno normo in izkoristiti v borbene namene. Prav tako te točke ne bi smele veljati za edino mesto v jeziku, kjer se govorci uveljavlja kot svoboden posameznik. Svobodo izražanja prinaša celoten nabor jezikovnih sredstev, tako knjižnih kakor tudi nekknjižnih. Zaključimo z mislijo, da ne potrebujemo le sodobnih jezikovnih priročnikov (na kakršnemkoli mediju že), temveč tudi sodoben pristop govorcev laikov in govorcev strokovnjakov. ●

NAJ NASLEDNJA RAZPOTJA PRILETIJO V VAŠ NABIRALNIK ...

Postanite naš naročnik in revijo boste brezplačno prejeli na dom.
Brez stroškov poštnine!

Na spletnih straneh www.razpotja.si poiščite elektronsko naročilnico in vnesite svoje podatke.
Za vse ostalo poskrbimo mi.

Sto žensk in besede z nečaki

Saša Iskrić Smrekar

Preden gremo in medias res, je treba zaokrožiti, narediti par navidez čudaških ovinkov in, seveda, postaviti kako vprašanj. Recimo: ste se kdaj vprašali, zakaj se prebivalci Ajdovščine reče – Ajdovka? To vprašanje ni kar tako v tri krasne; prebivalca Podvina je Podvinka in prebivalec Svečine je Svečinčan, Ljubljancanka je Ljubljancanka (in le redko Ljubljanka, pa še ta mora bit kar precej edinstvena, da bi si zaslužila to ime in od nekdanj po svetu slovela.) Čemu torej Ajdovka s svojim Ajdovcem – in ne Ajdovščanka?

Ker pri nas tvorimo imena prebivalcev nekega kraja iz imena kraja (in se nam to zdi tako brihtno, da je že samoumevno), se tole krajšanje osnove (*ajdov-ka* namesto *ajdovšč-an-ka* – ali *ajdovč-an-ka*) zdi nelogično, čudno, narečno. Zagotovo so na delu bizarne sile podeželja, črna luknja province, kjer neuki *kmjoti* ravnaajo s popolnim jezikom kot svinja z mehomo, da zardevajo lingvisti in si blagouhi meščani z gnusom zatiskamo ušesa. Ampak – k sreči ni tako.

Slovenščina je – kot vemo posvečeni – jezik nenavadnih in zanimivih pojavov, ki so drugim jezikom tuji in ki jo delajo tako čudovito, popolno in nebeško – saj slovenščina v resnici ni jezik, poln izjem, temveč poln pravil, ki jih drugi ne umejo in ne zmorejo niti definirati, kaj šele uporabiti. (To je vsem nam posvečenim že davno znano.)

Med te nenavadnosti spadajo tudi lepo poimenovane *nekonsolidirane imenske družine*. Tu naletimo na hec iz naslova, da imajo lahko besede nečak. Te nekonsolidirane družine – kar nas malo spominja na sodobne človeške družine – so skupine imen, ki si delijo osnovo, niso pa vse v eni liniji; navadno gre nekako tako, da imamo ime, pa potem iz njega tvorimo pridevnik, pa iz pridevnika spet ime, iz njega pa prislov in tako dalje – vsaka beseda je hčerka prejšnje in mati naslednje.

Najbolje je staviti kak primer. Takole: dol – dolina – dolinski – Dolinščica, in tako naprej. Tu je pridevnik *dolinski* hčerka (morda bolje – sin) *doline* in vnuk *dola*; dol pa je oče *doline* in pradedek *Dolinščice*. Vse gre lepo po vrsti, družina je *konsolidirana*; je osnovna celica jezika in temelj občevarja, tradicionalna, čista in prav nič razvratna.

Pri nekonsolidiranih družinah pa se reč lepo po slovensko zaplete in razveji. Spet stavimo primer take razsute, čudaške družine. Takole: Marko – Markov – Markovec – Markovina – Markovski – Markovščina – ...

Tukaj očitno *Mark-ov* izhaja naravnost iz Marko, *Markov-ec* pa dobimo iz Markov. Tudi *Markov-ski* izhaja iz Markov in *Markovšč-ina* nato iz Markovski. Tako je v tej družini Marko mogočni *pater familias*, ki ima sina Markov, le ta pa dva sina (Markova vnuka) – Markovski in Markovec. Od teh dveh je ploden še Markovski, saj ima hči Markovščino. Sorodstvo je razvejano: Markovski in Markovec sta brata, Markovcu pa je Markovščina – *nečakinja* (saj je hči njegovega brata).

Zdaj se lahko vrnemo k naši Ajdovki.

Ajdovščina je ime kraja, ki izhaja iz pridevnika *ajdovski*, ta pa iz imena *ajd*. Ko želimo tvoriti ime prebivalke kraja in pričakujemo konsolidirano imensko družino (ime – pridevnik – ime kraja – ime prebivalke kraja), pridemo v težave, saj *Ajdovščanka očitno ne živi v Ajdovščini oziroma sploh nikjer (to odsotnost življenja lahko izkusite sami tako, da greste v Ajdovščino in vprašate šankerje, kje je tu kaka luštna *Ajdovščanka* ...).

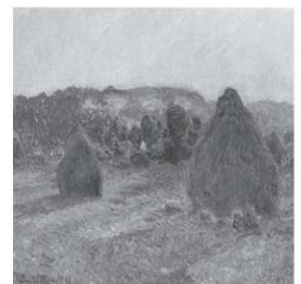
Skratka, imenska družina, v kateri je skupaj z *ajdom* še *Ajdovščina* in naša *Ajdovka*, je očitno nekonsolidirana. V biblijskem jeziku: *ajd* je rodil svojilni pridevnik *ajd-ov*, *ajdov* je rodil pridevnik *ajdov-ski* in ime *ajdov-ka*, *ajdovski* pa je rodil ime kraja *Ajdovšč-ino*.

Ajdovka je potemtakem vnukinja *ajda*, *Ajdovščina* pa pravnučkinja tega pogana orjaka. *Ajdovščina* je tako *nečakinja* *Ajdovke*. Lahko sklenemo: ime prebivalke kraja v nekonsolidirani imenski družini ne izhaja iz imena kraja, ampak iz njune skupne osnove.

No, po tem veselem in nadvse zanimivem uvodu pa je že skrajni čas, da se lotimo glavne reči – *stotih žensk* iz naslova - in takole skočimo v naš *medias res*.

Tole so **stogi**.

Stog je nekaj, česar se Slovenci malce sramujemo (čeprav so praktično idealni za valjanje). Gre za način shranjevanja in sušenja sena, ki je prav beden in neučinkovit v primerjavi z veličastnimi

toplarji in drugimi kozolci, ki so takorekoč temelj slovenstva. Ampak – morda je res beden, je pa preprost in učinkovit; ta stil senenja je razširjen v vseh slovanskih deželah in beseda stog je mati mnogih izrazov. Celov vojsko je šel (poznamo hrvaški izraz *stožer* za poveljstvo), na nebo je poletel (Gostosevcem Rusi pravijo *Stožary*, Makedonci *Stožeri* in celo ponekod na slovenskem najdemo zanje izraz *Stožerčiči*), ter dal ime nemu od teles in družini krivulj – stožec in stožnice.

Pri izgovoru besede stóg je treba biti pozoren na naglas. Na ó. Niti slučajno ni stôg (čeravno je stôžec).

No, nekoč davno (zdaj se spuščamo v mračnejše in manj jasne vode) so ljudje na poljih in travnikih severno od Ljubljane zgradili vas. Pa so se odločili, da ji vzdenejo kako res fino ime, saj vas brez imena res ni ničemur podobna. Z zavistjo so gledali na poprej zgrajene vasi, ki so dobila tako lepa imena – in mnoge od njih kar od naravnih pojavov, ki so bili tam že od nekdaj. Tako so pljuvali proti Ježici, ki je stala pod savsko ježo, in metali blatne kepe v okna hiš na Dobu, ki se je kitil z orjaškim hrastom. Krtini pa niso hoteli niti blizu, saj je znano, da je krt hudičev stvar, bitje iz teme.

Pa se je našel očanec, ki je s pogledom objel polja in travnike okoli vasi-brez-imena, in brez besed pokazal na številne stoge, ki so stali pod vročim soncem. Vaščani so takoj doumeli; osovraženo Ježico so vzeli za zgled in rekli: *Stožica* naj bo!

Da pa bi vseeno pokazali tistim iz Ježice, da so boljši od njih, je nekdo predlagal, da denejo ime v množino – poglejte, koliko nas je! – in obveljalo je: vas naj se imenuje **Stožice**.

Stožice.

Pa so vaščani takole mimogrede naredili cel kup. Ko so v no-motetski vročici hoteli poimenovati še ene par reči po vasi in okoli nje – nenazadnje tudi sebe – so odkrili, da so ravnokar ustvarili – nekonsolidirano imensko družino!

Vaščani, vrli prebivalci Stožic, s tem niso imeli nikakršnih težav – pa tudi nihče drug, saj so le redki zašli v to majhno vas. Dokler ...

Dokler se nekega dne ni zgodilo nekaj, kar je grozilo, da se bo sprevrlo v katastrofo.

Lingvistično.

Namreč, dosti let zatem je v velikem mestu južno od Stožic padla ideja, da bi prav blizu te vasi – na poljih, ki so spadali k njej – zgradili pravi pravcati *Coliseum* in še *Circus maximus* zapovrh. Beseda je dala besedo, ta projekt, oni načrt, začeli so padati denarci (no, ja, pustimo to) in ni minilo dolgo, ko je lučaj od Stožic stal ogromen športni kompleks. Stadion in dvorana.

Na stadionu so se pričele tekme, v dvorani so se potili športniki, umetniki in gledalci. Hitro se je izkazalo, da je tujcem, gostujočim športnikom, težko premagati domačo ekipo, sploh v dvorani v Stožicah.

Pa je nadobudni novinar po še enem takem masakru gostujočih skakačev napisal masten naslov: **Pekel v dvorani v Stožicah!** Uredniku je bilo sicer všeč, a je hotel še večje črke – in je malce skrajšal naslov, tako da je ... dal Stožice v pridevniško obliko. O, da bi tega ne storil, ali vsaj ne tako:

Pekel v stožiški dvorani!

Aj. Povzeli so to še drugi novinarji, tudi tisti, ki ne pišejo, ampak govorijo. In so se slišale grozote:

Pekel v stôžiški dvorani! Stôžiška dvorana ostaja nepremagljiva trdnjava! Stôžiški oreh pretrd za goste! Izgubljeni v stôžiškem viharju!

In tako dalje, vsakič kot s kolom po prefinjenih ušesih jezikoslovcev – in prebivalcev Stožic.

Kajti oni so vedeli, da so pred stoletji stogi rodili nekonsolidirano imensko družino! Da imamo stóge in iz njih Stóžice, pa Stóžence v njih in Stóžensko ulico, ki vanjo pelje!

Mežikali so vaščani v časopise in se čudili, kako jim lahko zdaj naenkrat vsi rečejo, da so nekakšni »Stôžičani« – kdo zaboga so ti, so se spraševali – in da je njihova ulica neka »Stôžiška ulica«, za katero niso še nikdar slišali. Kot da so jim ukradli vas in ulice in polja in stadion in dvorano in njih same zapovrh!

Vraga in pol, je zarobantil očanec, a zdaj bodo tudi Ježenski župniji rekli Ježiška, ka-li? Mrmranje je naraslo. *Se spomnite prijatelja od mojega prapradede, Rado mu je bilo ime, ki je na Dolenjskem kupil svet, njegov sin Radič pa je zgradil vas – Radičina se ji je reklo in potem Račna, a polje je bilo vseskozi Radensko, ne Račiško – po očetu, ne po vasi, madona! Pa še Prešeren je tam nekaj časa živel!* Očanec je jezno in žalostno izpljunil tobakov sok. *A smo od stogov al smo od vasi od stogov?* so se spraševali jezni in užaljeni Stóženci. *Saj smo bili najprej stogi in potem mi – in šele potem vas! A imamo nekonsolidirano jezikovno družino – kot Ajdovci, Gameljci, Markovci, Radovci in kar nas še je, ki pazimo, da je slovenščina tako bogata, zapletena, skrivnostna in lepa – ali smo kot zlomojezični Šentvidčani ali (bognedaj!) zamočvirjeni Ljubljancani?*

Naposled so se na njihovo stran postavili tudi posvečeni. Povedali so, da se zemljepisna imena dostikrat tvorijo iz svojilnih pridevnikov, izpeljanih iz lastnih ali občih imen. Tako je Markovščina vas zrasla na zemlji, ki je bila nekoč Markova in zatorej markovska (kdorkoli je že ta Marko bil in kdaj je živel).

Podobno je od ajda svet ajdov, kar na njem stoji je ajdovsko – in vas je potemtakem Ajdovščina. So pa prebivalci takih krajev preponosni, da bi se poimenovali kar naravnost po svojem kraju – tako stopijo korak nazaj, k *pater familiasu* svoje nekonsolidirane imenske družine, si lepo rečejo Markovci in Ajdovci in Radovci in udarijo po zobeh vsakega prišleka, ki tvori njih ime s -ščinčani ali -ičani.

Rado in njegov sin Rádič; njegova posest radičina (od Rádiča), vas na njej Radičina in potem skozi stoletja Račna – pa vendar Radensko polje.

Včasih nas pot odnese daleč nazaj, do starih Slovanov, ki so se imenovali Gamin in Žitъ – in ugotovimo, da od tam pridejo Gameljci (ne Gameljncani!) in patri iz Stične.

Posvečeni pa dodajajo nekako takole, melanholično: *unik (pravilnega, nekonsolidiranega) »stóženski« in pohod (nepravilnega, konsolidiranega) »stôžiški« je razumljiv, saj je pred kratkim prišlo do množične uporabe imena Stožice pri jezikovnih uporabnikih, ki prej za ta mestni predel sploh niso vedeli. Ko so izvedeli za Stožice, so iz imena naredili pridevnik na način, ki je danes edini mogoč, misleč takole: kakor je iz imena Vodice tvorjen pridevnik »vodiški« pa iz Brežic »brežiški«, tako naj bo tudi iz Stožice narejen »stožiški«.* Tako je življenje besed in jezik se tudi na ta način spreminja, če nam je to všeč ali ne.

»Pravilno« in »nepravilno« je seveda prehuda beseda za pojave, ki so posledica vitalnosti jezika. A nekonsolidirane jezikovne družine so redka in dragocena posebnost naše nebeške govo-

rice, so biseri, ki jih drugje – posvečeni omenjajo slovaščino, iz katere so vsi taki biseri že pobrani in vrženi svinjam – ni več. Pazimo nanje.

Posvečeni nadaljujejo: *Nam so starine všeč, zato bomo uporabljali »stoženski« (prebivalci so seveda Stoženci), mnogim pa se ne bo zdelo vredno truda, da bi se naučili nesistemskega pridevnika in se bodo zato oprijeli novega »stožiški«.*

K melanholiji dodajamo še malo vedrejših tonov. Morda vendar ni nujno, da bo pridevnik »stoženski« tonil v pozabo. Lahko bi se namreč zgedovali tudi po »šišenski«, ki se je brez težav obdržal.

Morda pa res. Naj k temu, da se bo ta jezikovni biser obdržal, malce pripomore tudi tale vse predolg in vse prezmeden zapis. Morda samo še eno opozorilo: stog je tule vzet kot nedvoumna etimološka podstat Stožicam. Pa v resnici to sploh ni nujno – še huje, kot kaže, se nekonsolidirane jezikovne družine pojavljajo pri zemljepisnih imenih, izhajajočih le iz osebnih imen (kot Rado – Radovica, Ljubo – Ljubečna, Žitič – Stična, Bogo – Bogojina) oziroma imen, ki označujejo osebo (kot ajd in njegova Ajdovščina) – ne pa iz kamnov, drevja in, kot zatrjevano, stogov. A nič ne de – ne glede na to, na kakšnih etimoloških temeljih so Stožice, so še vedno izjema, posebnost in še en vir blagoglasja našega jezika. Morda pa na začetku Stožic stoji Stojan, ali Stožimir, ali pa kar po lepem stogu poimenovan mož Stožič (no, morda pa ni bil poimenovan prav po stogu, ampak po debelem kolu sredi njega, ki ga podpira – in ki je morda spominjal na del njegove anatomije, roko na primer. Kdo bi vedel.)●

TEMA JESENSKE ŠTEVILKE REVIJE **RAZPOTJA**:

DELO

PREMISLEK O NOVIH OBLIKAH DELA, GOSPODARSTVA IN ZAPOSLOTITVE

ROK ZA ODDAJO PRISPEVKOV: 11. 9. 2014

VEČ O TEMI LAHKO PREBERETE NA www.razpotja.si

»Ideja *American way of life* v ZDA še vedno predstavlja le eno možno pot.«

– **Stuart Ewen,**
družbeni zgodovinar

Nekako se nam zdi, da o ZDA vemo vse, ker smo nenehno na udaru njene popularne kulture in njenih gospodarsko-političnih odločitev, ki se tičejo celega sveta. Vendar čeprav govorimo o enotni Zahodni civilizaciji, jih ne moremo enačiti z evropskimi državami ali pa celo z EU. Nastanek ZDA je namreč ravno v uporabi proti evropskemu sistemu, v želji ustvariti nekaj drugačnega, kar ni povezano s tradicijo in ki bo kasneje vse bolj temeljilo na znanstvenem pristopu na način. Velikansko število priseljencev je zahtevalo posebne rešitve, neprimerljive z evropskimi nacionalnimi državami. Nastanek managementa, odnosov z javnostmi, oglaševanja, uporabne družbene vede – vse to so specifikke ZDA, ki so šele naknadno prišle v Evropo. In čeprav so ta področja ključni gradniki sodobnosti, ni mnogo zgodovinarjev, ki bi jih proučevali. Eden ključnih je Stuart Ewen, ki se že desetletja posveča odkrivanju kako je svet postal znanstveni laboratorij.

S profesorjem Ewenom sem se pogovarjal novembra 2013 na njegovem domu v New Yorku.

Blaž Kosovel

V svojih knjigah pišete o ameriški družbi kot o nečem, kar je bilo ustvarjeno na začetku 20. stoletja ...

ZDA so dežela, ki je vsaj od konca 19. stoletja sestavljena iz raznolikih ljudstev iz vsega sveta. V evropskih družbah je ideja kulture oziroma civilizacije nekaj, kar se je razvilo skozi čas in ima določeno skupno tradicijo. V nasprotju s tem je bil eden glavnih problemov, s katerim so se soočale najvplivnejše ameriške institucije 19. stoletja, heterogeno prebivalstvo Zveze (ne-belega, katoliškega ali judovskega izvora), ki ni izhajalo iz angloameriške protestantske tradicije ustanovnih očetov. Zato je ideja amerikanizacije postala osrednja ideja v razpravah poslovnežev, družbenih delavcev in ostalih, ko so se ukvarjali

s težavnim in včasih militantnim prebivalstvom, s katerim v nobenem pogledu niso delili skupne tradicije.

Bi lahko torej rekli, da je ameriška družba nastala šele v 20. stoletju?

Mislim, da je obstajala že prej, toda šlo je za zelo ekskluzivni pojem, utemeljen na ameriški anglosaksonski eliti, ki izvira iz 18. stoletja. Z rastjo prebivalstva je med njimi prišlo do obupanega občutka, da je pravi ameriški rod v nevarnosti pred poplavo drugosti: ljudi, ki niso takšni kot mi. Prelom je predstavljala državljanska vojna in emancipacija črnskega prebivalstva, ki ji je sledila. V zadnjem desetletju 19. stoletja se je pojavilo evgenično gibanje. Pred nacistično Nemčijo ni nobena država sprejela evgenike s tako odprtimi rokami kot ravno ZDA. Razlog je bil ravno strah pred poplavo drugosti: ljudi, ki ne delijo enakih vrednot kot mi, ker ne izhajajo iz poslovnega, temveč delavskega okolja.

Katerih ukrepov se je lotilo evgenično gibanje tistega časa?

Evgenika je po eni strani spodbujala rodnost in številčnost družin pri tistih, ki so jih imeli za prave Američane: zanje so pogosto uporabili pojma »nordijski« in »arijski«. To je čas, ko ZDA začenjajo graditi imperij s čezmorskimi kolonijami, ki so pred tem pripadale Španiji. Predvsem na Filipinih se razvije senzibilnost belske večvrednosti oziroma »odgovornosti« (t. i. *white man's burden*, »breme belega človeka«, op. a.). Istočasno je bila prisotna bojazen (mimogrede povsem upravičena), da se bo številčno razmerje prevesilo v škodo belskega prebivalstva, ki je bilo tedaj definirano zelo ozko: angloameriško protestantsko pojmovanje »belstva« je namreč vključevalo še Skandinavce in Nemce, ki so bili med zgodnjimi naseljenci srednjega zahoda (*Midwest*), ni pa vključevalo Italijanov, Judov, Slovanov ... še Ircev ne. Ti so veljali za temne ljudi; Jude so imeli za vzhodnjake, Italijane

pa tako rekoč za severne Afričane. Zato evgenično gibanje v času velikega priseljevanja iz vzhodne in južne Evrope med leti 1890 in 1920 spodbuja rodnost onega »boljšega« dela Američanov; istočasno pa so tu pobude za zmanjševanje rodnosti ljudi, ki jih imajo za manjvredne. Nastaja vse več socioloških študij dednega nagnjenja h kriminalnosti v družinah. Priljubljeni so razni grafi, ki kažejo dedno degeneracijo rodov.

Tu ni šlo le za željo po »ustvarjenju Amerike«. Prisotne so bile aktivne pobude, ki so bile nekaj časa zelo uspešne, da bi legitimirali sterilizacijo ljudi, označenih kot slaboumnih. Uvedeni so bili celo zakoni o prisilni sterilizaciji, ki jih je Vrhovno sodišče leta 1925 razglasilo za skladne z ustavo. Zakonodaja, ki je omogočala sterilizacijo oseb, ki so obveljale za manjvredne, je bila tako vse do 50. let prejšnjega stoletja del ameriškega pravnega sistema.

Sploh je bilo veliko raznih institucij, ki so se ukvarjale s »slaboumneži«. Tudi inteligenčni testi (IQ) nastanejo s tem namenom.

Inteligenčni testi so torej dediščina evgeničnega gibanja?

Drži. Izumili so nov *terminus technicus* »bebec« (*moron*) za tiste, ki so bili manjvredni, a funkcionalni. To pomeni, da so lahko bili pismeni in delovno zmožni, toda ta oznaka jim je zmanjšala možnost pri izbiri zaposlitve. Ellis Islandu, kjer so inteligenčne teste izvajali v velikem obsegu, je med 80 in 90 % priseljencev obveljalo za bebce.

Isti ljudje, ki so se ukvarjali z evgeniko, so namreč tudi pisali protipriseljenjsko zakonodajo. Ta je stopila v veljavo v zgodnjih dvajsetih letih in je tako rekoč naenkrat prekinila priseljevanje iz vzhodne

Stuart Ewen (1945) je zgodovinar, ki se ukvarja z zgodovino medijev, potrošništva, propagande in odnosov z javnostmi ter vizualne kulture, pri čemer je velikokrat oral ledino. Nasploh velja za enega začetnikov področja medijskih študij. Njegova knjiga *PR! - The Social History of Spin* (*PR! - Družbena zgodovina spina*, 1996) je bila osnova za BBC-jev dokumentarec *The Century of the Self* (Stoletje Jaza, Adam Curtis, 2002) in je sploh prva knjiga o zgodovini odnosov z javnostmi. Med ostalimi njegovimi deli najdemo tudi *Captains of Consciousness: Advertising and the Social Roots of the Consumer Culture* (Kapitani zavesti: oglaševanje in družbeni izvori potrošniške kulture, 1976), in *Channels of Desire: Mass Images and the Shaping of American Consciousness* (Programi želja: Množične podobe in oblikovanje ameriške zavesti, 1982).

V študentskih letih je bil aktivist za človekove pravice, svojo službo profesorja pa še vedno razume kot poklic in ne le kot golo akademsko predavanje. Uči na newyorškem *Hunter Collegeu* na oddelku za filmske in medijske študije in na podiplomskem centru *The City University of New York* na oddelku za zgodovino in sociologijo.

»Večina nemškega aparata je bila zgrajena v ameriških laboratorijih. Nemški evgenični zakoni so temeljili na zakonih, ki so že veljali v ZDA. Prav tako so vodilni zdravniki ameriškega evgeničnega gibanja leta 1938 dobili častne doktorate Univerze v Heidelbergu.«

in južne Evrope ter iz Japonske; kitajsko imigracijo pa so zaustavili že leta 1882 z zveznim zakonom, znanim kot *Chinese Exclusion Act*. Vsi ti ukrepi so bili načini, kako »očistiti kri«, ki je pritekala v državo.

Zakaj pa so sploh najprej odprli mejo? Ali so potrebovali veliko delovne sile?

Tu se pojavi podobno protislovje kot pri suženjstvu. Najprej odpreš mejo za delovno silo, potrebno za zagon poljedelškega kapitalizma, nato pa odkriješ, da so ti ljudje potencialna nevarnost za »čistost krvi« sužnjelastniškega razreda. Sicer pa je potrebno poudariti, da je od sredine 19. stoletja dalje, torej od časa, ko se ZDA razvijajo v moderno kapitalistično ekonomijo velikega obsega, obstajal velikanski odpor do takšne nove ekonomske strukture s strani angloameriških obrtnikov, ki so imeli tradicijo nadzora nad svojimi delovni pogoji. Začenjajo se velike kampanje, da bi v ZDA pripeljali ljudi, ki bi opravljali nizka opravila, tj. dela, razčlenjena na majhne dele, za opravljanje katerih ni potrebna nobena veščina. Celotno gibanje sledi Taylorjevemu razvoju znanstvenega menedžmenta in proces, ki delu odvzame njegovo povezanost z določenimi veščinami; to omogoča, da se vsakogar, ki bi povzročal težave na delu, zamenja s komerkoli drugim, saj je bilo delo razdeljeno na naloge, ki jih lahko izvršuje tudi šimpanz.

Od ideje znanstvenega managementa ni daleč do odnosov z javnostmi in oglaševanja, s čemer ste se veliko ukvarjali v vašem delu.

Taylorizem ali znanstveni *management*, ki so ga najprej aplicirali v tovarnah, postane splošni princip družbe. Gre za idejo sveta kot laboratorija, kjer so vse oblike človeškega življenja podvržene *managerskim* tehnikam. To je eno izmed velikih odkritij tistega časa in je edinstvena pri tem, čemur si rekel ameriška senzibilnost in kar se loči od evropskih združb humanističnih intelektualcev. Te ameriške intelektualce bi lahko označili tudi za pragmatike, saj je bila njihova naloga razumeti družbo zato, da bi jo bolje nadzorovali.

Torej so to bili v bistvu družbeni znanstveniki, ne pa družboslovci?

Da, pri čemer menim, da do razcveta družbenih ved v ZDA pride zato, ker so bile že od začetka definirane kot uporabne. Tu namreč nimamo opraviti z Maxom Webrom, Durkheimom, Georgom Simmelom, ki raziskuje filozofijo denarja, metropole in duhovno življenje ter s tem izkušnjo življenja v modernosti. Ravno obratno. V ZDA se z družbenimi vedami že zelo zgodaj začnejo ukvarjati ljudje, ki družbo vidijo kot nekaj nevarnega, kot nekaj, kar je treba nadzorovati, kot prostor, ki zahteva družbeni inženiring na mnogih področjih. Leta 1920 so polovico prebivalstva ZDA še vedno sestavljali priseljenci in njihovi otroci, k

temu pa je potrebno dodati še črno prebivalstvo. Vseeno pa vladajoči sloji vse do danes ostajajo večinoma beli in protestantski: z izjemo Kennedyja in Obame so bili še vsi predsedniki beli in prostozidarji ...

Tako pride do zahteve po družbenem inženiringu v najrazličnejših sferah družbe. V začetku 20. stoletja se med drugim pojavi področje socialnega dela, ki ni nič drugega kot aplikacija družbenih ved na velikem obsegu, načrtovana tako, da bi otroke priseljencev naučili, kako postati Američani.

Kako se obnašati kot Američani?

Da, vendar je obnašanje tu povezano s čisto določeno vsebino. Lahko ga obravnaváš kot nadzorni model, vendar nadzorni modeli delujejo le takrat, ko ljudje te sisteme nadzora ponotranjijo. Enako velja za propagando, ki deluje le takrat, ko jo ljudje ponotranjijo in identificirajo njena sporočila z lastnimi prizadevanji. Zame sta propaganda in demokracija veliko tesneje povezani kot propaganda in diktatura. Iz perspektive povojne ZDA, v kateri sem odraščal, so nam nenehno govorili o sovjetski propagandi: videl sem to propagando in ni bila uspešna. Propaganda je lahko uspešna le takrat, ko se ljudje poosebijo z njenimi sporočili, tako kot se je zgodilo s potrošniško vizijo življenja. Propaganda je prišla na slab glas šele z nacisti, ker je bila tudi tam zares učinkovita; uspela je namreč ljudem vcepiti občutek povezanosti, ki je temeljil

»Izumili so nov *terminus technicus* »bebec« (*moron*) za tiste, ki so bili manjvredni, a funkcionalni: lahko so bili pismeni in delovno zmožni, toda ta oznaka jim je zmanjšala možnosti pri izbiri zaposlitve. Na Ellis Islandu, kjer so IQ teste izvajali v velikem obsegu, je med 80 in 90 % priseljencev obveljalo za bebce.«

na medsebojni ljubezni in sovraštvu do vseh ostalih.

Vendar ali niso bile tehnike nacistične propagande najprej razvite ravno v ZDA?

Večina nemškega aparata je bila zgrajena v ameriških laboratorijih. Tudi nemški evgenični zakoni so temeljili na zakonih, ki so že veljali v ZDA. Prav tako so vodilni zdravniki ameriškega evgeničnega gibanja leta 1938 dobili častne doktorate Univerze v Heidelbergu.

Poleg tega je bila tu še *Komisija za javno informiranje* (*Committee on Public Information*),¹ prva popolnoma integrirana institucija za propagando v zgodovini. V bistvu je tu šlo za spremembo pogleda na družbo. Če namreč gledamo na družbo le kot na zbirko ljudi, ne moremo veliko razumeti; če pa nanjo pogledamo kot na mreže prepričevanj in impulzov, jo lahko nadzorujemo, če vse te impulze koordiniramo znotraj enega stroja. Komisija je zato vključevala oglaševalce, publiciste, ilustratorje, akademike, novinarje, ki so promovirali vojne podvige ipd.

Ali je bila torej Komisija za javno informiranje prva agencija, ki je dejan-

sko oglaševala Ameriko?

Nastala je celo knjiga »Kako smo oglaševali Ameriko« (*How we Advertised America*, 1920, napisal jo je vodja komisije George Creel, op. a.). Vendar šlo je za veliko bolj sofisticiran program onkraj oglaševanja. Oglaševanje je namreč na splošno definirano kot nekaj, za kar plačaš denar v zameno za prostor oziroma čas, in ljudje ga tako tudi razumejo. Komisija pa je principe oglaševanja uporabila tako, da je bila vsaka interakcija med ljudmi razumljena kot potencialni moment oglaševanja, pri čemer je veliko vlogo igrala komunikacija od ust do ust.

Tako na primer učiteljice v osnovnih šolah spodbujajo, da dajo učencem pisati spise o vojni in vojnih obveznicah z namenom, da bi še zlasti priseljenki učenci doma širili to zavest med starši, za katere so domnevali, da so manj dovezetni za ta vprašanja. V zgodnjem obdobju propagandnega mišljenja pred drugo svetovno vojno so namreč ravno otroci veljali za glavni vzvod pri spremembi senzibilnosti svojih staršev v odnosu do Starega sveta. Tu se pojavi ideja, da naj ljubezen do staršev zamenja ljubezen do otroka. To je začetek moči mladosti, mladostniške kulture.

Ali ni enako tudi pri potrošniški ideji, ki vse priseljence poveže v ameriškost prek ameriških proizvodov? Prav tako se dekleta osvobajajo tradicionalnih vlog s tem, da lahko prosto kupujejo obleke in same obiskujejo kino.

Filmi so bili pri tem ključni. V ZDA se je kinematografija začela predvsem kot zabava za priseljence, filmi pa so bili polni socialnih vprašanj. Tudi prvi filmski studiji so bili v Astorii v Queensu. Ulice New Yorka so uporabljali kot naravno lokacijo za te filme.

Ko pa se kinematografska produkcija začne množično seliti v Hollywood, postanejo filmi vse bolj zabava za srednji razred z veliko manj socialnih vprašanj in veliko bolj kostumske drame. Postanejo nekakšen sanjski svet, kjer življenjske potrebe niso več glavno vprašanje. Zgodi se prehod od filmarjev, ki se ukvarjajo z družbo, do filmarjev, ki se ukvarjajo z visoko družbo. S tem pa začnejo filmi promovirati tudi življenja filmskih zvezd in njihov življenjski stil.

Torej imamo opraviti z začetkom koncepta življenjskega stila (*lifestyle*)?

¹ Komisijo je ustanovil predsednik Woodrow Wilson, da bi ameriško javnost prepričal v nujnost vstopa v 1. svetovno vojno, njen namen pa je bila hkrati promocija ZDA po svetu. Slednje so dosegli s popolno kontrolo nad celotno množično kulturo in ostalimi mediji. V njej sta mdr. sodelovala Edward Bernays in Walter Lippmann. Bernays, Freudov nečak, je stričeve izsledke iz psihoanalize uporabil za razvoj odnosov z javnostmi, oglaševanja in marketinga; med drugim je leta 1928 napisal knjigo *Propaganda*. Lippmann, eden vodilnih ameriških intelektualcev 20. stoletja, pa je med drugim iznašel tudi pojem »stereotip« in »hladna vojna«. Komisija je obstajala le 28 mesecev med letoma 1917 in 1919. (op. a.)

»V zgodnjem obdobju propagandnega mišljenja pred drugo svetovno vojno so otroci veljali za glavni vzvod pri spremembi odnosa svojih staršev do Starega sveta. Tu se pojavi ideja, da naj ljubezen do staršev zamenja ljubezen do otroka. To je začetek moči mladosti, mladostniške kulture.«

Res je, filmske zvezde postanejo nekakšne vabe za moč (*decoys of power*): same namreč nimajo moči, saj se lahko hitro vzpnejo in še hitreje padejo, vseeno pa postanejo ilustracije moči in modeli navdiha za ljudi, kar spremlja v dvajsetih prava eksplozija revij, ki se ukvarjajo s filmskimi zvezdami.

Moja babica je bila rojena konec 19. stoletja v Rigi in je bila torej še mlada, ko so se pojavili prvi filmi. Izhajala je iz socialističnega okolja, delala je kot manualna delavka v tovarni, hkrati pa je bila popolnoma zaljubljena v Hollywood. Lahko ti je povedala vse detajle iz življenj filmskih zvezd, o porokah, kdo hodi s kom itd. Tako kot številni njeni sodobniki, se je prek filmov naučila, kako postati Američanka. Ta filmski model se je nato razširil na potrošniški trg.

Kot product placement?

Product placement (oglaševanje inkorporirano v film, tj. ko igralci uporabljajo določene blagovne znamke, op. a.) je sčasoma postal veliko bolj napadalen, kot je bil na začetku. Takrat je namreč filmska zvezda nosila določeno obleko, to obleko pa je bilo kasneje mogoče najti v trgovinah v različnih cenovnih kategorijah. Podobno so filmske zvezde vozile določen tip avtomobila, ki je s tem postal želja mnogih. General Motors, prvi avtomobilski oligopol, proizvaja avtomobile za različne cenovne razrede, pri čemer vsi oponašajo drug drugega.

Potrošniška kultura se torej rodi v dvajsetih letih?

Da, tu je začetek ideje amerištva, definirane kot potrošništvo. Ob tem je potrebno poudariti, da potrošniška senzibilnost dvajsetih še ne doseže vseh slojev, saj ekonomija še vedno potrebuje revščino tako v tovarni kot na kmetiji. Sicer pa celoten vzpon oglaševanja sovpadel z iluzornim problemom poslovnežev, češ da ljudje premalo trošijo.

V bistvu je oblikovanje potrošniške družbe velikanski preobrat proč od protestantske logike gospodarnosti, ki je veljala v Ameriki 19. stoletja. Hkrati pa ta sprememba zelo hitro pripelje do velikega gospodarskega zloma leta 1929 ...

Točno tako! To pa zato, ker so morali za spodbuditi potrošnjo ljudem množično posojati denar z izdajo kreditov. Potrošništvo temelji na gradnji peščenih gradov – kdo bo gradil nove gradove, če se stari ne podrejo? Ob tem velja omeniti citat iz knjige ekonomista Simona N. Pattena *Novi temelj civilizacije* (*The New Basis of Civilization*, 1907): »V prihodnosti se življenjski standard ne bo več meril po osnovnih življenjskih potrebščinah, temveč po tem, kako hitro se bodo ljudje naveličali stvari«.

Kakšno osebo torej zahteva potrošniška družba?

Zgodi se premik od ideje državljanstva

k ideji potrošnika. Biti državljan tehnično ni pogojeno s količino denarja, ki ga imaš. Lahko si brezposeln pa lahko še vedno voliš. Ko pa idejo državljanstva in političnih pravic zamenja ideja potrošništva, postane to, da si oseba, prednost, ne pa pravica. Je nekaj, kar je odvisno od tvojega razpoložljivega dohodka oziroma dandanašnji od zmožnosti pridobiti kredit.

Zdi se, da je kredit postal ključna kategorija ameriškega potrošništva ...

Drži. Če želiš na primer najeti stanovanje in imaš milijon dolarjev v gotovini, hkrati pa slabe kreditne točke (*credit score* je izračun posameznikove zmožnosti pridobivanja in odplačevanja kredita; pri tem velja omeniti, da so točke višje, če posameznik kredit ima in ga redno odplačuje, kot pa če nima nobenega kredita, op. a.), ti bodo stanovanje lahko prodali, nikakor pa ne oddali. Kdo še uporablja gotovino? Reveži in kriminalci.

Zadnje čase se je veliko pisalo o tem, da mnogi potencialni partnerji pred začetkom zveze drug drugemu pregledajo njihove kreditne točke – nihče noče vzeti nekoga, ki ni zmožen odplačati svojega dolga. Prav tako me kar naprej kličejo, če bi želel izboljšati svoje kreditne točke ... Vse to pomeni, da smo se odmaknili od koncepta neodtujljivih pravic do situacije, kjer je tvoja vrednost kot osebe izmerjena s tvojo zmožnostjo izposoje denarja.

»Taylorizem ali znanstveni management, ki so ga najprej aplicirali v tovarnah, postane splošni princip družbe. Gre za idejo sveta kot laboratorija, kjer so vse oblike človeškega življenja podvržene managerskim tehnikam.«

Če se torej potrošništvo oblikuje v dvajsetih letih, kaj se zgodi v šestdesetih, ki na splošno veljajo za njegov začetek?

Šestdeseta leta so čas, ko demokracija prepusti mesto demografiji. Takrat se namreč poveča zmožnost analize in interpretacije človeške psihe ter obnašanja na veliko bolj sofisticirane načine kot v dvajsetih, ko so kot edino razliko med ljudmi obravnavali njihov dohodek. Odslej začnejo graditi raznolikost ljudi glede na to, kaj lahko kupijo. Ob tem pa seveda ni dvoma, da je bila zmožnost raznolikost ljudi obrniti v velike ameriške življenjske stile seveda marketinška strategija.

Ne glede na to pa je bilo v šestdesetih letih dejansko mnogo kritike oglaševalskega pristopa in potrošniške kulture. Sam sem takrat v Madisonu v Wisconsinu urejal *Connections*, enega prvih *underground* časopisov, v katerem je bilo pol vsebine parodija oglaševanja. Med drugim smo imeli tudi parodije za oglase za napalm ...

Šestdeseta niso bila le čas oblikovanja bolj raznolikega potrošnika, ampak tudi čas velikih izzivov za določene temeljne družbene strukture, za celoten povojni vojaško-industrijski kompleks, za razmerja med spoloma in za neinkluzivno monokromatsko sliko Amerike, ki je poznala le eno možno smer. Šestdeseta so namreč zavrela v enem od najbolj uradno nadzorovanih obdobj v zgodovini 20. stoletja. Če na primer pogledamo na »rdeči strah« (*Red scare*) iz začetka

hladne vojne: tu sploh ni šlo za komuniste, komunisti jih sploh niso brigali. To je bila predvsem akcija proti ljudem v filmski industriji, novinarjem, učiteljem, zaposlenim na radiu in televiziji. Šli so proti ljudem, ki bi lahko vplivali na druge, ki bi lahko bili mnenjski voditelji. Niso jih zanimali ljudje, ki so sedeli doma, temveč tisti, ki bi lahko širili »nevarne ideje« preko scenarijev, knjig, člankov, predavanj ipd.

Torej niso obstajali *American ways*, temveč le en *American way*, prav tako pa tudi ni bilo *American dreams*, temveč le en sam *American dream*?

Točno tako. Za mnoge je bila Amerika vedno prostor, kamor so pribežali; zato je bila vedno tudi prostor za *outsiderje*. Vseeno pa je Amerika tudi dežela, ki ni vedno prijazna do *outsiderjev*, še posebej

v svojih najbolj konservativnih trenutkih. Spomnim se, kako sem v času reaganizma predaval po mnogih univerzah po ZDA in tudi drugod po svetu. Tako sem velikokrat prišel v kakšen majhen kraj, kjer je bilo mogoče takoj začutiti moč tedanjega političnega trenutka, konservativizma, v vrednotah študentov. Določeni profesorji so me povabili z namenom, da prebudim te študente; vendar je bilo to velikokrat zelo težko storiti.

V Ameriki namreč še vedno obstaja nagnjenje, ki seveda ni pravilno, da ko govorimo o Ameriki, govorimo le o eni stvari. In prav tako, da ko govorimo o *American way*, govorimo le o eni možni poti. Tudi sam prihajaš iz okolja, kjer je raznolikost političnih idej nedvomno večja kot pri nas. To je lahko dobro ali slabo, vsekakor pa se ne od vsakogar pričakuje, da misli enako o vsem. ●

Revijo **RAZPOTJA**
prejema **700** naročnikov
v Sloveniji in tujini.
Letno brezplačno razdelimo
še več kot **3000** izvodov.

TUKAJ
bi lahko bil
VAŠ OGLAS.

Za informacije pišite na
urednistvo@razpotja.si

Heidegger in nacizem: ponovno odprt primer

Komentar: Aljoša Kravanja

»V poznanih delih Martina Heideggerja ne najdemo niti ene antisemitske vrstice,« je lahko še lani zapisal Hadrien France-Lanord, francoski interpret mojstra iz Nemčije. Če preletimo Heideggerjev *Rektorski nagovor*, njegove poslanice nemškimi študentom in druga že dolgo znana besedila, ki jih je napisal v kratkem obdobju svoje javne podpore Hitlerjevemu režimu, bomo zares zaman iskali omembo Judov.

Ta diskretni molk je mnogo privržencev Heideggerjevega mišljenja razumelo kot olajševalno okoliščino, ki je njegovo zavze-manje za nacionalsocializem oddaljilo od glavnega toka nacističnega rasizma. Toda z nedavno objavo prvega dela Črnih zvezkov (*Schwarzen Hefte*), mišljenjskega dnevnika, ki ga je Heidegger pisal od začetka vojne do sedemdesetih let, je ta obramba izgubila podlago. Zvezki spregovorijo o judovski »zmožnosti preračunavanja«, »daru za štetje«, »brezsvetnosti« ter o »dokumentih«, ki pričajo o »internacionalnem judovstvu [tj. sionistični zaroti]«. Po njihovi objavi je moral France-Lanord spremeniti svojo sodbo in med tarče Heideggerjeve kritike modernosti vključiti tudi Jude: »[v Zvezkih] najdemo kritiko judaizma, krščanstva, nihilizma, toda tudi amerikanizma, angleškega imperializma, boljševizma in celo nacizma – vsi ti 'izmi' so na različnih mestih vključeni v isto kritiko Machenschaft,« tj. totalne, planetarne vladavine moči ali »mahinacije«, v kateri se je po Heideggerju dovršila moderna metafizika.

To izenačevanje političnih nasprotij je seveda znano Heideggerjevim bralcem. V Uvodu v metafiziko, napisanem po seriji predavanj iz leta 1935, je Heidegger dejal, da sta »Rusija in Amerika metafizično isto«: dve navidez zoperstavljeni velesili sta v resnici zgolj izvrševalki iste stopnje zgodovine biti, v kateri postane vse bivajoče – stvari narave in kulture, človeške zmožnosti in

duh, nacionalna rasa – le zaloga vselej razpoložljivih sredstev za večanje moči zaradi moči same. Ker je vse bivajoče na ta način postavljeno v funkcijo zalaganja moči z vedno že predvidenimi pripomočki njenega povečevanja, postane temeljni zakon Rusije in Amerike »enofornost« predvidenega in razpoložljivega. Vemo, da se je ta filozofska analiza povsem prilegala tedanji kulturni kritiki, ki je v Sovjetski zvezi in ZDA videla dva kraka klešč konformizma, med katerimi se je znašla stara Evropa. Šokantna novost Črnih zvezkov bi tedaj bila v tem, da poleg boljševikov in Amerikanov kot nosilce Machenschaft izrecno dodajo tudi Jude, ki bi s svojo preračunljivostjo nastopali kot akter v svetovnem konfliktu. »Svetovno judovstvo,« piše izdajatelj Zvezkov Peter Trawny, »Heidegger obravnava kot eno izmed moči [eine Macht] v internacionalni konstelaciji sil druge svetovne vojne«.

Toda predpostavke te interpretacije se zdijo vprašljive. Že pred začetkom vojne je namreč postalo Heideggerju jasno, da brezpozna razpoložljivost ali, rečeno z Ernstom Jüngerjem, »totalna mobilizacija« vsega bivajočega v funkcijo večanja moči postavlja pod vprašaj samo smiselnost pojma »akterja« ali »strani« v spopadu. Če mora biti v funkcijo stopnjevanja moči postavljeno vse, vključno z rasnimi dispozicijami, če se lahko navsezadnje tudi od samega naroda tolerira le tisto, kar pripomore k večanju moči, potem ni več, strogo rečeno, »nikogar«, ki

bi stal zunaj moči in jo v tem smislu tudi sploh lahko posedoval. Niti rasa niti narodnost ne moreta več tvoriti akterja ali nosilca moči: »Nega rase je ukrep moči. Zato ga lahko bodisi potrdimo bodisi zavrnemo,« pravi Heidegger v Zgodovini biti, napisani sočasno s prvim delom Zvezkov. In ker ne obstaja ničesar v »nosilcu moči«, česar bi ne bili pripravljeni opustiti zavoljo stopnjevanja moči same, Heidegger sklene, da »moč ne potrebuje nosilcev in česa takega sploh ne more imeti«. Analiza Machenschaft pokaže, da je v skrajni dovršitvi modernosti – tj. v dobi »totalne vojne« – edini resnični subjekt moči navsezadnje moč sama, v kateri se razpusti vsaka rasna, nacionalna, politična identiteta. Črni zvezki soglašajo s temi analizami: po Heideggerjevih krutih besedah vodi nebrzdano sledenje rasnemu principu (tj. rasni vzreji v skladu z zahtevo po večanju moči) natanko v popolno izgubo rase (vollständige Entrassung), ki so se ji lahko Judje tako dolgo izogibali samo zaradi svoje »računarske obdarjenosti« (rechnerische Begabung). Heideggerju je njegova lastna diagnoza dovršitve modernosti preprečila, da bi še videl v rasi, etniji ali narodnosti nosilko jasno določljive identitete: nasprotno, če je v vojnih letih uporabljal nacionalne oznake, jih je evociral le za to, da bi jih hip kasneje razpustil v indiferenci metafizike moči.

Je to poskus ekskulpacije? Ne. Če hočemo razumeti resnični domet Heideggerjeve krivde, se Črnih zvezkov ne smemo lotiti iz perspektive identitetne politike, temveč moramo znova odpreti Rektorski nagovor, resnični, že dolgo znani dokument njegove javne podpore nacizmu. ●

Kritika prostaškega uma

Komentar: Rok Svetlič

Slovenija je dežela presežkov. Tu se srečuje najvišje in najnižje. Kar zadeva zmožnost preživetja, smo med zadnjimi v Evropi. Kar se tiče podpore t. i. »alternativam« demokraciji pa v samem vrhu. Kapitalizem zavračamo kot najhujšo obliko ideologije. No, ekscesno pa se zadolžujemo ravno zaradi ničelne tolerance do posega v kapitalistični slog življenja. Smo zastavonoša boja proti totalitarizmu. Hkrati pa vrh države sedi na prireditvi, posvečeni prav čaščenju totalitarne ideologije; in to v prvi vrsti. Tak um si zasluži kritiko.

Analitika. Sleherni odnos do sveta je pretvarjanje mnogegega v eno. Šolski primer, Newtonovi zakoni: mnoštvo pojavov pojasni ena zakonitost. Toda pojasnjevanje fenomenov ni le domena znanosti. Ko spoznam »karakter« prijatelja, naredim isto: mnoštvo njegovih ravnanj spravim skupaj pod en principom. Pot se nadaljuje. Pojasniti si moram, kaj pomeni zame mnoštvo prijateljstev. Nadalje, kako razumeti mnoštvo odnosov do soljudi na sploh. In naposled, kako razumeti odnos do celote bivajočega. To je eo ipso vprašanje po smislu sebe kot tu-bitu. Na to vprašanje je človek vselej imel odgovor. Izrečen je bil na ravni tistega, kar Hegel imenuje absolutni duh, na ravni umetnosti, religije in filozofije.

Naš izobraževalni sistem nas je, kar se tega tiče, naredil invalide, saj je ključni način pojasnjevanja sveta izgnal s polja resničnega. Kaj je danes resnično za dijaka, osnovnošolca? To je celica, molekula, ameba, električna napetost itd. V redu. Toda kaj nam tedaj govorijo roman Zločin in kazen, načelo svobode in enakosti, svetovne religije? Je to nekaj resničnega? Ne! – ker se tega se ne da dokazati. Projekt sovjetizacije šolstva je iz učilnic izločil vse, kar naredi človeka za človeka. Klasični jeziki so kot »buržoazni« padli najprej. Ostala omika pa se je skrčila na instrument za »splošno razgledanost«. Buldožer naravoslovja je naposled pregazil

izobraževalno vertikalno.

S tem je človek oropan svoje duhovne svobode. Ne zna zavzeti odnosa do Celote bivajočega. In s tem do sebe. Znanosti resda lahko pojasnijo vse (od mikrokozmosa do makrokozmosa), ne morejo pa zajeti Celote. Nek predmet, denimo človeka, lahko znanstveno razčlenimo v prafaktorje: opišemo molekule, ki ga sestavljajo, kemijske procese, ki se odvijajo v njem itd. Toda s tem se gibljemo diametralno nasprotno smer. Znanost je kraljestvo cause efficiens, omika pa cause finalis. Le tu lahko srečamo človeka.

Proces naravoslovnega pobebavljenja je bil tako radikalen, da ga ne opazimo več. Nasprotno, domišljavo se z višav moderne znanosti posmehujemo »zaostalosti« celotne zgodovine. Prava razsežnost prostaškosti duha ni v načinu, kako »zavrnuti« svet omike – v smislu, če bi Bog obstajal, bi ga Juri Gagarin videl. Dno je doseženo z oholostjo, ki osebi s tremi razredi ljudske šole omogoča, da se dvigne nad tisočletja omike: »nekoč so ljudje verjeli nedokazanim pravljam, midva z Einsteinom pa misliva s svojo glavo!«

Dialektika. Odnos do neskončnih predmetov je pač treba zavzeti. Tudi prostaški um ga. Prav zaletavanje v »nedokazano« je prvi način izvrševanja te potrebe. Naravoslovju – če sledimo njegovi temeljni premisi – je vseeno, če Bog obstaja ali ne. Če

je na področju humanistike možen dokaz ali ne. Zato pokroviteljstvo do humanistike implicite izreka perverzno pripoznanje tistega, kar prostaški um pro forma zanika. Kadar pa prostaški um skuša odnos do Celote razviti v pozitivno držo, se povzpne največ do neomarksističnega resentimenta. Tvorijo ga abstraktni principi (»svoboda«, »solidarnost« itd.) in prazna bojevitost (»antifašizem«, boj proti »nestrpnosti« itd.). Ti ideologemi neomikano dušo poženejo v slepi fanatizem.

Vsemu hrupu navzlic so ti principi slabotni. Opišemo jih lahko z metaforo strele. Nastane kot posledica bojevitosti, zavračanja vse obstoječe omike. Občasno se ta napetost sprosti z uničevalnim udarom neba v zemljo, kot revolucionarna avantura. Čeprav udar povzroči veliko uničenje, je njegova energija daleč prešibka, da bi napajala sistem nove omike. Je pa ta udar dovolj, da nastane posvečeni kraj in miti v zvezi z njim: absolutni duh postane navzoč v svetu. Ta zahteva prakse obhajanja, kot smo ji bili priča lani, v neodplačani dvorani v Stožicah. Dogodek je bil svojevrstna mešanica liturgije, čaščenja malikov in avtogenega treninga navzočih.

Methodenlehre prostaškega uma bo izostala. Vprašanj, »kaj lahko vem, kako naj ravnam in kaj smem upati«, si nima smisla zastavljati. Dovolj je, če vzamemo v roke časopis. ●

**PODPRITE
NEODVISNE
MEDIJE!**

www.razpotja.si/donirajte

Evropske volitve – dejanje ključnega pomena

José Reis Santos

Druga največja demokracija na svetu bo konec maja svojih 400 milijonov državljanov povabila na volišča in izvolila 751 predstavnikov, ki bodo sestavljali Evropski parlament. Predstavniki 28 držav, organizirani v politične družine tako kot v kateremkoli drugem državnem parlamentu, bodo po volitvah izglasovali predsednika Evropske komisije in njegovo ekipo komisarjev.¹ Naslednji Evropski parlament bo prvi, ki bo deloval v skladu s pravili Lizbonske pogodbe in bo zato tudi prvi, ki bo neposredno odgovoren za legitimacijo Barrosovega naslednika (dosedanji parlamenti so bili odgovorni le za Evropski svet). Hkrati pa bo vseevropska politična analiza prihajajočih volitev prvič ključni element pri definiranju naše skupne prihodnosti.

Nov sklop pravil bo odločilen tudi za utrditev evropskega političnega imaginarija (ta je sedaj obravnavan kot naraven nadaljšek naše nacionalne politike) v kompleksno institucionalno evropsko omrežje; vpeljuje pa tudi nekaj demokratičnih praks in nam, evropskim državljanom, daje posredno možnost vplivanja na tiste, ki so v zadnjem desetletju krojili usodo Unije. Zaradi nove institucionalne konfiguracije so se vse glavne evropske stranke, ki končno delujejo kot »normalne« stranke, odločile, da bodo predstavile vsaka svojega kandidata za položaj predsednika Evropske komisije.² Stranke so kandidate z bolj ali manj demokratičnimi in transparentnimi metodami izbrale iz svojih vrst.³ Ker so kandidati definirani, znani in podprti z vseevropskimi manifesti svojih sestrskih strank, lahko v letošnji kampanji pričakujemo burno soočanje različnih političnih pogledov, tako da debata ne bo osredotočena na serijo nacionalnih programov, ampak na dejanske razlike med tekmujočimi političnimi silami. Upam, da bo nova razporeditev prekinila otopelost, v katero so zapadle evropske institucije in prinesla konkretne alternative trenutni politiki varčevanja, ki ji pod vodstvom Berlina trmasto sledi Bruselj. In ker je demokracija brez jasnih alternativ in političnega konflikta pohabljena, potrebujemo vročo debato, ki nam bo predstavila očitne razlike med Evropskimi socialisti (PES), Evropsko ljudsko stranko (EPP), Liberalci (ALDE), Zelenimi (EGP) in Novo levico (EL).⁴

Pod pokroviteljstvom Lizbone

Nov načrt, vzpostavljen z Lizbonsko pogodbo, bo v evropsko politiko nepovratno vnesel politično-ideološki okvir, ki bo podoben in vzporeden s tistim na ravni posameznih držav članic. Zato lahko v prihodnjih letih pričakujemo konsolidacijo neodvisnega evropskega sistema (ki je sicer že v veljavi v Evropskem

parlamentu) in prenos strankarskega boja in ideološkega tekmovanja na evropsko raven. S tem bomo evropski državljani končno dohiteli politično elito in razumeli evropsko politiko kot komplementarnega prenašalca nacionalnih politik. Normalizirana evropska politična sfera bi lahko končno omogočila demokratično (in politično) potrditev vse večje integracije javnih programov Unije.

Če se izrazim nekoliko drugače: svoje države bomo morali začeti razumevati kot »sestavne dele« Evropske unije na enak način, kot so naše lokalne politične enote sestavni deli naših nacionalnih institucij oziroma držav. Tako, kot so naše države sestavljene iz različnih političnih in administrativnih slojev, so tudi naše države administrativne komponente nadstrukture, imenovane Evropska unija. Tako, kot smo lahko znotraj večplastnega administrativnega sistema delitve moči institucionalizirali različne politične sisteme na nacionalni ravni, moramo sprejeti, da se bomo odrekli nekaterim delom nacionalne državne suverenosti, da bi lahko prispevali k vzpostavitvi širšega, evropskega političnega projekta.

Ta koncept ni zelo drugačen od koncepta, ki ga opazimo, ko se

1 Evropski svet bo kandidate predstavil po premisleku o skupnih rezultatih majskih volitev.

2 Evropski zeleni (EGP) bodo po svojem principu paritete predstavili dva kandidata, moškega in ženskega.

3 Iz organizacijskega vidika teh notranjih izbirnih procesov moramo izpostaviti demokratični proces, ki mu sledijo Evropski socialisti (PES), ki so kot prva stranka (po vzoru ameriških *primaries*) demokratično izvolili Martina Schulza za svojega kandidata.

4 Tukaj ne upoštevam glasov za nacionalistične, ekstremistične in protievropske stranke.

vzpenjamo po različnih ravneh administracije v naših državah. Vidimo, da sta znotraj naših držav oblast in administracija razdeljeni na nacionalno, regionalno⁵ in lokalno raven. Ta delitev oblasti, vsaj v večini primerov, ne ogroža avtoritete posameznih institucij in politične kohezije naših držav. Iz tega vidika članstvo v Evropski uniji pomeni, da se v to zaporedje vstavi komplementarna struktura na višji ravni, ki posledično spremeni naravo naših administrativnih meja in razširi parametre naših skupnih identitet.

Zanimivo je, da je ta nesporna stvarnost po tihem že bila sprejeta s strani naših političnih elit in dominantnih oligarhij in je znova potrjena vsakič, ko se te elite odpravijo na enega izmed mnogih evropskih vrhov. S tem popolnoma sprejemajo odločilno dimenzijo, ki jo je Evropa oblikovala za določanje naših državnih politik, ki se danes ne več v celoti določajo v Ljubljani, Varšavi ali Lizboni, temveč v Bruslju in Strasbourgu. Te dobro informirane in vsemogočne elite (tako vsaj mislijo o sebi) se zelo dobro zavedajo tega, kakšen je dejanski *status quo*, a vseeno cinično vztrajajo pri tem, da poskušajo svoje državljane prepričati, da ostajajo nacionalni politiki in vlade tisti, ki nadzorujejo javne zadeve, in da je Evropa neškodljiva entiteta, ki

⁵ Slovenija je namreč edina država v EU, ki nima regij (op. p.)

nima dejanske moči ali ambicij. Ta srečanja na evropski ravni pogosto prikazujejo kot nekaj formalnega in banalnega, brez konkretnih nadnacionalnih implikacij, ob tem pa še vedno trdijo, da se borijo predvsem za interese svojih držav. Ko pa je ideja suverenosti držav članic postavljena pod vprašaj, »Evropi« navidezno kljubujejo.

TINA, resno?

V bistvu pa lažejo. In lagali so že ves čas. Čeprav nas hočejo v to prepričati, nacionalne države nimajo več vseh ključev tradicionalne suverenosti (v bistvu jih niso imele, vse odkar so se pridružile Uniji) in Evropa ni brezoblično politično bitje, ni nekakšna kafkavska izkušnja, ustvarjena za produkcijo papirologije, norm in institucij. Ni sivo-modri birokratski Leviatan brez politične duše ali ideološkega okusa. Ne. Evropa danes je povsem razvita politična entiteta. Barrosova komisija (spretno in nežno vodena iz Berlina) dnevno producira zakone in politiko znotraj (*neo* ali *post*) liberalnega ideološkega okvira. To neoliberalno vodstvo, v kombinaciji z nemško postweimarsko obsedenostjo z varčevanjem, omejevanjem primanjkljaja in nadzorom inflacije, ima neposreden vpliv na državno politiko in na življenje milijonov Evropejcev. Vprašajte kogarkoli, ki živi pod intervencijo trojke, če ta Evropa ni politična in ideološka ...

Barrosova komisija takšno obnašanje opravičuje z diskurzom, da alternativa ne obstaja (T.I.N.A. – *There Is No Alternative* oziroma *Ni alternative*), postavlja brezpogojno zaupanje v nevidno roko trga in privatne sfere (in v njuno dobronamernost) ter jima prepušča temelje trenutne evropske politike, namesto da bi gradila na ljudeh, ki naj bi jim služila. TINA, sinteza trenutne neoliberalne politične prakse Evropske unije, hoče, da verjamemo, da ni alternative za diagnozo in zdravljenje, ki so ju za rešitev evropske finančne in ekonomske krize leta 2008 pripravili v Bruslju, Berlinu in Parizu. S pomočjo *doktorjev* iz Ivy League je komisija predpisala intenzivni tretma varčevalne politike, da bi se znebila gorja javne zadolženosti, stroge programe za nadzor inflacije in seveda poskrbela za to, da bodo države članice odplačale svoje dolgove. S tem so praktično zamčili, da se bodo institucije, ki so krizo povzročile – mednarodni finančni sistem in njegovi *brokerji*, multinacionalne banke in velike korporacije ki so prevelike, da bi lahko propadle – obdržale na vrhu (finančne) lestvice skupaj s svojimi profiti in nespoštovanjem kakršnegakoli transparentnega ali resnično odgovornega nadzora.

Cinično želijo, da verjamemo v neizbežnost uničenja oziroma zmanjšanja socialne vloge države in v nujnost uvedbe mešanice (ultra)liberalnih modelov, češ, da je to edini način, da povrnemo naše finančno zdravje in uravnotežimo naše državne proračune. Do tega sklepa so prišli z vstavljanjem ljudi v robotski binarni sistem, ki normalne državljane preoblikuje v enačbe, grafe in številke. Njihova želja je vzpostavitev »nizkocenovnih« družb z omejeno nacionalno suverenostjo, v katerih bodo upravljanje skupne blaginje prepustiti privatnikom, mednarodnim trgov in njihovim oligarhičnim elitam. TINA, ideja, ki jo intenzivno razglašajo mediji pod nadzorom velikih ekonomskih korporacij, popolnoma dominira trenutno evropsko institucionalno pripoved in hkrati služi kot legitimacijska osnova za desničarske pretenzije po ponovni ustanovitvi držav (skrčenih na minimum) in privatizaciji večine javnega sektorja.

Da bi dosegle potrebno »učinkovitost« in zbrale magično kombinacijo statistik, ki bi jim prinesle pet zvezdic pri agencijah Moody, Fitch in Standard & Poor's, morajo države ponovno ovrednotiti vse sektorje v javni sferi, ki lahko prispevajo k primanjkljaju in razstaviti oziroma zmanjšati vse tiste sektorje, ki najbolj bremenijo javni proračun. To pomeni več privatizacije in zamenjava ključnih javnih segmentov (zdravstvo, izobraževanje, oskrba z vodo, komunala, energija, komunikacijska omrežja, avtoceste, železniška omrežja, javna televizija in

radio) za privatno podjetništvo z obljubo manjšega vpliva na javno porabo in seveda učinkovitejšega upravljanja, ki je eden izmed najljubših gesel desnice.

Cinična politika varčevanja

Najbolj cinična plat te strategije in odraz njene brezsrčne strahopetnosti pa je to, da je usmerjena zlasti na periferna in srednje velika gospodarstva, kot so Portugalska, Irska in Grčija, gospodarstva, ki so zelo povezana in mednarodno soodvisna, katerih trgi so dovolj veliki, da iz vidika profita opravičujejo premišljeno zunanjo intervencijo, hkrati pa premajhni, da bi se lahko dejansko uprli pritisku »mednarodnih trgov«. Poleg tega mojstri *excela* z veseljem predpisujejo neizbežne in tako liberalne (seveda mišljeno ironično) dvige davkov, ki so naperjeni proti potrošnji in privatnim prihodkom.⁶ Poleg tega pa je bilo vedno potrebno odrezati tudi nekaj »maščobe«: plače javnih funkcionarjev, pokojnine, socialne transferje itd.

TINA še vedno opravičuje absurdno in posvečeno potrebo po ohranjanju samomorilske in nemoralne varčevalne politike, ki jo na svoji koži občuti večina perifernih evropskih držav. Brez podpore ljudstva širi prekarnost in socialno bedo. EPP nas bo na prihajajočih volitvah želel prepričati, da je bila TINA do sedaj uspešna strategija in da se morajo varčevalni ukrepi nadaljevati, ker smo sedaj »na boljšem«, in da so pod vodstvom trenutne komisije (ki jo vrlo krmari gospa Merkel) naše javne finance končno organizirane. »Slabe države«, tisti *sončni južnjaki*, ki so živeli onkraj svojih zmožnosti, pa so se (končno) upognili zahtevam Bundesbanka (beri: paktom o stabilnosti). Zdi se mi, da se politiki Evropske ljudske stranke obračajo na najbogatejši odstotek, tisti odstotek, ki profitira na račun bede mnogih ostalih. Tako so obsedeni s svojim lastnim diskurzom, da ne morejo razumeti, da je varčevalna politika idealno gorivo za skrajni desni ekstremizem, populizem in ekstremni nacionalizem. Ne morejo razumeti, da varčevalna politika uničuje evropski sen in da je odgovorna za stanje splošne razočaranosti nad evropskimi institucijami. Ne morejo razumeti, da varčevalna politika širi prepad med revnimi in bogatimi, odpravlja vsakršno idejo socialne pravičnosti in milijone evropskih državljanov obsoja na revščino. Enostavno ne morejo razumeti, da varčevanje ne deluje. S tem se namreč ne obremenjujejo, dokler jim njihove *powerpoint* predstavitve kažejo ujemanje njihovih

⁶ Medtem ko v imenu konkurenčnosti nižajo davke velikim korporacijam.

makroekonomskih analiz in *excelovih* izračunov s pravilnimi numeričnimi cilji, kakršni že so (če pa se slučajno ne ujemajo, lahko brez težav »prilagodijo« parametre izračunov).

Pri vsem tem pa je še najbolj bizarno to, da večina držav sploh ne pozna podrobnosti strukture svojega javnega dolga, saj niso nikoli razvile politične in kritične analize, ki bi razlikovala med dolgom, nastalim, na primer, zaradi izgradnje bolnišnic, šol ali obnove komunalnega sistema, in dolgom, ki se je nakopičil zaradi reševanja bank, obrestnih mer na mednarodna posojila in provizij politikom in lobistom, ki se ukvarjajo s privatizacijo in sklepanjem poslov v imenu države. Ali ne bi bilo bolje razumeti parametre naših državnih dolgov in vnesti razlikovanje med deležem, ki je nastal za spodbujanje javnega sektorja in izboljšanje življenj državljanov, in deležem, ki se je nabral zaradi omogočanja privatizacije, reševanja privatnih bank in plačevanja obresti oziroma razkošnih honorarjev? Nikakor ne zagovarjam tega, da bi naše dolgove odpisali oziroma jih ne odplačali, vseeno pa me zanimajo izvori in kritična interpretacija parametrov, ki bi naše državne dolgove naredila *dejanske* in socialno pravične.⁷

Alternative obstajajo

Za TINA in napadom na socialno državo se ne skriva altruistična vizija Evrope in družbe nasploh, temveč želja po implementaciji »nizkocenovnih« držav, ki bi lahko vzdrževale nedavno preobrazbo mednarodnega »kapitalističnega sistema«, ujetega z vrečo v roki v debaklu ekonomske krize 2008–2010, kar je izzvalo ljudske vstaje od Lizbone do Madrida, do Kaira pa vse do New Yorka. Ti dogodki so pripeljali do potrebe po vzpostavitvi novega načina delovanja, ki bo poskrbel, da (kapitalistični) svetovni red ne bo več prizadet na takšen način in da njegova nesporna nadvlada nad svetovno ekonomijo – in njenimi profiti – ne bo več postavljena pod vprašaj. Ti nevidni možje (tukaj govorim o fantovski družini izvršnih direktorjev), skriti v luksuznih stanovanjih svojih newyorških korporacij, so morali hitro zagotoviti, da bodo obljubljene spremembe v bistvu obdržale oziroma še bolj utrdile *status quo*. To, kar je sledilo – reševanje korporacij z javnimi sredstvi in TINA (ki se, ironično, sprehajata z roko v roki) skupaj z akademsko in ideološko

⁷ V nekaterih državah (Portugalska, Grčija, Španija, Belgija) obstajajo nevladne organizacije in civilna gibanja, ki se ukvarjajo s prepoznavanjem in politično potrditvijo sestavnih elementov svojih državnih dolgov.

podporo nedavno preišljenih že prej omenjenih liberalnih teoretičnih modelov – uteleša glavne lastnosti te preobrazbe. Naj še dodam, da so danes bogati še bogatejši, revni še revnejši, in vse upanje, ki smo ga zbrali leta 2008 (se še spomnite Obame?) se je razblinilo skupaj z naporji gibanj *Occupy*. Sistem ni več na robu propada, kot je bil leta 2008. Posel se je vrnil, profit tudi, in oba sta večja kot pred šestimi leti.

Seveda je ta oris splošen in provokativen: takšen je tudi nameraval biti. Očitno je, da obstajajo alternative TINI, in upam, da bodo predstavljene v prihajajoči kampanji z volitve v Evropski parlament. Alternative so vedno obstajale v številnih strankarskih programih, v mnogoterih civilnih platformah in v glavah ter duhu zaskrbljenih evropskih državljanov, tistih evropskih državljanov, ki vedo, da Ideja Evrope, čeprav je tiskana v Bruslju, ni črno-bela risanka, ki nam jo komisija prodaja za en cent. Današnja Evropa ne samo odobrava in podpira raznolikost ter pluralnost, ampak tudi žari v širši barvni paleti od tiste, ki medlo sije iz Bruslja. Na nas, evropskih državljanov in volivcev je torej, da smo z alternativami seznanjeni in da z zavedanjem širšega evropskega okvira vidimo onkraj naših nacionalnih kandidatov in gledamo na prihajajoče evropske volitve kot na dejanje najvišjega pomena. ●

Prevod: Blaž Kosovel in Peter Pahor

Evropska unija 21. stoletja

Marko Bucik

V Bruslju sem preživel skoraj sedem let, a se kljub temu ob vsakem povratku počutim kot tujec. Nikaikor ne zato, ker evropske prestolnice ne bi dovolj dobro poznal ali ker me tam ne bi pričakali številni prijatelji in nekdanji sodelavci. Ne, vedno znova me tudi še tako kratek obisk Bruslja jasno spomni na to, zakaj sem pred tremi leti odšel stran. Vedno težje sem namreč prenašal miopično zaprtost administrativno-političnega aparata EU, ki je razumevanje Evrope vse manj gradil na zdravem razumu in se vse bolj zapiral sam vase.

Zato me je vsak dan več, ki sem ga preživel v Bruslju, silil v vedno bolj kritično držo. Postajal sem vedno bolj ciničen do jezika, ki se ga poslužuje administracija EU, ko govori o državljanih namesto ljudeh, ko govori o potrošnikih namesto delavcih in o deležnikih namesto sogovornikih, partnerjih. Tisoči in tisoči strani strategij, reform, ciljev, ukrepov, *benchmarkov*, pogojev ipd. Tovrstni abstraktni, odtujeni jezik je postal zgolj simbolični dokaz, da je »Bruselj« – kot sinonim za prostor evropskega zakonodajnega odločanja in vladanja – postajal vse bolj prizorišče bojev med dobro izurjenimi interesnimi skupinami, vse manj pa demokratični okvir, v katerem Evropejci uresničujejo svoje želje po boljšem jutri.

Kljub siceršnjemu pustošenju gospodarske krize sem v Bruslju le redko zasledil iskreno samokritičnost ter pripravljenost na temeljit razmislek o tem ali Evropa pluje v pravo smer. Le zakaj bi s tem izgubljali čas? V vsestranskem udobju bivanja daleč stran od nadležnih medijev in težav brezposelnosti in bede (in to kljub temu, da je imel Bruselj vse do leta 2011 višjo brezposelnost kot Atene, zgodovinsko pa vedno okoli 15 %, kar je za prestolnice Zahodne Evrope unikum, za velik del mestnega prebivalstva pa seveda katastrofa), je bilo vedno veliko lažje krivdo zvrčati na medije, ki jih EU domnevno ne zanima, lažje se je bilo zatekati k sloganom o nujnosti »več Evrope«, k pavšalnim trditvam, da »navadni državljani« Evrope pač ne razumejo, ter k popolnemu odrekanju kredibilnosti tudi najbolj blagim kritikom dominantnega bruseljskega diskurza.

Zgovoren pokazatelj tovrstnega miopičnega odnosa do zunanjega sveta je (samo)dojemanje politične odgovornosti. Po izbruhu krize so ljudje na volitvah večinoma pometli s političnimi strankami, ki so bile takrat na oblasti. Zaperato v Španiji, Brown v Veliki Britaniji, Socrates na Portugalskem, Sarkozy v Franciji ... Vsi so se morali posloviti od oblasti. Na svojevrsten način se je moral posloviti tudi Berlusconi v Italiji. Vla-

de so padale kot domine, ker so ljudje imeli možnost izraziti nezaupanje in podeliti mandat za vladanje drugim. Tudi to je demokracija.

V vsem tem času se v vrhu glavnih EU institucij ni spremenilo nič. Še več, José Manuel Barroso, predsednik Evropske komisije vse od davnega leta 2004, si je leta 2009, ko so znaki krize že bili več kot očitni, celo uspel izboriti drugi mandat. Kljub temu, da so v času njegovega prvega mandata francoski in nizozemski volilci na referendumu zavrnil predlagano Ustavno pogodbo, kasneje pa še irski volilci Lizbonsko pogodbo, je očitno ocenil, da je svoje delo opravil dobro. Seveda Barroso ni padel z lune. Na čelo komisije ga je tudi v drugo predlagala večina držav članic EU, potrdil pa ga je Evropski parlament. Prav tako imenovana »koalicija Barroso« je del problema. Nihče si ga ni resnično želel, a je gospod vseeno uspel podaljšati svoj staž v Bruslju. Države članice očitno niso našle, ali pa niso želele najti, bolj kredibilnega in sprejemljivega kandidata med politično družino konzervativcev, ki je na takratnih evropskih volitvah dosegla relativno večino. Morale bi se zavedati – tako kot bi se seveda tega moral zavedati Barroso sam – da je imenovanje iste osebe na isto mesto po tako tektonskih političnih premikih v Evropi, pljunek v oči volilcem. Z nekoliko grenkim priokusom je Barrosa potrdil tudi Evropski parlament, kjer sta si dve največji politični skupini – socialni demokrati in konzervativci – združeni v veliko koalicijo po ustaljeni praksi zagotovili (bolj ali manj) popoln nadzor nad zakonodajnim postopkom. Tovrstno pahorjansko »preseganje ideoloških delitev« v parlamentu je verjetno največja ovira za razvoj normalne parlamentarne demokracije v EU.

Kadrovsko mešetarjenje pa je zgolj odraz globljih problemov znotraj EU, ki so povsem pričakovano pripeljali do porasta podpore strankam ekstremne desnice in radikalne levice z veliko bolj skeptičnim in kritičnim odnosom do EU. Med ljudmi se je

v vseh teh letih namreč nabralo veliko nezadovoljstva in frustracij, ki jih EU elite nikoli niso znale ali želele zares nasloviti. Raje so polnile proračune PR firm ter se zatekale k informacijskim kampanjam in projektom osveščanja, namesto da bi iskreno naslavljale konkretne skrbi ljudi: pomanjkanje služb, vedno nižje dohodke, večanje dohodkovnih razlik, rušenje javnih storitev in propadanje države blaginje. S krizo, in EU odzivom nanjo, je vrag dokončno odnesel šalo.

Pred bližajočimi evropskimi volitvami je to lahko za tako imenovane *mainstream* politične stranke resen problem. Ampak nikakor ni nujno, da zaradi tega panično demonizirajo konkurenco iz leve ali desne. Bolj smiselno je, da se odkrito pogovorijo o svoji zgodovinski »prtljagi« in skušajo izgubljeno nadoknaditi s spremembami. Ponuja se pet glavnih izhodišč za tovrstno refleksijo, ki jih ne gre spregledati.

Prvo izhodišče naj bo trditev, da je evropska politično-birokratska elita – tako njen nacionalni kot tudi bruseljski del – izgubila pripovedni stik z ljudmi. V politiki in vladanju je pripoved (*narrative*) zelo pomembna. Ljudje namreč želijo razumeti kaj vladajoča elita počne in zakaj to počne. Sedanja EU elita pa uporablja vedno bolj suhoparen pravniški jezik strategij, direktiv, pogodb in uredb, namesto da bi ljudi nagovarjala v njim razumljivem jeziku težav in rešitev. Skušajte se spomniti enega samega politika, ki vam je v zadnjih letih na razumljiv in pošten način skušal razložiti zakaj je Evropa zašla v krizo, kaj moramo storiti, da se iz nje izvlečemo in kako zagotoviti, da cene zanjo ne bodo plačali izključni tisti, ki nosijo njeno največje breme. Skušajte se spomniti uradnika, ki vam je nek evropski problem (*recimo nedavno odločitev, da bo v kratkem nova vrsta genetsko spremenjene koruze dovoljena v EU, kljub temu, da je bilo proti kar 19 od skupaj 28 držav članic*) predstavil z razumljivim jezikom, brez latovščine, ki je razumljiva samo tistim, ki se z EU ukvarjajo po službeni dolžnosti. Vse prepogosto se tako

politiki kot uradniki zatekajo k nizanju bodisi popolnoma abstraktnih pojmov bodisi nerazumljivih strokovnih skovank. Še bolj moteče je zatekanje k proceduralnim izgovorom, češ da odločitev še ni dokončna, da bo sklican še en sestanek, kjer bodo vsi prisotni znova razmislili o primernosti ukrepa ter naslovili vsa potrebna vprašanja. Kar seveda ne pove nič, odločitev pa na koncu v večini primerov ostane ista. A vmes je pozornost javnosti že drugje.

Res je, velikokrat so evropske odločitve zapletene. Pa vendar, za preživetje EU kot projekta mirnega združevanja Evrope in povezovanja ljudi je bistveno, da slednja ljudi nagovarja v njim razumljivem jeziku. Sporočati jim mora, da razume njihove težave, da čuti z njimi. S tem gradi most zaupanja, ki ji omogoča uveljavljanje sprememb. Na žalost sam prepogosto dobivam občutek, da se evropske politične (in birokratske) elite z izbiro preveč zapletenega jezika želijo izogniti kritičnim mislim in neprijetnim vprašanjem. Nerazumljivi jezik tako postaja obrambni mehanizem in s tem simbolični dokaz za razkorak med elito in »navadnimi« ljudmi.

Drugo izhodišče za razmislek je lahko zgornji primer Barrosa in sklepanje velikih koalicij v Evropskem parlamentu, ki kažeta na pomanjkljivo razumevanje demokracije. Dolgoročno vzdržnost demokracije namreč zagotavljajo odprti javni spopadi glede političnih vprašanj. Javnost si samo preko njih lahko oblikuje mnenje o vsebinah in stališčih, ki jih zastopajo posamezni politiki ali birokrati. To je seveda lahko marsikdaj neprijetno, ampak zmotno je pričakovati, da sta politika in vladanje enostavni opravili. V EU odprtih konfliktov tako rekoč ni. Javnost zelo redko dobi vpogled v razprave o problematičnih vprašanjih, veliko bolj pogosto se nesoglasja zgladijo na diplomatskem parketu ali preko neskončnih serij sestankov, katerih vsebina javnosti praviloma ostane nepoznana. Komunikacija, ki spremlja konflikte v EU, je do absurda pripeljana politič-

V sedanjo krizo nas niso pripeljale stranke, ki se sedaj označujejo za evroskeptične. V krizo so nas pripeljale stranke »klasične« levice in desnice, ki so vsaj na evropski ravni imele primat pri izgradnji evroobmočja, pravil notranjega trga in seveda zunanje trgovine.

na korektnost, kar seveda tiskovne konference in intervjuje o evropskih temah spremeni v neke vrste pogrebne nagovore. Še huje je seveda to, da se je predvsem v zadnjem desetletju med ljudmi razširilo prepričanje, da v EU negativni izid referendum nikakor ne pomeni, da bo odločitev volilcev spoštovana. Samo pomislite na Francoze, ki so leta 2005 na referendumu zavrnil predlog Evropske ustave. Med glavnimi razlogi za zavrnitev sta bila prepričanje, da bodo zaradi Direktive o storitvah poljski vodovodarji preplavili Francijo ter da ustava pretirano poudarja neregulirani tržni kapitalizem. No, nekaj let kasneje je francoski parlament brez vnovičnega ljudskega posvetovanja potrdil Lizbonsko pogodbo, ki je skorajda do potankosti enaka predlogu Ustave, v veljavo pa je stopila tudi Direktiva o storitvah, ki sedaj domnevno ogroža zagotavljanje nekaterih javnih storitev in spodjeda nacionalno zagotovljene pravice delavcev. Nič čudnega torej, da Francozi v vedno večjem številu zapuščajo dve dominantni stranki ter se zatekajo k ekstremom. Težko jim zamerim.

Sedanja kriza in z njo povezano krizno reševanje evra sta postala sinonima za zaton demokracije v EU. V javnosti se je utrdilo mnenje, da o vsem odločata nemška kanclerka Angela Merkel in predsednik Evropske centralne banke Mario Draghi, medtem, ko je komisar Olli Rehn zgolj poslušni izvajalec njune politike varčevanja. Evropski parlament v zadnjih petih letih pri reševanju krize v evroobmočju ni igral tako rekoč nobene vloge, prav tako so imeli na način reševanja krize bolj malo vpliva ljudje v najbolj prizadetih delih Evrope.

Veliko je tudi bolj banalnih primerov, poglejmo si enega iz Slovenije. Pred časom je časopis Večer na slovenske evropske poslance naslovil vprašanje o tem kako porabijo pavšalni mesečni dodatek v višini 4300 evrov, ki je namenjen kritju stroškov za vodenje pisarne. Na leto iz tega naslova vsak poslanec ali poslanka – seveda vsi, ne zgolj tisti iz Slovenije – prejmeta približno 50 tisoč evrov, porabe pa jim po pravilih parlamenta ni potrebno dokazovati. (O tem, da je dodelitev tako velikega

zneska brez utemeljevanja porabe sploh možna pa raje kdaj drugi.) Izmed osmih poslancev in poslank je bila porabo dodatka pripravljena (deloma) razložiti zgolj Romana Jordan iz stranke SDS, vsi ostali so vprašanje bodisi ignorirali, bodisi se odzvali z aroganco, ki je na žalost bolj tipična za avtokrate kot voljene predstavnike ljudstva. Do današnjega dne ostaja poraba tega denarja neznanka, seveda pa na žalost to nikakor ne bo ovira na poti do vnovične kandidature in morebiti celo izvolitve. Občutek izigranosti, nemoči in zavajanja je v politiki nevaren in tovrstne prakse se na dolgi rok nujno prelijejo v radikalizacijo volilnega telesa. Leta in leta zanemarjanja in ignoriranja volilcev se ne morejo končati dobro.

Tretje izhodišče za premislek naj bo trditev, da so *mainstream* stranke pripeljale razpravo o domnevno uničujočem evroskepticismu do absurda. Na primer: iz ust številnih evropskih poslancev in ostalih politikov vedno znova uhajajo pozivi k nujnosti oblikovanja »velike proevropske koalicije«, ki mora letošnjega maja zmagati na volitvah, da EU ohrani pred razpadom. To je seveda primitivno poenostavljanje in zopet kaže na pomanjkanje razumevanja demokracije. Kaj pomeni biti proevropejec dandanes? Ali si skupine, ki opozarjajo na nevarnosti prostotrgovinskih sporazumov, na erozijo delavskih pravic ter na liberalizacijo javnih storitev pod pritiskom EU res želijo uničiti EU? Ali je opozarjanje na pomanjkljivosti evra res pozivanje h koncu EU? Ali je recimo Aleksis Cipras, vodja grške koalicije levih strank Sirize in kandidat evropske levice za predsednika Evropske komisije, res bolj škodljiv za EU kot recimo Olli Rehn, ki je predolgo dogmatično vztrajal na pretirano rigidni fiskalni konsolidaciji, ne glede na bedo milijonov ljudi? Kateri izmed njih je za ugled EU naredil več slabega, kateri je prispeval več k porastu evroskepticisma, kdo med njima je proevropejec? Označevanje posameznikov, ki javno izražajo utemeljene pomisleke o sedanjih ideološki usmeritvi EU, za destruktivne evroskeptike je redukcionizem, ki meče slabo luč na stanje demokracije v EU. Svet ni črno-bel in evropski politični prostor se mora nujno odpreti in pričeti dojemati kritiko kot konstruktiven prispevek k izgradnji bolj odzivne EU. *Mainstream* politične stranke so predolgo sebe predstavljale kot edine proevropske sile ne glede na to, da so s svojimi odločitvami pripeljale EU do točke, na kateri je podpora javnosti zaskrbljujoče nizka.

Četrty problem, nad katerim se morajo *mainstream* stranke zamisliti, je ta, da se vse do danes niso bile pripravljene resno soočiti z ustavnim neravnotežjem v EU. Ljudje so načeloma pripravljene sprejemati politično oblast do trenutka, ko začu-

tijo, da jim škodi. Velik del svojih prihodkov smo pripravljene vplačati v državno blagajno, ker nam v zameno država s temi sredstvi zagotavlja pravno in fizično varnost, zdravstvene storitve, izobraževanje itd. Pripravljene smo plačati kazen za prehitro vožnjo, ker vemo, da je to potrebno za preprečevanje kaosa na cestah. Med nami in EU takega razmerja ni. EU prebivalstvu namreč ne dodeljuje pokojnin, ne izplačuje pomoči za brezposelne, prav tako ne rešuje neposredno podjetij, ki so zašla v težave. Področja, za katere je pristojna EU, so bodisi veliko manj oprijemljiva – recimo urejanje pravil notranjega trga ali trgovanja s tretjimi državami – ali za velik del prebivalstva nepomembna – recimo urejanje cen gostovanja v mobilnih omrežjih v tujini. *Erasmus* izmenjave so seveda krasne za tiste evropske študente, ki si jih lahko privoščijo, prav tako je prijeten občutek, da so notranje meje v EU odpravljene.

Veliko število ljudi pa EU doživlja drugače. Na lastni koži občutijo »konkurenčne« pritiske, ki jih puščajo brezposelne. Okoli sebe opažajo vedno večje stopnje dohodkovne neenakosti, do katerih prihaja tudi zaradi razgradnje evropske industrije in težko razumljivega odpravljanja trgovinskih ovir za trgovanje z državami, ki ne poznajo okoljevarstvene zaščite in delavskih pravic, primerljivih z evropskimi. Ali si lahko odgovorite na vprašanje zakaj EU omogoča podjetjem in posameznikom, da se preko davčnih oaz povsem legalno izogibajo plačevanju davkov, medtem ko državam prepoveduje, da bi po lastni presoji reševale stotine delovnih mest v podjetjih, ki so se znašla pred vrati stečaja zaradi požrešnih posameznikov? V kolikor bo EU tudi v nadaljnje ostala raven oblasti, ki v očeh mnogih domnevno prinaša več slabega kot dobrega, se ji ne piše nič dobrega. *Mainstream* politične sile si glede tega ne smejo več delati utvar in razmisliti o uravnoveženju palice s korenčkom. (Pri tem je vredno dodati, da je denar, ki ga EU namenja za pomoč manj razvitim regijam, zgolj kaplja v morje, a o tem kdaj drugič.) Zadnja težava *mainstream* političnih strank, ki jo morajo prav tako prežvečiti, je seveda njihova zapuščina. V sedanjo krizo nas niso pripeljale stranke, ki se sedaj označujejo za evroskeptične. V krizo so nas pripeljale stranke »klasične« levice in desnice, ki so vsaj na evropski ravni imele primat pri izgradnji evroobmočja, pravil notranjega trga in seveda zunanje trgovine. Daleč stran od pritiska medijev in volilcev se je njihova ideološkost zreducirala na že omenjeno proevropskost in zabrisala razlike v njihovem pristopu do oblikovanja temeljnih politik EU. Izbruh krize jih nikakor ni pahnil v samorefleksijo. Ravno nasprotno, *mainstream* evropske stranke so se na vse pretege

skušale distancirati od delovanja nacionalnih vlad svoje barve, krivdo so skušale zvaliti izključno na pokvarjene kapitaliste in seveda evroskeptike, ki so jim domnevno preprečili izgraditi »močnejšo« EU (*karkoli že to pomeni*). Na evropski ravni nihče ni bil kriv za nič. Zgovoren primer je recimo nekdanji luksemburški predsednik vlade Jean Claude Juncker, ki je kneževino vodil dobrih 18 let, ob tem pa vseskozi bil najvplivnejši glas znotraj evroobmočja. Evroskupini je namreč predsedoval od leta 2005 do 2013 in kljub temu, da je prav pomanjkljiv nadzor nad delovanjem evroobmočja pahnil EU v globoko gospodarsko krizo, je Juncker sedaj za nagrado postal kandidat Evropske ljudske stranke za mesto predsednika Evropske komisije. Nedvomno je Juncker izjemen politik, ampak njegovo imenovanje je znak, da se največja izmed *mainstream* političnih strank na evropski ravni ne zna soočiti z napakami preteklosti. V kolikor si želimo EU normalizirati, potem si Juncker – in ostali politiki, ki so gradili, vodili in nadzirali evroobmočje do nastopa krize – mesta v njenem prihodnjem vodstvenem ustroju ne zasluži(jo). Še bolj globoko nerazumevanje trenutnega političnega ozračja v EU je pokazal Olli Rehn s svojim poskusom, da pridobi nominacijo evropskih liberalcev za predsednika komisije. Podvig se mu na koncu sicer ni posrečil, ampak v boju ga je javno podprlo kar štirinajst liberalnih strank iz vseh koncev EU. Vsakomur, ki je zadnjih nekaj let še tako od daleč spremljal dogajanje v EU, je jasno, da je Rehn toksičen kandidat. Kriv ali ne, dandanes poseblja politiko evropskega varčevanja, ki je krizo zelo verjetno poglobila in podaljšala. Rehn in njegovi podporniki so krasen primer izgube stika z realnostjo.

Vzdržnost sedanjega stanja je nedvomno pod vprašajem. *Mainstream* evropskega političnega prostora se je iztrošil in dokazal, da ni sposoben kritično razmisliti o svojih napakah iz preteklosti. Zato je lahko pojav skeptičnih in kritičnih političnih gibanj in strank – seveda tistih, ki ne vsebujejo ksenofobnih in homofobnih vzgibov – ključnega pomena za prehod v bolj demokratično obdobje EU, pa čeprav za odtенок bolj kaotično. Zdi se, da samo odločna volilna nezaupnica lahko *mainstream* politične stranke in preostali del EU elite prisili k temeljitemu razmisleku o tem kakšna naj bo EU v 21. stoletju, če si želi vnovič pridobiti zaupanje ljudi. Sedanja kriza je pokazala, da ideoloških spopadov še zdaleč ni konec, prej nasprotno. EU je bila namreč do sedaj zmotno razumljena kot nevtralen okvir znotraj katerega države urejajo trgovinske odnose in sprejemajo neškodljive deklaracije. Te pravljice je konec, pravi politični boj pa se šele začelja. ●

Kremeljske igre: Rusija, Krim in kar sledi

Aleksander Dmitrišin

Embassy of the Russian Federation
12, rue de la Harpe
75001 Paris
Téléphone: +33 (0)1 47 53 50 00
Fax: +33 (0)1 47 53 50 01
www.amb.rus.org
www.emb.rus.org

Foto: Ian Mutton/Flickr

Okoliščine: Rusija, omamljena od sanj po imperialni ekspanziji, se spopade s skupino evropskih držav. Prizorišče: Krim. Zgodilo se je pred 151 leti. Popoln poraz ruske armade je zapečatil usodo Ruskega imperija kot najmočnejše celinske velesile v Evropi, ki jo je užival od konca Napoleonskih vojn. Čeprav je izid trenutne krize na krimskem polotoku negotov, pa je jasno, da bo Rusija svojo okupacijo Krima drago plačala. Vprašanje, ki se poraja, je: »Zakaj?«

Preden nadaljujemo, je potrebno na kratko predstaviti dejstva. Krimski polotok, kjer se nahaja oporišče ruske črnomoorske flote, je vtisnjen v ruski romantični spomin z dogodki, kot so »junaška obramba« Sevastopola pred velikim evropsko-osmanskim zavezništvom v letih 1854-55 in pred napredovanjem nacistov v letih 1941-42, kot kraj poslednje bitke generala Wranglerja proti Rdeči armadi itd. Zato se je Rusom Hruščova ekscentrična poteza iz leta 1954, ko je krimski polotok prenesel pod jurisdikcijo takratne Ukrajinske sovjetske

socialistične republike, zdela toliko bolj krivična. V zadnjih dvajsetih letih je bilo v Rusiji veliko govora o zakonitosti tega prenosa ter o tem, kaj bi se glede tega dalo storiti. Takoj ko se je pokazala priložnost – tako se zdi –, se je Kremelj odločil, da se bo lotil reševanja problema brez dodatnih ceremonij.

»Krimski gambit«

Konec februarja 2014 so močno oborožene rusko govoreče enote, ki so bile brez vojaških oznak, vkorakale v krimski parlament, razorožile varnostnike

in demonstrativno razobesile rusko zastavo. Ti »vljudni oboroženi ljudje«, kakor so jih imenovali ruski mediji, niso ovirali zasedanja krimskega parlamenta. Poslanci so se zbrali na sestanku in se odpovedali svojim mobilnim telefonom – dejanje, ki ni bilo v ničemer ni bilo povezano z zamaskiranimi možmi z nabitim strelnim orožjem. Poslancev ni nihče videl izstopiti.

Posnetkov o tem, kaj se je dogajalo v krimskem parlamentu, ni. Odločitve parlamenta so bile objavljene prek drugih, predvsem ruskih medijev. Govori

se, da je parlament izglasoval zamenjavo krimskega sveta ministrov. Zlasti odmevna je bila zamenjava premierja, ki je bil zvest novim oblastem v Kijevu, s Sergejem Aksjonovim, zanimivim likom s kriminalno preteklostjo, čigar stranka je dobila približno 3 % glasov na zadnjih regionalnih volitvah na Krimu. Ruski mediji so brez obotavljanja izrazili nepriznavanje »nelegitimne« oblasti v Kijevu in začeli povzdigovati »legitimno« oblast na Krimu.

Krimski gambit, kot ga imenujejo Rusi, je mnoge presenetil. Vendar pa resna analiza dogodkov skoraj brez dvoma kaže na to, da je morala biti poteza načrtovana že v zadnjih dneh zimskih olimpijskih iger. Ko je kosmati medved vpričo svetovne javnosti, ki ga je spremljala prek televizijskih zaslonov, potočil sentimentalno solzo, se, se je že pripravljal, da pokaže svoje ostre zobe. Težko je reči, ali je bil načrt za priključitev krimskega polotoka Rusiji izdelan že prej in je do tedaj ležal v predalu Kremlja ter čakal na pravi trenutek za realizacijo. Vseeno pa se zdi, da gladki potek ruske zasedbe polotoka – še posebej, če jo primerjamo s splošno neučinkovitostjo dejanj ruskih oblasti – kaže v to smer. Veliko težje pa je ugotoviti, ali je bil sam Putin tisti, ki je enotam, sponzoriranim s strani ruske vojske, zaukazal zasedbo krimskega parlamenta ali pa je šlo za relativno spontano akcijo na nižji ravni, ki je bila naknadno vključena v že obstoječi načrt, čigar glavne značilnosti so bile akterjem vsekakor že znane.

Ne glede na točno mikrodinamiko zasedbe Krima ostaja bolj ali manj jasno, da je glavne poteze vlekel Putin. Da bi razumeli, zakaj je do tega prišlo, moramo razumeti miselnost ene osebe, enega in edinega voditelja Rusije – Vladimir-

ja Vladimiroviča Putina. Ne pustimo se zavesti osredotočanju na geostrateško raven spora in močno racionaliziranim teorijam igre: spor glede Krima je v enaki meri oseben, kot je racionalen. Gre tako za kaprico kot za veliko geostrateško zgodbo.

Ozadje krimske invazije

Po desetih letih notranje konsolidacije moči v državi je Putinova oblast danes na vrhuncu. Formula te oblasti se glasi »nekaznovanost za lojalnost«. Podobno kot v fevdalnem sistemu Putinovi izbrani pomagači v zameno za popolno vdanost dobijo na voljo celotne segmente javnega dobrega za lastno okoriščenje in večanje svojega osebnega bogastva. Prikriti primeri korupcije – Jakunin in Serdjukov na zvezni ter Boos in Tkačev na regionalni ravni – prikazujejo, kako sistem deluje. Kako uspešna je bila implementacija tega sistema, smo lahko videli v soglasni politični podpori, ki jo je požela Putinova tvegana igra na krimskem polotoku.

Najbolj osebni izmed razlogov za krimsko avanturo se skriva v mešanici manične ogorčenosti in strahu. Posnetki, na katerih so navadni ljudje skrunili zasebni živalski vrt in galejo Viktorja Janukoviča, so vzbudili strah, da bi se kaj podobnega utegnulo ponoviti v eni izmed dvajsetih Putinovih rezidenc. Zaradi osupljive podobnosti med obema režimoma je bilo nujno potrebno ukrepati zoper tovrstni javni afront.

Maščevanje je bilo v enaki meri malenkostno kot strateško. Karta, na katero Kremelj vse prepogosto igra v notranje-politični igri, se glasi: »pri nas imamo vsaj stabilnost«. Tako je bil torej glavni cilj Moskve destabilizacija delno klientskega režima, ki si je drznil odsta-

viti svojega diktatorja. Udarili so tam, kjer so vedeli, da bo najbolj bolelo. Na začetku je bil strateški načrt ruskega predsednika najbrž še nekoliko nerazločen – namen je bil splošno izsiljevanje novih oblasti v Kijevu in jih opomniti, da je ozemeljska celovitost Ukrajine v ruskih rokah. Rusija je na resnost nevarnosti odcepitve vzhodnih in jugovzhodnih pokrajin Ukrajine pokazala tako, da je aktivno podpirala tamkajšnje proruske demonstracije. Tovrstna zbadanja niso prinesla zelenih rezultatov, saj so poskusi kopiranja krimskega scenarija brez tajne podpore oboroženih sil klavrno propadli. Ker pa so si lokalne kriminalno-poslovne skupine začele obetati korist od korporativnega plenjenja Krima, se je Kremelj odločil, da bo polotok zadržal zase.

Načrt ponovne obuditve imperija

Leto 2014 ni le pognalo strahu v Putinove kosti, temveč je tudi razblinilo njegove sanje. V teh sanjah se ponovno oživljeno truplo Sovjetske zveze prosto sprehaja po prostranih stepah od Kazahstana do Zaporožja. Znana je Putinova izjava, da je bil propad Sovjetske zveze največja geopolitična katastrofa 20. stoletja. V izgradnjo nadomestka države njegovih spominov je vložil veliko truda: oblastna stranka, državne korporacije, ki nadirajo velike dele ruskega gospodarstva, ustrahovani mediji, marionetna sodišča, nadlegovanje opozicije in kratenje manjšinskih pravic – vse to kaže na interne uspehe Putinove vizije.

Putinov uspeh na zunanje-političnem odru pa je bil veliko manj uspešen. Srednjeevropske države nekdanjega vzhodnega bloka in nekatere države nekdanje Sovjetske zveze so se – osvobodene nekdanjega ideologema »gradnje komu-

nizma«, ki jih je nekoč vezal na ruske geopolitične interese – nenavadno složno zapodile v objem Evropske unije in Nata. Njihovo število je iz leta v leto naraščalo in kmalu se je pogubni vpliv Zahoda – kakor ga imenujejo proruski mediji – priplazil do ruskih meja. Okosteneli Putinov režim je z grozo v očeh spremljal, kako prijateljski diktatorji padajo eden za drugim, nekateri – npr. v Kirgiziji in v Ukrajini – nevarno blizu doma.

Razpad Sovjetske zveze je Kremlju pustil asa v rokavu: množico zamrznjenih konfliktov. Hitra zmaga v Gruzijski vojni leta 2008 je pokazala, kako lahko ti konflikti služijo ruskim interesom. To je bila predstava *par excellence*. Kremelj je z nepričakovano predstavo moči ponovno pokazal pripravljenost, da ubrani lastne interese z uporabo vojaške sile.

Gruzijška vojna je bila prelomnica v sistemu geopolitičnih odnosov v Evropi. Toda za to ne gre kriviti zgolj Rusije – odziv Zahoda nosi enako odgovornost za nastali položaj. Evropske države, kamor se je stekal denar ruskih naravnih bogastev, niso hotele žrtvovati tako velikega vira dohodka. Sankcije, naprtene Rusiji, so bile ukinjene po malce več kot šestih mesecih, kar je ruske oblasti prepričalo, da je denar pomembnejši od politike. Nikomur ni bilo mar za Gruzijo. Zakaj bi bilo komurkoli mar za Ukrajino? Toda, jasno, Ukrajina ni Gruzija in določen odziv je bil pričakovan. Ruska vojska na Krimu je brez oznak prav zaradi previdnega ruskega pristopa, da najprej počaka in vidi, kakšen bo odziv. Vzporednice s Hitlerjevo Nemčijo, ki se širijo po internetu, niso daleč od resnice. Rusija seveda ni Tretji rajh, pa tudi leta 1939 nismo. Toda vseeno je v samem bistvu vzorec enak kot pri priključitvi Sudetov. Vojaško posredovanje proti Rusiji ne

pride v poštev, medtem ko bi sankcije le opraskale vladajočo elito, nastradalo bi pa prebivalstvo.

Pravzaprav je krimski podvig Kremlju odprl številne poti.

Zakaj torej Krim?

V redki skladnosti med politično retoriko in dejanskim namenom je Putin konstantno opominjal rusko gospodarsko in politično skupnost, naj prenese svoj kapital domov. Ve se namreč, da veliko ruskih politikov, medtem ko s stisnjenimi pestmi žugajo proti Zahodu, svoj kapital raje hrani v ZDA in v Evropi. Dejanska odvisnost ruske elite od Zahoda je nekoliko zaskrbljujoča za Kremelj. Če bo grožnja s sankcijami prisilila del elite, da prenese svoj kapital nazaj v Rusijo, bo njihovo lojalnost lažje nadzirati.

Sočasno pa je rusko gospodarstvo vstopilo v obdobje stagnacije. Brez stalnega pritoka naftnega in plinskega denarja bi moral režim za stimulacijo gospodarstva sprejeti nekoliko neprijetne ter potencialno nevarne reforme. V skladu z najboljšo tradicijo malenkostne ruske bistrumnosti pa obstaja še tretja pot: za gospodarsko stagnacijo okriviti nekoga drugega. Krimska zgodba predstavlja primerno izbiro. Sankcije, ki bodo doletele Rusijo, kakršnekoli že bodo, bodo predstavljale perfektno pretvezo za iskanje krivca za notranje težave države v mednarodni skupnosti. Toda kaže se tudi temnejša stran razvoja teh dogodkov. Zadnje desetletje so oblasti skrbno ustvarjale podobo zunanjega sovražnika. Ta zastarela politična metoda je proizvedla nasprotujoče si rezultate, saj mlajše generacije Rusov niso sledile preusmerjanju pozornosti, ki ga je narekoval Kremelj – toda krimska zgodba bi lahko predstavljala novo priložnost.

Dogajanje na Krimu je zadalo kirurški udarec notranji opoziciji. Nacionalistična struja, ki predstavlja steber opozicijskega gibanja, je podprla Putinovo potezo. Medsebojni spopadi med podporniki in nasprotniki priključitve Krima bi lahko na dolgi rok ohromeli že tako šibko opozicijo, kar je voda na kremeljski mlin. Ruska vlada je že izkoristila situacijo za reševanje nekaterih notranjih težav. Medtem ko sta ruska in mednarodna javnost osredotočena na ukrajinsko krizo, je Rusijo zajel val internetne cenzure. Kremelj je omejil dostop oziroma dejansko prevzel nadzor nad vsemi večjimi neodvisnimi mediji, med katerimi so takšni velikani, kot npr. *Lenta.ru*, *Navalny blog* in *Echo of Moscow*. Navsezadnje so bile razvpite Potemkinove vasi postavljene prav na Krimu in v vzhodni Ukrajini: zdaj so znova postavljene, da zakrijejo voluntaristični in neučinkoviti imperialni projekt. In znova so napolnjene s pravimi ljudmi, ki so primorani igrati kot lutke v notranji igri moči.

Kaj sledi?

To je torej Kremelj zaenkrat iztržil iz krimske invazije. Poraja se zanimivejše vprašanje: kaj računa, da bo dobil v prihodnje?

Situacija v Kremlju ni ravno rožnata. Obstaja precejšnje notranje nasprotovanje temu, kar se smatra za Putinov osebni projekt. Javnomenenjska raziskava, ki jo je izvedla agencija, tesno povezana z državo, je pokazala, da 73 % Rusov ne podpira morebitne vojne zaradi Krima. Prav plaz negativnih reakcij na spletu je bil eden od razlogov za zgoraj omenjeno cenzuro interneta.

Kljub agresivni zunanji in notranji propagandi leži pred Kremljem zapleten vozel nasprotujočih si silnic, ki si jih trudo-

ma prizadeva postaviti v ravnovesje. Če bodo sankcije hujše, kot pričakuje Kremelj, bi lahko bila cena za Krim visoka. Dolgoročni gospodarski padec bi bil katastrofalen za režim, čigar preživetje je delno vezano na obljube o stabilnosti in gospodarski rasti.

V primeru, da bi se Ukrajina odločila, da se postavi po robu ruski intervenciji, Kremelj tvega dolgotrajen in potencialno sramoten konflikt. Četudi se je ruska vojska pobrala iz najnižje točke, je še vedno zastarela, slabo izurjena in neverjetno skorumpirana. V primeru vojne bi se Rusija gotovo oprla na svoje profesionalne elitne enote, vendar je teh relativno malo – premalo, v primeru, da taktika *blitzkriega*, ki smo jo videli v Gruziji, propade.

Ko se bodo patriotska čustva umirila, je težko videti, katere geopolitične koristi bi s tem podvigom pridobila Rusija. Ne moremo izključiti možnosti, da je krimska zgodba samo zviti načrt, kako destabilizirati Ukrajino, dokler Moskva ne najde načina, kako ponovno vzpostaviti nadzor nad državo. Če ta hipoteza drži, potem dosednji rezultati niso v skladu s pričakovanji Kremlja.

Druga možnost je, da si Putin goreče želi »vzeti nazaj« Krim, pokrajino, ki mu je najbrž ostala v spominu kot izjemna kamp destinacija komsomolskih aktivistov ... Toda če želi Rusija oskrbeti svoje meščanstvo z zajetnim kosom toplega morja, bi bilo veliko ceneje, če bi se odločila najeti Antalijo ali Bodrum za naslednjih sto let (pa tudi morska obala je tam lepša) ...

Toda pustimo sarkazem ob strani. Jasno je, da je priključitev Krima, ki bo nedvomno priznana zgolj s strani Abhazije in Južne Osetije, kratkovidna poteza. Subvencionirana in skorumpirana pokraji-

na bo potrebovala priliv sredstev, ki bo zasenčil milijone, ki jih požira nenasitno čečensko gospodarstvo. Prihodnost pokrajine – če odštejemo 21. in 22. Putinovo rezidenco na obali Jalte – je žalostna. Ne samo, da jo lahko čaka mednarodni bojkot, ampak zna se tudi zgoditi, da bo, takoj ko bo Moskvi pošla moč, da jo zadrži, prešla nazaj k Ukrajini. Takšen razplet bi med rusko javnostjo povzročil še večje frustracije kot pa možnost vojne. Veliki načrt obnovitve imperija se znova kaže kot neverjetno nedovzeten za konkretne, vsakodnevne podrobnosti.

Po drugi strani pa je cena za Krim grozovita. Od začetka konflikta je ruski borzni indeks padel za približno 10 % in pričakovati je, da bo padel še nižje. Udarilo bo tudi po že tako devalviranem rublju, ki lahko izgubi do 50 % vrednosti. Poleg ekonomije ima Rusija težave tudi s svojim hudo skrhanim mednarodnim političnim položajem. Zaradi kršenja mednarodnega prava bi lahko bila Rusija ob besedo pri važnejših mednarodnih vprašanjih, kot je npr. konflikt v Siriji. Poleg tega lahko pride pri njenih sosedah do padca zaupanja, kar bi vodilo v agresivnejšo držo Nata in morebitno novo oboroževalno vojno. In če bo Ukrajina vztrajala pri željah po vključitvi v zvezo Nato – kar je za pričakovati, če si Rusija priključi Krim –, bo Rusija izgubila svoje zadnje geopolitično tamponsko območje.

Onkraj geopolitike

Obstaja težnja, da se krimski konflikt analizira v sklopu geopolitike. Kaj pa, če so geopolitične kalkulacije drugotnega pomena za Kremelj? Katere druge koristi bi lahko prinesel ta očitno nevaren podvig?

Najprej so tu Putinove sanje, da bi se na tak ali drugačen način vpisal v zgodovi-

no. In za kaj takega ni nikoli preveč denarja. Med takšne megalomanske projekte, ki kažejo na Putinovo stremljenje k veličini, spadajo olimpijske igre v Sočiju, svetovno nogometno prvenstvo, želja po sodelovanju v OVSE in nenazadnje »vrnitev« Krima. Obstajajo tudi bolj ekstremni elementi njegove vizije, med katere spada nastanek Evrazijske unije z zadnjimi preostalimi zavezniki, ki jih Moskva še ima, ter Putinove blodnje v telefonskem pogovoru z Mustafom Džemilevim, kjer trdi, da je bila ukrajinska osamosvojitve od Sovjetske zveze »izpeljana s proceduralnimi napakami«.

Nato imamo tu konsolidacijo režima v kritičnem trenutku, ko rusko gospodarstvo stoji na robu zgodovinske stagnacije. V zadnjem desetletju je bilo ideološko vodilo ruske vlade »avtoritativni režim za gospodarsko rast«. Lanskoletna gospodarska napoved za Rusijo, ki predvideva dolgoletno recesijo, je dokončno zlomila ta obrazec. Krimski gambit je način, kako izrabiti zunanje dejavnike za notranjo korist. Medtem ko državni mediji prebivalstvu perejo možgane, je z ukinitvijo svobode govora storjen prvi korak na dolgi poti utišanja notranjih nesoglasij.

Trenutno je videti, da gre pri ruski okupaciji Krima bolj za uresničevanje notranjih kot pa zunanjih ciljev. Krimski gambit je vladajoči eliti v Kremlju razdelil svež niz kart. Žal pa bo imelo rusko ljudstvo od tega zgolj stroške, ki najverjetneje ne bodo nizki. ●

Aleksander Dmitrišin je ruski politolog, ekonomist in analitik. Doktoriral je na IMT – Institute for Advanced Studies v Lucci (Italija), trenutno pa dela kot raziskovalec na Central European University (CEU) v Budimpešti.

Tuzla, prava prestolnica Bosne in Hercegovine

Arne Zupancič

Foto: Boris Vasev

Ko se je 5. februarja pred zgradbo vlade Kantona Tuzla zbralo slabih 1000 protestnikov, si najbrž nihče ni mislil, da bo to uvod v prvo resno gibanje za socialno in politično prenovo v vseh pogledih zlorabljene bratske republike. Najprej zato, ker se odpuščeni, podplačani in opeharjeni delavci bivših industrijskih velikanov na istem mestu zbirajo vsako sredo že zadnjih pet let in so kljub stalnemu opozarjanju na nevzdržno situacijo s strani vseh vej oblasti sistematično ignorirani. In drugič, ker doslej civilnodružbene iniciative povečini niso uspele preseči nacionalistične delitve prebivalstva na tri konstitutivne narode, kar 20 let po koncu vojne ostaja glavna težava Bosne in Hercegovine.

Vojna in mir

Konec vojne v Bosni in Hercegovini zaznamuje podpis Daytonskega sporazuma v Parizu 14. septembra 1995, ki je bil takrat verjetno res najboljši možni kompromis, na katerega so pristale nacionalistične elite vseh vpletenih strani ob upoštevanju ameriških in evropskih interesov. Vendar ne glede na to kako je mirovni sporazum takrat končal vojno in

postavil temelje začetku razvoja države, je v letih od podpisa Bosna več kot očitno prerasla okvire Dayton, ki je dobil vzdevek »luđačka košulja« (prisilni jopič). To, da je mirovni sporazum iz leta 1995 nujno treba zamenjati z modernejšo ustavo, so že dolga leta prepričani vsi, ki imajo kakršnokoli povezavo z Bosno in Hercegovino, vseeno pa se ga še danes oklepajo velikosrbski fanatiki iz Republi-

ke Srbske, ki so prepričani, da je Dayton edini porok za obstoj njihove paradržave. Na sistematično kršenje pravic manjšin, ki jih prinaša sporazum, sta s tožbo na Evropskem sodišču za človekove pravice že leta 2006 opozarjala Jakob Finci in Dervo Sejdić, državljana BiH, ki pa zaradi svoje nacionalne pripadnosti, eden je namreč Jud drugi pa Rom, ne moreta kandidirati ne za mesto v tričlanskem

predsedstvu ne za Dom naroda, enega izmed dveh parlamentarnih domov v Bosni in Hercegovini.

Administrativni dinozaver, ki ga je vzpostavil sporazum, s svojo okornostjo, počasnostjo in popolnim nedojemanjem dejanske slike dobesedno onemogoča normalno življenje državljanom BiH in hkrati predstavlja reklo *Divide et impera!* na najlepši možni način. Država s slabimi štirimi milijoni prebivalcev je razdeljena na bošnjaško-hrvaško Federacijo in Republiko Srbsko, pri čemer ima vsaka svojo ustavo in vlado. Federacija je še naprej razdeljena na 10 kantonov, ki imajo ravno tako vsak svojo vlado, policijo, sodstvo, različne davčne stopnje, šolstvo, okrožje Brčko na severozahodu države pa je še vedno pod mednarodnim protektoratom. Glede na to, da imajo zaradi takšne upravne ureditve v Bosni danes okoli 180 ministrov, ne preseneča, da administracija po nekaterih podatkih le za lastno delovanje porabi kar 67 % državnega proračuna.

Seznam birokratskih bizarnosti se dejansko vleče kot gradnja avtocest v Bosni: državni elektro distributer ima med največjimi neplačniki večinoma državna podjetja, lani septembra so zaradi tega v Sarajevu obstali tramvaji. Ljudje imajo težave s priznavanjem univerzitetne izobrazbe med Federacijo in RS, včasih celo med kantoni samimi. Junija je pred parlamentom v Sarajevu protestiralo okoli 10.000 ljudi, saj otroci, rojeni po 12. 2. 2013 niso prejeli EMŠA in s tem osebnih dokumentov. Zaradi te politične blokade je umrla mesec in pol stara deklica, saj brez potnega lista ni mogla na zdravljenje v tujino. Povprečna plača naj bi bila malenkost čez 400 evrov, kar je za večino seveda nedosegljivo, hkrati pa poslanski dodatki za topli obrok znašajo

7,5 evra dnevno. Uradna brezposelnost je 44 %, v populaciji do 25 let jih ima delo le tretjina, večina mladih se želi izseliti. A kaj, ko jih skoraj polovica nima niti potnega lista.

»Nama ne treba ni jedna stranka, nama treba jedan narod«

Ob vseh zgoraj naštetih kapricah bosanskih oblasti je bil širši upor množic neizogiben, prav tako pa tudi ni nič čudnega, da se je vse skupaj začelo v Tuzli. Kot eno izmed največjih industrijskih središč Jugoslavije je bila Tuzla že od nekdaj narodnostno mešano, proletarsko mesto, kjer tudi danes nacionalnost ne igra ključne vloge. Vsi sogovorniki so se predstavili kot Tuzlaci ali Bosanci in mešani zakoni so prej pravilo kot izjema.

Tako Tuzla danes predstavlja otok strpnosti v nacionalno ločeni Bosni in Hercegovini. Medtem ko srbski in hrvaški oblastniki trdijo, da gre pri protestih le za bošnjaško vstajo, ljudje v multietnični Tuzli razumejo stavek raperja Frenkieja, ki v mestu živi od leta 1998, da je lačnemu želodcu vseeno, ali je hrvaški, srbski ali bošnjaški in čeprav je v kantonu večina prebivalcev Bošnjakov, so za tehnično mandatarko sprva predlagali ekonomistko iz Republike Srbske Svetlano Cenić. A tudi če bo tuzelsko gibanje uspelo sestaviti strokovno vlado, se nacionalni delitvi ne bodo mogli izogniti, saj morajo biti po Daytonu v vladi kantona Tuzla ministrstva razdeljena po nacionalnem ključu – sedem Bošnjakov, štirje Hrvati in trije Srbi. Čar te delitve je predvsem v tem, da temelji na popisu prebivalstva iz leta 1991, ki ima z realno sliko prebivalstva približno toliko skupnega, kot Bosna s pravno državo. Vrnimo se nazaj: 5. februar je datum, ko so se v Bosni in Hercegovini ljudje prvič organizi-

rano povezali širše od svoje nacionalne pripadnosti in s tem začeli boj proti razdruževalni politiki nacionalističnih elit, ki državo ne le obvladujejo v povojnih letih, temveč so jo v vojno tudi pahnile. Demonstracije, plenumi in delovne skupine v Tuzelskem kantonu in drugod po BiH so bolj kot v vse drugo usmerjene v reševanje skorajda že brezizhodne situacije, in čeprav je tematika vojne v BiH seveda vseprisotna, se ljudje zavedajo nepomembnosti že petindvajset let trajajočega zrežiranega konflikta pri reševanju trenutnega položaja.

Čeprav se v Tuzli in celotni BiH soočajo z enako ignoranco oblasti kot drugod po Evropi, je vseeno pomembno dejstvo, da je standard ljudi v Bosni izjemno slab in da se ljudje, ki neredno prejemaajo že tako ali tako bedne plače, tu dejansko borijo za življenje. Po Žižku so na ulicah Tuzle dejansko tisti, ki morajo protestirati in ne le tisti, ki si to lahko privoščijo. Heterogenost gibanja je resnično neverjetna: redko kje po svetu lahko sodeluješ na artikulirani politični razpravi, ki ima dejansko moč spreminjanja realnosti in kjer profesorji, študenti in drugorazredni politikanti ne ugrabljajo razprave z intelektualiziranjem za samopromocijo. Gibanje se je začelo z brezposelnimi in/ali podplačanimi fizičnimi delavci, ki se jim je najprej pridružila lokalna športna navijaška skupina Fukare. Ta je na protestih in plenutih prve dni, ko je bila po besedah sogovornikov situacija še precej v zraku, skrbela za varovanje (in gretje) ostalih protestnikov. Fukare predstavljajo generacijo mladostnikov brez vsake perspektive, ki si kljub temu, da so brez mature ali diplome, želijo izboriti boljšo prihodnost. Tej bazi so se pridružili posamezni študenti (lokalna *Unija študentov* je tako kot v Sloveniji bolj ali

manj le strankarski podmladek), upokojenci, vojni invalidi in veterani, nekaj uslužbencev javnega sektorja, profesorji v precejšnjem številu ter nekaj izvenparlamentarnih naprednih strank.

Šta to pada? Pada vlada!

Protestniki so že prvi dan hoteli vdreti na sedež kantonalne vlade, a je policijski kordon zdržal pritisk. Med ranjenimi je bilo bistveno več policistov kot protestnikov, jezo demonstrantov pa je podžgala predvsem nadaljnja aroganca oblasti. Mediji, ki so v Bosni danes v veliki večini v lasti tranzicijskih tajkunov, so izpostavili le zažiganje smetnjakov in gum ter napade na policiste, zapisov o vzrokih protesta in zahtevah ljudi pa nikakor ni bilo moč najti, pa čeprav se je že isti večer v *Kući plamena mira* (socialni in kulturni center v Tuzli) sestalo približno 35 ljudi, kar je predstavljalo prvi plenum meščanov. Tri dni kasneje so plenum iz tega malega kulturnega centra premestili v narodno gledališče, v katerem je do konca tedna prav tako zmanjkalo prostora za vse, ki so se ga želeli udeležiti. Osmi

na primer, v manj kot 24 urah sprejeli zakon o ukinjanju t. i. *bijelog hleba*, pravico do prejetanja pavšalov za razna zasedanja poslancev in ministrov ter pravico do prejetanja plače eno leto po prenehanju mandata. Zaradi popolne medijske blokade gibanja v celotni Bosni in širjenju absurdnih dezinformacij, kot so postavljanje tankov na meje in najdba dvanajstih kilogramov ekstazija pri enem od protestnikov v Sarajevu, so na plenumu vzpostavili lastno medijsko službo, ki je plenuma v celoti snemala, isto zahtevo pa so naslovili tudi na kantonalno televizijo, ki sedaj prenaša ne le zasedanja plenuma, temveč tudi seje parlamenta, da državljani v živo spremljajo (ne)delo svojih izvoljenih predstavnikov.

Sami plenumi potekajo izredno organizirano in učinkovito. Na začetku vsakega se izbere dva moderatorja, ki udeležence seznanita s pravili plenuma in dose-danjim delom. Za predstavitev mnenja ima posameznik dve minuti časa, kar pripomore k hitrejši in bolj artikulirani razpravi, poleg tega pa ima vsak udeleženec plenuma pravico do oddaje pisne-

no bolj operativna in kredibilna, saj se predstavniki oblasti ne morejo izgovarjati na pravne pomanjkljivosti. Dejstvo, da uspe skoraj 400 ljudi predelati pet točk dnevnega reda ter sprejeti ali zavreči vse zahteve, ki so se pojavile, je v piščočemu vzbudilo izjemno spoštovanje do Tuzelčanov, ki so večino demokracije v nekaj dneh razvili na res zavirljiv nivo. Zavoljo hitrejšega in strokovnejšega dela so na plenumu formirali delovne skupine, ki so razdeljene po enakih resorjih kot obstoječa ministrstva Tuzelskega kantona. Znotraj njih področni strokovnjaki zbirajo ideje, diagnosticirajo najbolj pereče probleme, pripravljajo spremembe zakonodaje ter sistematično urejajo sive cone, ki so do sedaj dopuščale različne malverzacije ter osebna okoriščanja.

Viza za budućnost

Prvi načrt je predvideval formiranje tehnične vlade do 1. marca, a se je zaradi obilice dela imenovanje premiera zavleklo do ponedeljka, 10. marca, ko je plenum na to funkcijo imenoval Bahrijo Umihanića, sicer profesorja na tuzelski

Ena izmed specifik gibanja v Tuzli je gotovo precejšnje nepoznavanje podobnih praks direktne demokracije. Večina ljudi za gibanje *Indignados* še ni slišala, prav tako je šel mimo njih *15o* in *Occupy*, kar jim omogoča razvijanje lastnega pristopa k reševanju problemov Bosne in Hercegovine.

plenum je tako potekal v dvorani Bosanskega kulturnega centra, na njem pa je prisostvovalo okoli 900 ljudi.

Od vsega začetka so protestniki jasno artikulirali svoje zahteve, najprej in najglasneje tisto po odstopu kantonalne vlade premiera Seada Čauševića. Tudi kasneje so poslanci tuzelskega parlamenta precej ubogljivo sprejemali zahteve plenuma in,

ga predloga za spremembe, ki se ga uvrsti na dnevni red naslednjega plenuma. Skupina (brezposelnih) pravnikov zahteva pregleda ter na plenumu predlaga, po kateri poti bi se jih dalo, v kolikor se plenum z njimi strinja, najlažje doseči. Tako se zahteve raznih vaških posebnežev hitro zavrne tudi iz pravnega vidika, hkrati pa je taka forma plenuma bistve-

ekonomski fakulteti. Koga bo vzel v vlado, za časa pisanja še ni znano, sicer pa naj bi bili ministri izbrani iz sedaj že obstoječih delovnih skupin za posamezne resorje. Kljub nekaterim razhajanjem med skupinami prebivalci ostajajo enotni v želji po radikalnih spremembah. Če temu dodamo še vedno trajajoče proteste delavcev, ki sicer potekajo v manjšem

številu, bo morala nova strokovna vlada pošteno pljuniti v dlani in zavihati rokave, da bo do jesenskih rednih volitev lahko pokazal sadove svojega dela.

Ena izmed specifik gibanja v Tuzli je gotovo precejšnje nepoznavanje podobnih praks direktne demokracije. Večina ljudi za gibanje *Indignados* še ni slišala, prav tako je šel mimo njih *15o in Occupy*, kar jim omogoča razvijanje lastnega pristopa k reševanju problemov Bosne in Hercegovine. Čeprav so na protestih prisotne jugoslovanske zastave in zastave ZKJ, ne gre le za nostalgijo po Titu, temveč bolj za simbole, pod katerimi so bili nekdanje združeni vsi prebivalci Bosne. Vseeno se med protestniki (še) niso pojavile ideje o odpravi kapitalizma. Odsotnost takih zahtev je po mnenju Vedada Pašića, profesorja na matematični fakulteti v Tuzli treba iskati v državljanski vojni, ki je kapitalizem vsilila v najbolj surovi obliki, dejanskem boju za preživetje in, kakor pravi, bo moralo preteči še precej Jale (reka, ki teče skozi Tuzlo), preden bodo ljudje spet zaupali svojemu sosеду. Vseeno pa se med pogovori s prebivalci Tuzle nikakor ne moreš otresti občutka, da v socializem verjamejo in tovarštvo do določene mere že živijo, le da ga nikoli ne imenujejo. Izgleda kot da bi prihajal nekako »od spodaj«, neideološko. In če je ta duh tovarštva uspel preživeti vojno, zagotovo ne bo zamrl tudi v današnjem revolucionarnem času, temveč se bo lahko samo še razplamtel. Upajmo, da tudi v druga mesta Bosne in Hercegovine.

Začetek protestov je oblastnike v Bosni in Hercegovini dobil popolnoma nepripravljene, saj so se v povojnih letih nekako navadili na krajo pri belem dnevu in na zahteve protestnikov niso imeli pripravljenega nobenega odgovora. Medtem ko so nekatere kantonalne vlade

odstopile in vsaj v neki meri dale možnost dialogu s civilno družbo, so drugi še naprej arogantno branili svoje položaje z delitvijo državljanov na tri skupine. Prvak v tem je gotovo novi srbski premier Aleksandar Vučić z izjavo »*Želimo da ljudi žive dobro, ali oko toga treba da se suglase predstavnici sva tri konstitutivna naroda*«. Spet druga zgodba je Valentin Inzko, visoki predstavnik EU, ki se očitno ne zaveda, da sta ravno ZDA in EU glavna krivca za obupno stanje v državi. Inzko je Bosno namreč znova ponižal na evropski protektorat z izjavo, da bo v primeru večje nestabilnosti EU v državo poslala svoje sile. Skrajni čas torej, da se državljani politično aktivirajo, z neposredno demokracijo spremenijo ustavo, sankcionirajo dosedanje voditelje ter na novo uredijo meddržavne odnose z EU in ZDA. Če se bodo stvari odvijale v isti smeri kot do sedaj, ni vrag, da jim ne bo to tudi zares uspelo. Uspehu v prid, poleg izjemne organiziranosti, heterogenosti protestnikov ter korak-za-korakom tehniki reševanja problemov, govori tudi dejstvo, da je Bosna razdeljena na kantone. To bi protestnikom lahko prišlo še kako prav, saj jim omogoča, da radikalne institucionalne spremembe izvedejo v vsakem kantonu posebej, brez vmešavanja ostalih kantonov in federacije. Ker ima Tuzelski kanton sam zadostno mero avtonomije, da lahko deluje kot država v državi, je mogoče, da dejansko konča s kleptokracijo vsaj v lokalnem okolju. In ob koncu, kar sploh ni nepomembno, nacionalistične elite v Bosni so ne tako dolgo nazaj uspele dvigniti ljudi in jih z orožjem nahujskati ene proti drugim. Glede na odstopke kantonalnih vlad po vsej državi pa se očitno zavedajo, da jih znajo s prevelikim zaviranjem političnih sprememb tokrat obrniti proti sebi. ●

**0,5 %
DOHODNINE
NAMENITE
DRUŠTVU
HUMANISTOV
GORIŠKE.
S TEM BOSTE
PODPRLI
DELOVANJE
DRUŠTVA
IN REVILJO
RAZPOTJA.**

Obrazec za namenitev
dela dohodnine dobite
na spletni strani revije
www.razpotja.si/donirajte

Hostaria Histria

Milan Rakovac

Istra je toplo, skrito, varno gnezdo, v katerem ptički Johann, Giovanni in Ivan v duhu ene in enovite Evrope v skladnem triglasju žgolijo Beethovna. Danes se zdi, da se vračamo v čas pred Napoleonom, pred Kolumbom, pred Luthrom, in prepričan sem, da bo Nova Evropa nastala tu, med Celovcem, Vidmom, Trstom, Koprom, Puljem in Reko ali pa – je ne bo. Retorika Evropske unije namreč pozna samo eno, sebe samo; kar je izven nje, kot da ne obstaja.

Znotraj Unije same pa prebujeni nacionalpopulizmi neovirano marširajo na Bruselj kot nekoč Mussolini na Rim in že kar vidijo 27 Evrop – belih, krščanskih, suverenih. Ob procesih ustvarjanja Evrope tako hkrati tečejo postopki razstavljanja obstoječe demokratično-bančniške-liberalistične skupnosti. Kriza je porodila novo delitev Sever – Jug: tam čez Alpe je živelj deloven, varčen, natančen, tu, pod Alpami pa sami leni, nemarni in skoprumpirani Mediteranci. Vzhod je s svojimi barbarskimi tajkuni tam nekje daleč. Vse te tri entitete povezuje temni Balkan, nevaren, ampak poučen: južnoslovanski harambaše so skozi nedavne vojne in privatizacijo pravzaprav naučili urejeni Zahod, kako lahko je v imenu Doma, Domovine in Boga zbrati tisoče ljudi s kalašnikov, pobrati denar in zlato iz bančnih trezorjev, pokrasti podjetja, pobiti in pregnati Sovražnike ter se udobno namestiti v parlamente, vladne kabinete in delničarske skupščine.

Istrska osmica na križišču peterih Evrop

V tem butastem kontekstu in trohnečem okolju, s katerima se evropska birokracija ni sposobna soočiti, se moramo spomniti treh Evrop 19. stoletja: germanske, romanske in slovanske. Ti trije etnični oceani se stikajo in prelivajo eden v drugega prav v našem jadransko-alpskem loku. Toda, *Hostaria Histria* nikakor ni tista hipotetična münchenska pivnica, v kateri se pripravlja kontinentalni puč, iz katerega naj bi se rodila Ena Evropa. In temelj njene uresničitve ni le tromeja teh treh Evrop. Tu sta namreč še dve nekdanji Evropi: četrta, K. u. K. *Mitteleuropa*, blagopokojna od leta 1918. In znotraj nje peta, hebrejska Evropa, bistven del prve, druge, tretje in četrte Evrope, ki je od 1945. leta ni več. Toda: obstaja kolektivni spomin na petnajst cesarsko-kraljevih jezikov pod eno krono, tisto, pod katero se Kovi-

čev trgovski pomočnik (Kajetan Kovič, *Pot v Trento*, Pomurska založba, 1994) brez potnega lista odpravi, da bi osvojil vse device od Krakova do Boke Kotorske, od Temišvarja do Gorice. In obstaja krščanski kes zaradi holokavsta in obstaja bleščeča judovska dediščina – naša dediščina, brez katere nas ni.

Tako je to bilo nekoč, potem pa smo v plameneči strasti v dveh svetovnih vojnah, v dveh eksodusih, slovanskem in roman-skem, vse to sesuli v prah in pepel. *Hostaria Histria* se je vzpostavila na razvalinah uničenih vasi Julijske krajine, na pepelu sežganih taboriščnikov, na okostnjakih iz fojb. Iz strašljive izkušnje krvavega dvajsetega stoletja in drobcev spomina na sožitno Serenissimo se je rodila istrska večkulturnost kot bistven in dominanten pogled na svet.

Hostaria Histria. Edinstvena osmica pravzaprav, v kateri nam prijazno streže bujna Goldonijeva Mirandolina, medtem ko mojster ob ognju razteguje trieštino in prepeva, kako burja prevrača openski tramvaj, *cvancik personen in ajn automobil, das is cufil, das is cufil ...* V osmici se gnetejo Ribničani s košarami, Šavrinke z jerbasi, polnimi jajc, Porečani s kašetami sardel, kranjski kosci, bosanski zidarji, bavarski turisti, vinarji in oljkarji iz Brd, Vižinade in Ulcinja. In sam, ki beležim *l'Histoire*, s prenosnikom na kolenih. Pa ne tiste vznesene, junaške, veličastne, z eno besedo – bedne zgodovine. Ne: zgodovino kot življenjsko zgodbo! Medtem ko se mi prsti zapletajo in skušajo obupano slediti vznemirjeni duši, srečnemu srcu in razgreti pameti. Kajti tu, kot malokje drugod, že nastaja »evropska Evropa«, vzpostavljena predvsem na zlatem pravilu gostoljubja in človečnosti: omogočiti vse pravice, tudi posebne, za vse manjšinske skupine. Tu se udejanja samorodna evroakulturacija, sestavljena iz nenehnega seštevanja in množenja, ne iz odštevanja in deljenja. Tega ni storila politika, temveč je ta princip ustvaril politik.

Eksperimentalni vrt Evrope

»Istra, eksperimentalni vrt Evrope.« Evropska unija (tedaj še Evropska skupnost) tega ljubkega naziva Istri ni podarila zgolj retorično: Istra, z večjim delom v Hrvaški, na sami meji med vzhodom in zahodom, se je med prvimi v povojni Evropi kulturno odpirala k sosedom, posebej v času po Osimskih sporazumih leta 1975. Z začetkom razpada Jugoslavije in balkan-

skih vojn je istrski politični in družbeni korpus postal oaza v puščavi divjanja obmejnih in balkanskih nacionalizmov, v prvi vrsti domicilnega, hrvaškega. To ravnovesje širi dobre vibracije vse do Koroške, Prekmurja in Medžimurja, do Furlanije in Benečije, do Dalmacije; to kraško-jadransko področje je danes najbolj evropski *demos* sploh in predstavlja srčiko bodoče ene in edinstvene Evrope. V tem prostoru se drug v drugega skladno prelivajo evropski oceani: germanski, romanski in slovanski. Prav tu, kot malokje na svetu.

Seveda to ni neka abstraktna idila. Gre za harmonijo, zrasedo iz stoletnih sosledij bojev zob za zob, od uskoških vojn, ko smo Benečani Avstrijcem kradli črede in požigali vasi, devetnajstega stoletja, ko cele vasi pred peronosporo bežijo v belgijske rudnike premoga in čilske kope solitra, do dvajsetega stoletja, ko fašizem požge 400 vasi od Kobarida do Premanture in množice bežijo v Jugoslavijo, pa vse do fojbe in svobode, ko cela mesta bežijo čez mejo. *Mi preparo le valise, la fameia e el bocalin, qua bisogna far fagoto, perche i druxi xe vissin ...* (Pripravljam kovč-

ke, famijo in kahlico, treba bo vzeti culo, »tovariši« se bližajo). Ko so začele leteti balkanske granate, rakete, orkani, avionske »krmače«, ko je Rambo Amadeus zapel strašljiv slovanski in jugoslovanski refren *kalašnikov-kalašnikov-kalašnikov-kalašnikov*, je Istra rekla YA BASTA! Ta moja malce hiperbolizirana mega-Istra se je izključila in se postavila po robu pokolu, znala se je pokesati in z rok sprati stoletno krvavo skorjo, zmogla je reči: oprostite, toda zlo, ki ga nanašate tistemu, ki ti nanaša zlo je – neodpušljivo.

Ampak, vse to so le *words-words-words* ... Istrskega psihosocialnega duha nabolje ilustrira gola, banalna statistika. Pravijo, da je statistika le natančen seštevek netočnih podatkov, a vseeno tudi znanstveni temelj, iz katerega lahko nepremišljen avtor, kot je pisec teh vrstic, prosto razigra svoje prevzetne umetniške interpretacije. Po zadnjem popisu prebivalstva Republike Hrvaške iz leta 2011 šteje Istrska županija 208.055 prebivalcev, od katerih je 142.173 Hrvatov, 12.543 Italijanov, 7.206 Srbov, 6.146 Bošnjakov, 2.393 Albancev, 1.793 Slovencev, 759 Črno-

Povsod, kjer sta dve ali več kultur v stiku, dominira tisto, kar je tržaški novinar Paolo Rumiz prvi poimenoval: »malce bolje kot arhetip velikih skupnosti«. Tu in tam ta stanja obrodijo sadove, ne le krvi.

gorcev, 858 Romov. Tako torej: *krasna-zemlja-Istro-mila-dome-roda-hrvatskog*, kot vzneseno pojemo svojo himno, v tebi je danes, Istra moja, sirotica pusta (kot so nas naši bratje tolažili potem, ko so nas po Rapallu 1920 prodali Italiji) – šestdeset tisoč manjšinskih duš, 30 % »Nehrvatov«. Hvala bogu! Ampak najbolj evropski so šele tile podatki: celih 25.203 oseb se je opredelilo regionalno in ne nacionalno, tj. za Istrane, 4.078 ljudi pa je zavrnilo kakršnokoli skupinsko ali kolektivno pripadnost. Torej 15 % populacije. Enako zanimive so statistične enote (beri: ljudje), razvrščene po verskem prepričanju: v Istri je danes 12.253 agnostikov in 19.774 ateistov. Spet več kot 15 odstotkov prebivalstva. In to v okolju, ki od tebe najprej in posebej pričakuje, da se boš izjasnil po krvni in verski pripadnosti, če pa tega ne storiš, si že kar črna ovca. Istrani se tako včasih počutimo kot črne ovce: če so vsi ostali in Hrvati in katoliki, kaj, zavraža, si mi nenehno nekaj izmišljujemo! Morda pa je biti profesionalni domoljub in konfesionalni zanesenjak preprosto neumestno. To so lastnosti, zaradi katerih se še danes dvigujejo prsi narodov od Triglava do Vardarja, ki se jim oči orosijo od same pripadnosti svojemu Narodu in Bogu.

Istra je, vzemimo, kot kolektivni organizem, kot tista dva velikana Veli Jože in Orač Dragonja, ki nam ju je spisal Vladimir Nazor, mi pa mislimo, da sta iz ljudske legende: razumela je brezizhodnost domoljubnega čistunstva, še posebej danes, v času obdobja po krvavem jugoslovanskem razpadu. No, poleg statistike je pomembnejše dejstvo, da se vse te istrske etnične, konfesionalne in vsakršne druge manjšine v Istri počutijo varno in jo doživljajo kot svoj dom. Istra tudi ni le osamljen primer, morda je le začetek in zgled poskusa »samoevropizacije«. Istra je sama s seboj in na sami sebi predvidela jutrišnje evropejstvo, ki se širi najprej v njeno sosedstvo. Še posebej na Trst, ki je pač – Trst. Gorica je Gorica, *und Goertz xe Gorizia*, ampak Trst je – *Trieste de 'No se pol. E perché no se pol? Perché no se pol!* (Trst, kjer se nič ne da. In zakaj se ne da? Ker se ne da!). Za ta naš severnojadranski prostor je čisto vseeno, kaj vzdihujejo v Bruslju, kaj šepetajo na Dunaju, Rimu, Ljubljani in Zagrebu ... vse to ne bo prav nič zaleglo, če Trst ne bo zamrmral skozi stisnjene zobe: »*e-va-be-dai femoghe anche una festa slovena ... Ma allora, me par, che 'desso come che se podaria?*« (No,

pa dovolimo jim eno slovensko fešto ... Torej to menda pomeni, da se zdaj baje le da?).

Ta naš »malce boljše«

Kjerkoli obstajajo obmejne, robne, marginalne situacije z mešanim življenjem, se oblikuje edinstveno, posebno stališče; tako je to tudi z mojo (iredentistično!) Istro. Podobno je v Medžimurju in v Prekmurju, v Furlaniji, v Boki Kotorski, v Vojvodini. Povsod, kjer sta dve ali več kultur v stiku, dominira tisto, kar je tržaški novinar Paolo Rumiz prvi poimenoval: »malce bolje kot arhetip velikih skupnosti«. Tu in tam ta stanja obrodijo sadove, ne le krvi.

Topla oštarija je ta in takšna Istra, posledica okolja in okoliščin. Determinanten je kontekst: mediteranski, alpski, panonski, balkanski, zgodovinski, tudi psihopatološki, ki gnezdi v lastnih kolektivnih gabaritih kot resnični, zgledni evropski empirej. Zato se je pravzaprav nujno resno ukvarjati s *hereditas Histriae*, z dediščino, z duhovnim testamentom, ki so nam ga zapustili Mijo Mirković in Zvane Črnja, Darko Bratina in Fulvio Tomizza. Tule bi lahko nasnul celo biserno ogrlico drugih, ki so kot ta četverica krepkih temeljev rekonstruirali sožitje v 20. stoletju: Tommaseo, Vivante, Kosovel, Cialente, Bettiza, Pahor, Rebula, Pavišič, Gervais ...

Istrski pesnik in esejist Zvane Črnja je o sodeželanu Miju Mirkoviću (bolj znanem pod pesniškim psevdonimom Mate Balota) zapisal: »Gre za prastaro idejo našega ljudskega odpora evropskim konceptom sile, ki je bila usodni katalizator vseh tukajšnjih procesov – od nepismenega Karla Velikega, ko so frankovski osvajalci naše otroke kot hrano metali psom, pa vse do Adolfa Hitlerja, ki je organiziral poslednji brezuspešen juriš na našo svobodnjaško, »barbarsko« herezijo ... Teorija o regionalnem, torej perifernem ali provincialnem pomenu naših čakavskih pesniških mikrokozmosov temelji na popolnoma nesprejemljivi podmeni, da so bolj civilizirane človeške skupine kulturno bolj zanimive od manj civiliziranih ... Umetniška vrednost Balotine poezije v celoti izpodbija takšne trditve.«

V temeljiti znanstveni razpravi *Matija Vlačič Ilirik*, ki je hkrati eden najboljših biografskih romanov, kar sem jih prebral, nas taisti Mijo Mirković v sijajnem zaznamku definira takole: »V

Topla oštarija je ta Istra, posledica okolja in okoliščin. Determinanten je kontekst: mediteranski, alpski, panonski, balkanski, zgodovinski, tudi psihopatološki, ki gnezdi v lastnih kolektivnih gabarutih kot resnični, zgledni evropski empirej.

svet je protestant Vlačić z Labinščine s seboj ponesel še eno podobo: sliko ljudi, od katerih izvira, njegovih Ilirov, Hrvatov, Vlahov in Slovanov, kot jih imenuje: prvinskih, realnih, upornih in uspešnih ljudi, ki iz nemogočih pogojev ustvarjajo moč, pogumnih in neposrednih ljudi, ki se ne boje ničesar in ki se s težavami, nesrečami in nezgodami soočajo hrabro in stvarno. Ljudje, ki krmilo lastnega življenja in usode držijo čvrsto v rokah, ki lahko zdržijo, česar ne zmore nihče: na kamnu, v suši, na vetru, ko oblečeni in s puško na rami spijo z ovcami v s slamo kriteh hlevu. Ljudje, ki nadvse cenijo svobodo, neodvisnost in človeško dostojanstvo. Slovanski, prastari ljudje. Izjemni ljudje ...«

Že ta vznemirljiv razglas, ki ni le bridka literarna paradigma, je dovolj očarljiv, da nas spodbudi k utiranju lastne poti, še posebej danes, ko se na vidiku rišejo sence propada in ko se v spomin tipljejo risbe Louisa Françoisa Cassasa, ki leta 1778 slika porušeni antični Pulj, kjer ni nikjer nikogar, le nekaj Morlakov pase kože po nekdanjem rimskem forumu ...

Bratina in Tomizza prav tako gradita na najčistejših postulatih svojih predhodnikov: od prvih heretikov, glagoljašev, protestantov, petrarkistov, renesančnih humanistov in razsvetljenčev, ki delujejo pod strpno kapo Serenissime, do osamljenih zagovornikov *convivenze* v času romantičnega nacionalnega kipeanja v devetnajstem stoletju. Od Dalmatinca Nicolòja Tommasea do Tržačana Angela Vivanteja, če omenim le dva, ki sta resno razmišljala o enih in drugih. Tedaj porojeni medetnični razkol, surova shizma, prevedena v boj za teritorij, za dominacijo, za nacijo, bo prostor severnega Jadrana usodno zaznamovala s temnim predznakom, ki do danes visi nad nami.

Jože Dolmark: »Dve veliki osebnosti, Darko Bratina (1942-97) in Fulvio Tomizza (1935-99), sta zapustili pečat na tem lepem in zgodovinsko burnem ozemlju. Oba sta z zavzetostjo govorila o stvari skupnega življenja na obeh straneh meje, o sožitju narodov in njihovih različnih kultur, o medsebojnem razumevanju in o obojestranski strpnosti. Verjela sta, da so to stvari, ki se jih ljudje lahko dotaknemo, vzljubimo in skupno gojimo. Verjela sta, da se človekovi očesi hočeta preliči eno v drugo kot dve sosednji jezери. V bodočem skupnem evropskem domu. Biti skupaj.«

Od nas – k njim

Medtem ko padajo meje med evropskimi državami in narodi, se postavlja vprašanje, čemu sploh še načenjati te teme, čemu evroregionalizem, sožitje, razumevanje in sprejemanje drugega kot samega sebe, saj nam vse to vendar zapoveduje krščanska moralka, precej tega pa smo tudi zapisali v ustave? In bo vsa evropska celina nekoč postal skupna večetnična domovina? Ideja, da je obmejni prostor naš skupni *Zwischenland* (medozemlje) in *Niemansland* (nikogaršnje ozemlje) živi, a na istih mejah paralelno kipi in brbota sveti *Heimat* (domovina). Zato zagovarjanje sožitja, medetničnosti, večjezičnosti in večkulturalnosti postaja vse bolj nujen program vzdrževanja harmonije za tisti čas, ko bodo evropske meje v resnici padle.

Povprečen Istran je sit himen, zastav in zanosov nacionalnega. Kot mi je nedavno tega dejal veliki slovenski igralec Miha Baloh (ki je pred pol stoletja kot član slovenskega gledališča na prvomajskih paradah po Trstu kljubovalno mahal s slovensko zastavo – in si zato prislužil izgon iz Italije): »Vi Istrani ste najprej Istrani, šele nato vse ostalo ...«

Italija, Slovenija in Hrvaška niso nikjer šibkejšje kot v Istri, zato nikjer niso tako močne! Ko to izrekam, ne mislim na ponosne domoljube, ki tudi ta hip budno stražarijo na obeh straneh meje, ki »je ni«. V mislih imam tisto tipično istrsko (tržaško, kraško, goriško, koroško ...) trpežno, potrpežljivo, bistro in odločno, delovno in srčno večinsko prebivalstvo severnega Jadrana: italijansko, slovensko in hrvaško. Ti ljudje tvorijo kolektivno obmejno mentaliteto, ki si želi dobro živeti, delati, zaslužiti in se dobro imeti. In na vseh teh območjih to preprosto ni mogoče brez interesnega stika, prijaznega in prijateljskega odnosa z *drugim*. Ki ima enako kot mi pravico do tega prostora, naj si bodi »manjšinec« ali »večinec«, naj živi na tej ali oni strani meje. V morje s svetimi mantrami o »našem« in »njihovem«, o »nas« in »njih«! V odprtem sprehodu od *mene* k *njemu* je vsa skrivnost dobre Oštarije Istre. ●

Prevod: Irena Urbič

Milan Rakovac je pisatelj, publicist in prevajalec, doma iz Rakovcev pri Poreču. Je pobudnik in programski vodja čezmejnega kulturnega srečanja Forum Tomizza. Živi in dela v Zagrebu.

»V Gorici lažje najdem zgodbe«

Pogovor z režiserjem Matteom Oleottom in igralcem Giuseppejem Battistonom

Jerneja Grmadnik

Zoran, moj nečak idiot (Zoran, il mio nipote scemo, 2013) v italijansko-slovenski koprodukciji je prvi film mladega režiserja Mattea Oleotta (1977) iz Gorice. Življenje zagrenjenega vaškega godrnjača Paola, ki najraje popiva v »osmici« sredi vinorodnega okoliša med obema Goricama, se zaplete, ko po pokojni teti iz Slovenije dobi v rejo Zorana, nenavadnega in socialno neprilagojenega dečka, ki pa ima poseben talent – odlično igra pikado. Paolo že načrtuje, kako se bo z njegovo pomočjo dokopal do bogatih denarnih nagrad na turnirjih pikada, a življenje z Zoranom ga spremeni. Vsaj tako se zdi na prvi pogled ...

Paola je odlično odigral videmski igralec Giuseppe Battiston, znan po sodelovanju s številnimi priznanimi italijanskimi režiserji, kot so Roberto Benigni ali Andrea Sagre, mladega Zorana pa komaj 20-letni Mariborčan Rok Prašnikar, za katerega je bila to prva filmska vloga. Pred slovensko premiero smo se o filmu pogovarjali z režiserjem in glavnim igralcem.

Film je lani na beneškem filmskem festivalu prejel desetminutne stoječe ovacije, dobili ste tudi nagrado kritike, poleg tega je film zaokrožil po številnih mednarodnih filmskih festivalih. Določeni prizori v filmu so zelo lokalno specifični. So se ljudje v drugih državah smejali istim stvarem?

Matteo Oleotto: Mislim, da so določene točke, na katere publika iz kjerkoli »nasede« (smeh). To je morda nenavadno, ker so nekatere šale močno vezane na neko določeno geografsko lokacijo – v tem primeru na obmejni pas v Furlaniji, a imajo tudi nekaj zelo splošnega. To smo si želeli že od začetka. Najlepše, kar se mi je zgodilo, je bilo, da je v Rimu, kjer živim, neka gospa, ki prodaja sadje in zelenjavo, rekla, da ji je bil film všeč, ker jo spominja na 70. leta, ko je z očetom tudi sama hodila v take krčme, ki so bile resnično svojevrsten svet v malem. To mi je dalo vedeti, da v resnici obstajajo določene zgodbe povsod na tem svetu.

Je bilo za vas bolj pomembno prizna-

nje publike ali kritikov?

MO: Benetke so bile res vrhunec. Nagradili so nas tako kritiki kot publika. A če je bilo kaj, na kar sem bil pri snemanju filma pozoren, to vsekakor niso bili kritiki, ampak izključno publika.

Giuseppe Battiston: Bili smo dvojno zadovoljni, tudi zato, ker so kritiki v Benetkah sicer zelo ostri. Za film so nagrade zelo pomembne. V Italiji pomenijo znak vidnosti. Še bolj pomembna pa so tisti priznanja, ki pridejo s tujine. Bilo je veliko italijanskih filmov, ki so bili izredno dobri, a so jih kritiki in publika že vnaprej ignorirali; toda ko so dobili priznanja v tujini, jih je Italija ponovno odkrila kot neke skrite in redke mojstrovine.

Kaj je bilo pri filmu Zoran, moj nečak idiot prej, zgodba ali lokacija? Zdi se namreč, da je ta specifičen medmejni prostor pomemben okvir celotne naracije.

MO: Najprej je bil kraj. Ker je bil to moj prvi film, me je skrbelo, da bi pri pisanju scenarija naredili film, ki ima zgolj neko zgodbo, v smislu golega sosledja dogod-

kov, potem pa bi mu manjkalo duše; zato smo vse bolj rezali zgodbo in se osredotočili na pripoved o okolju, o določenih ljudeh, ki živijo tu med obema Goricama, kar je po mojem mnenju tudi najbolj pripomoglo, da so ljudje film dobro sprejeli. Uspeli smo posneti nek majhen svet, mikrokozmos.

Tudi za vas, ki prihajate iz Vidma, je bilo najbrž prijetno igrati v filmu, ki prikazuje dobro poznano okolje.

GB: Seveda, zelo – a poleg teritorija je bil najbolj pomemben celoten proces ustvarjanja in sodelovanja. Videl sem lahko, kako je počasi nastajal scenarij, v vseh teh petih letih sodelovanja pri projektu. Nekega dne smo se znašli na snemanju sredi scene in smo se spogledali ter se začeli smejati, ker smo se hkrati zavedli: končno smo tu, sredi snemanja.

Film je torej nastajal več let, pri njem ste aktivno sodelovali tudi vi, Giuseppe. Kje sta se pravzaprav spoznala z Matteom?

GB: Mattea sem srečal v Vidmu, kjer je

obiskoval akademijo za igranje. Bil je na nekih vajah, kjer sem bil tudi jaz in se učil deklamirati ...

MO: In res mi ni šlo... (smeh)

GB: To ne drži, je bil pa res nekoliko čuden (smeh). Ampak njegove igralske izkušnje so mu po mojem mnenju prišle zelo prav pri snemanju in delu z igralci. Sam sem sodeloval že z različnimi režiserji, z veliki imeni, a kaj jim pomaga, če ne znajo od igralcev izvleči najboljšega. Preprosto ne znajo razložiti, kaj bi radi imeli. Z Matteom sva se takoj ujela.

Kakšen je torej Matteo kot režiser?

GB: Zelo natančen.

MO: Včasih, ko smo kakšno sceno posneli že desetkrat, sem rekel: »Dajmo posneti še enkrat!« Giuseppe je odvrnil:

»Pa saj imaš vsaj eno dobro, dovolj je.« A sem vztrajal.

GB: Sicer pa nam je dal Matteo dovolj svobode. Filmskim ustvarjalcem se pogosto postavlja vprašanje, koliko je v scenariju improvizacije, kot da bi bila improvizacija tista stvar, pri kateri igralci pokažejo največ talenta in sposobnosti. V resnici je improvizacija kar tako, brez repa in glave, navadna neumnost. Dobro improviziraš takrat, ko osebnost lika zgradiš do te mere, da veš, kaj bi lik naredil v situaciji, ki je ni v scenariju. V komediji lahko improvizacija hitro postane bolj teatralična kot filmska. To je po mojem mnenju velik problem sodobne italijanske komedije. Ker ni več kvalitetnih režiserjev, so filmi posneti kot nekakšno zaporedje skečev. Scena ni nikoli v vlogi

naracije, ampak je preprosto neka scena, ki se pač mora zaključiti s smehom.

Kot na televiziji torej?

GB: Da, ampak to je predvsem velika težava italijanskega filma. V zadnjem času smo videli razcvet komedij, o katerih nimam dobrega mnenja; gre za komedije s slabim okusom za humor. Če jih analiziraš, opaziš, da so narejene na prvo žogo. Radi se spominjamo velikih mojstrov italijanske komedije, a takih ni več. Pozabljam, da je bilo po njih opustošenje.

Komedija je sicer zelo zahteven žanr. Vi ste jo izbrali za vaš prvenec. To je bila gotovo pogumna odločitev. Sicer se mi zdi ključna lastnost filma, da kljub temu, da govori o težavah z

Foto: Press

alkoholom, neuresničenih željah in propadlih razmerjih, ne deluje morbidno. Ima nekaj humornega, kar ga razlikuje od veliko slovenskih filmov, ki govorijo o podobnih tematikah.

MO: Meni so všeč stare komedije. Tudi ko smo snemali ta film, smo poskušali posneti nekaj, kar ni samo komedija, ampak film, ki bi združeval več različnih žanrov. Mogoče so filmi Kena Loacha dober zgled. To niso komedije, ampak težki filmi, a se ob njih kljub temu veliko smejimo. Tudi sam sem tak. V svojem življenju priznavam žalostne stvari, a v njih poskušam najti kakšen trenutek, ki me nasmeji.

Tudi igralci so odlično izbrani. Poleg Giuseppeja nastopa v filmu tudi mladi Rok Prašnikar, ki odlično od-

igra Zorana, fanta z Aspergerjevim sindromom. Rok se je izključno za to vlogo naučili celo italijanskega jezika. Tukaj so še številna znana italijanska in slovenska imena: Teco Celio, Jan Cvitkovič, Ivo Barišič, Marjuta Slamič. Kako ste sestavili ekipo in kako je zgedalo sodelovanje v mešani jezikovni postavi?

MO: Res sem imel srečo z igralci, imel sem dovolj časa za izbor in nihče me ni omejeval pri izbiri. Tudi producent Igor Prinčič me ni nikoli priganjal. Ko sem iskal igralko za Stefania, Paolovo bivšo ženo – naposled smo izbrali Marjuto Slamič – sem videl veliko igralk. Vse so bile izredno dobre. Presenetilo pa me je to, da so prišle na avdicijo nenaličene, v majici in jeansu. V Italiji je drugače, včasih se kake načikane fotografije, ki jih

prejmeš, zelo razlikujejo od igralk v živo (smeh). Marjuta mi je takrat rekla, da so igralci na razpolago režiserjem in da moramo režiserji torej vedeti, kaj lahko naredimo z njimi. Ta skromnost je name naredila velik vtis.

Tudi Rok je odlično upodobil Zorana, posebej če pomislimo, da je bila to njegova prva filmska vloga. Veliko zaslug gre tudi Giuseppeju, ki mu je s svojimi izkušnjami priskočil na pomoč. Včasih se zgodi, da se znajdeti drug ob drugem dober in slab igralec, pri čemer tudi dobri igralec postane slab; a Giuseppe imel vedno v mislih zgodbo in ne sebe. To ni banalna stvar. Ko je imel Rok kakšne zadržke ali pomisleke, je bil Giuseppe tisti, ki mu je priskočil na pomoč. To je bilo res odlično sodelovanje, kar se vidi tudi na platnu.

GB: Najbrž je veliko pripomoglo dejstvo,

da se nismo prav nič razumeli (smeh). Jaz ne govorim angleško, Rok ne govori tekoče italijansko, ampak res je bilo krasnó. Matteo nama je dal eno samo nalogo: nikoli ne smeva iz lika, ne glede na to, kar počneva.

MO: Preden sem izbral Roka, sem videl 466 mladih igralcev. Vedel sem da je to ključna vloga, veliko ljudi me je tudi opozarilo, da če izberem narobe, iz filma ne bo nič.

Giuseppe, kako pa je bilo igrati Paola, hudobnega ljudomrzneža in nerogača, za katerega pravzaprav niti na koncu nismo prepričani, če se je zares spremenil, omehčal, obrnil nov list v življenju?

GB: Šel sem skozi osebno galerijo furlanskih pošasti. Spomnil sem se na nekega moža, ki je imel strast do slikanja in je celo življenje poskušal najti svoj odtенок modre. Tako je nastal ta lik, ki je nezadovoljen nad vsemi, ki nima nič posebnega in ki je navsezadnje povprečnež. Mnogo je takih ljudi: so nesrečni in cinični, obsojeni, da crknejo tam, kjer so se rodili, vedno sanjajo, kako bodo nekam šli in začeli znova, ampak tega ne bodo nikoli naredili. So osamljeni; ne zato, ker bi radi bili sami, ampak zato, ker so naduti egoisti, ki nikoli niso izstopili iz sebe in poskusili razumeti druge. Paolo je neprijeten človek, a želeli smo, da bi bil verjetna osebnost. Publika ga na koncu sicer vzljubi, saj je videti, kot da se spremni, da postane dober. Toda ali se vam zdi, da je res tako? Mogoče je na koncu ozdravljen nekega udarca, ampak ni prav jasno, kaj bo z njim. Publika se pač ravna po tem mehanizmu, da želi imeti pozitivneža.

Vi sicer pogoste igrate zabaven, do-

»Ker me je zanimalo, kaj je za mejo, sem pri petnajstih začel s svojo vespo krožiti po Novi Gorici. Tako sem našel prijatelje. Vse to je bilo zame kot drugi svet, živeli smo tako rekoč v istem prostoru, a je bila kultura precej drugačna.«

brodušen, prijazen tip človeka.

GB: Posebnost italijanskega občinstva je v tem, da si želi igralca vedno videti v vlogi, s katero je tudi zaslovel. To je res naporno: igrati tako rekoč isti lik in poskusiti izumiti več različnih verzij. Rad imam svoje delo, a igranje vloge negativneža sem izkusil kot počitnice od drugih filmov. Biti plačan, da si hudoben, je nasploh super (smeh).

MO: Igralci, ki niso zares vrhunski, se včasih ustrašijo, da bi sprejeli vlogo, ki je še niso igrali. Dobrim pa je to izziv. Žalostno je, da nekdo, ki je pač fizično obilen, debelušen, vedno prisiljen igrati nekega norčka. Če pogledate Ameriko: Danny DeVito je igral v zelo različnih vlogah. Zato je bilo tudi zame kot režiserja super, da sem dal Giuseppeju priložnost, da počne nekaj novega.

Matteo, za vas sem slišala, da ste bili na snemanju kot v drugem svetu; da niste ne spali, ne jedli ... Je to res?

MO: Res sem »padel noter«. Ampak če me vprašate, kateri del je bil najbolj sproščujoč, vam lahko povem, da je bilo to prav snemanje. Pred snemanjem sem pet let zbiral in iskal denar, po snemanju pa je sledila montaža, kjer vsaka odločitev ostane za vedno. Ob tem sem večkrat pomislil, da sem malce nevoščljiv tistim, ki delajo v gledališču. Tudi promocija je bila zelo stresna. Ampak že od začetka sem vedel, kaj hočem, in vse bi še enkrat naredil isto. Poleg tega smo se odlično ujeli z ekipo, našel sem nove prijatelje.

GB: Hvaležni smo tudi Sloveniji, ki je finančno priskočila na pomoč; šele potem

je pristopila Italija. Za mlade režiserje je namreč zelo težko posneti film, v Italiji so vsi zelo nazaupljivi in bi radi že na začetku imeli določena zagotovila.

Matteo, odrasli ste v italijanski Gorici, vi, Giuseppe, pa ste iz Vidma. Trenutno živita v Rimu oziroma Milanu. Kakšne spomine imata na obmejno območje, na katerem sta odrasčala?

GB: Vedno smo šli natočit polno na bencinsko črpalko, oče pa nas je strašil s Titom (smeh).

MO: Moja starša sta oba Italijana, zato nisem imel nobenih sorodnikov v bivši Jugoslaviji. Tudi sam sem vedno bil nezaupljiv do ljudi tam čez, a potem – ne vem, komu se naj zahvalim za to – sem prišel do spoznanja, da je raznolikost bogastvo. Sicer bi najbrž ostal eden od fašistov, ki jih je toliko in ki mislijo, da je bila Jugoslavija nek Balkan. Ker me je zanimalo, kaj je za mejo, sem pri petnajstih začel s svojo vespo krožiti po Novi Gorici. Tako sem našel prijatelje. Vse to je bio zame kot drugi svet, živeli smo tako rekoč v istem prostoru, a je bila kultura precej drugačna. To me je vznemirjalo, zato je bilo zame naravno posneti tak film. Ko torej pomislim na rodne kraje, pomislim na tale rob med Slovenijo in Italijo. Zanimivo je, da v Rimu težko razmišljam o zgodbah, ko pa sem doma in grem na »osmico« ali spijem kak kozarec vina, ko se sprehodim in vidim Gorico mrtvo, Novo Gorico pa obsijano v grdih lučeh kazinojev, zgodbe nastajajo kar same. ●

Oče Ismena

Ker kljub njegovemu razkazovanju pretepaških spretnosti na košarkarskih tekmah še vedno noro rad poslušam Zorana Predina, sem se z veseljem spomnil, da je pred leti podoben incident zagrešil štajerski duhovnik. Mahnil je izraelskega sodnika na rokometni tekmi, kar je pozneje opravičeval z argumentom (seveda butastim), da so rojaki tega po njegovem krivičnega delivca pravice pred dvema tisočletjema ubili njegovega šefa. Čeprav je bil argument butast je, ker v Sloveniji pač nimamo kakšnega Centralnega sveta Judov, možakar za razliko od Predina obveljal za nespornega narodnega junaka. Svoj sloves je še stopnjeval, ko si je z organizacijo modne revije v Božjem hramu prislužil premestitev v tujino. Ni se znašel samo v osrednji oddaji nesporne kraljice malih zaslonov ob koncu tedna, pač pa se je po njem poimenoval celo narodnozabavni ansambel.

Seveda nočem reči, da naj bi z mojim pevskim idolom ravnali enako in mu postavili podoben spomenik. Še manj, da naj duhovniki ne bi zagnano navijali za lokalne športne klube okolij, kjer delujejo. Kot recimo neki priljubljeni redovnik, ki je menda, tako pravijo, dosegel spremembo klubske himne enega velikanov naše prve lige. Toda po drugi strani so lahko takšni posegi lahko že slab znak. Da bo možaka odneslo v populizem, iz katerega se bo le stežka izkopal, kjer bo potem postalo mogoče, da še kak sodnik iz Izraela dobi zausnico zaradi dva tisoč let starih »zamer«.

Kako bi tudi bilo drugače, ko pa so igre brez meja na prvo žogo že kakšno leto najbolj priljubljeni trend v samem Vatikanu, ki mu bo bližajoča se kanonizacija blaženih Janeza XXIII. in Janeza Pavla II. in s tem posredna razglasitev sedanjega pontifeksa za njunega naravnega dediča gotovo dala še dodaten zagon, kot sem na tem mestu napovedal pred slabim letom dni. In če celo škofje pri nas ob vsej stiski in revii, ki jih je zadela, nimajo boljše zamisli, kot da v postnem pismu vernikom vse upanje v razrešitev težav

položijo v papeža Frančiška in njegovo gradnjo uboge Cerkve za uboge, kakor da bi že sama omemba Frančiškovega imena delovala kot panacea, se ne gre čuditi obujanju nekaterih starih, skoraj smo mislili, že minulih zgodb med nižjo duhovščino. Slednje ne zanima le dušni in telesni blagor navijačev, pač pa nekateri ponovno razglašajo, da mora biti pravi kristjan nič več in nič manj kot revolucionar. Verjamem kajpak, da ima v Bergoglii Argentinini beseda še vedno veliko prvotnega leska. V Sloveniji, ki je doživela revolucijo in dolga desetletja trajajočo oblast zmagovitih revolucionarjev, naj bi bila stvar nekoliko drugačna. Pa ni. Že pred Frančiškom so cerkveni predstavniki tja do najvišjega vrha hiteli s svarjenjem pred razbrzdanim liberalizmom in kapitalizmom ter bili med najglasnejšimi

Nekateri ponovno razglašajo, da mora biti pravi kristjan nič več in nič manj kot revolucionar. Verjamem kajpak, da ima v Bergoglii Argentinini beseda še vedno veliko prvotnega leska. V Sloveniji, ki je doživela revolucijo in dolga desetletja trajajočo oblast zmagovitih revolucionarjev, naj bi bila stvar nekoliko drugačna. Pa ni.

takrat, ko je bilo treba za izvir vsega zla razglasiti, tako rekoč anatemizirati fantomski neoliberalizem, morda v spregi z vsenavzočo »strankokracijo«, kar koli že to je. Kakor da bi se vsi naštetih, pa še kak soroden pojav, dejansko na široko razpalsli v vsem svojem sijaju in okužili našo lepo, prej neoskrunjeno podalpsko deželico in njeno kleno, na moč zdravo ljudstvo. Avtorji tovrstnih diagnoz si praviloma zaslužijo dolge aplavze na odprti sceni, za nameček pa obilo medijskega božanja in pozornosti, ki prijata celo še tako skromnemu članu katerega od uboštvnih redov.

Nekako z roko v roki s ponovnim odkritjem revolucije za domačo rabo gre tudi že sedaj občasno prisotno vlačenje iz naftalina rajnkega mariborskega pomožnega škofa in kapitularnega vikarja Grmiča. V razumljivi človekovi želji po gotovosti, da je obstajala neka točka v zgodovini, kjer bi se dalo zaviti drugače

in se izogniti katastrofi, poslušamo ljubke povesti, kako pod njegovim umnim vodstvom (do katerega ni prišlo prav zato, ker je bodoči svetniški papež spremenil smer vetra v Vatikanu) mariborska škofija ne bi tako globoko zabredla – ali pa sploh ne bi. Dobro, paliativi so vselej dobrodošli. Ampak takšno govorjenje razkriva hkrati nekaj pomembnega o vnovič prebujeni »revolucionarnosti« slovenskih katoličanov in njihovih pastirjev. Da si za (oddaljeni) zgled postavljajo človeka, ki je navezavo na Cerkev nasploh neprijazen režim privedel tako rekoč do absurda, kaže, da so v resnici prav nič revolucionarni duhovni dediči svojih predhodnikov. Ki so bili na Slovenskem tja od časov Tomaža Hrena pa še globoko v titoizem navajeni, da jih bo iz blata vlekla mogočna mati država. Ob vseh lepih geslih kažejo namreč prav na tiste dejanske ali namišljene nasprotnike, ki jih na sramotilni steber vseskozi privezujejo tudi strukture, ki imajo v teh krajih že dolgo glavino moči in oblasti. Ob vsej medijsko odmevni pobožnosti in naivnosti kot zaščitnima znakoma svojega delovanja slovenski »dobri pastirji« pač zelo dobro vedo, iz čigave moke je moč speči kaj (medijskega in siceršnjega) kruha. Zato je nazadnje ost njihovih puščic po letih zmajevanja z glavo lahko tudi javno zadela političnega igralca, ki že itak velja za kolektivnega bavljava veliko Slovencev. Pa še prave moči nima. Čeprav se jim brez dvoma zdi takšno početje povsem v skladu z vatikanskim Frančiškovim vetrom, ga je nepozabno opisal že eden ključnih slovenskih literarnih junakov, Tejrezias Dominka Smoleta, ko je govoril o tebenski princesi Ismeni, češ da je zmeraj glasna in zmerom prva dviga roko, a je po čudnem spletu okoliščin s kralji zmeraj bot. ●

vina

**SVETI
MARTIN**

Vipavska dolina

Vina s Svetega Martina niso nekaj novega, pravkar ustvarjenega. So vina, ki že generacije pripovedujejo zgodbe in ugajajo tistim, ki jim zaupajo. Trudijo se biti po volji telesu, predvsem pa duši. Na trende se ne ozirajo preveč, želijo pa biti svojstvena in odražati lokacijo, kjer so dozorela ... Poskusite jih in zaupali jim boste!

VINA SVETI MARTIN
Vipavska dolina
www.vinasvetimartin.si

Samozdravljenje in problem izbire

Alan Kelher

Trinajstega februarja 2014 je v državnem zboru potekala javna predstavitev mnenj na temo samozdravljenja. Naj spomnimo, jeseni 2013 je Slovenski konopljin socialni klub uspešno zbral podpise za obravnavo Predloga Zakona o samozdravljenju (8.835 podpisov). Javna predstavitev mnenj naj bi tako podala odgovor predvsem na vprašanje, ali in kako samozdravljenje prispeva k zaščiti in višanju kakovosti zdravja posameznika in družbe kot celote?

Predlog Zakona o samozdravljenju namreč, kot je zapisano na spletni strani kluba, »daje pravico do odločanja o lastnem telesu in načinu ohranjanja svojega imunskega sistema ter hkrati pravico do gojenja rastlin v te namene«. Toda čeprav ima objavljeni predlog kar nekaj metodoloških in vsebinskih pomanjkljivosti, me na tem mestu bolj zanima, zakaj do take pobude sploh pride, na katero morebitno sistemsko pomanjkljivost zdravniškega tretmaja opozarja in navsezadnje želim razumeti manj očitne posledice takšnih pobud, ki jih v državnem zboru najbrž ne bomo slišali.

Šumi v komuniciranju med zdravniki in bolniki

Enega izmed prvih razlogov za tovrstne pobude bi morda lahko iskali v neuspešni komunikaciji med zdravnikom in bolnikom. Sposobnost dobrega komuniciranja namreč preseže različne pripovedne stile, ki izhajajo iz različnih razlag bolezni, te pa iz različnih zaznavnih ravni bolnika in zdravnika (Arthur Kleinman: *Patients and Healers in the Context of Culture: an exploration of the borderland between anthropology, medicine and psychiatry*). Komunikacijski šumi se s tem zmanjšajo na minimum. Kleinman namreč s konceptom razlagalnega modela (*explanatory model*) pokaže, da je bolezen vrsta razlage, pri čemer zdravnik uporablja znanstven model razlage, ki se artikulira s pomočjo univerzalnega kliničnega jezika, bolnik pa partiku-

larni model razlage, ki je produkt posameznikovega razumevanja (in ožjega družbenega konteksta, iz katerega izhaja). Na podlagi te konstruktivistične perspektive Kleinman loči med *obolelostjo* (*illness*) in *boleznijo* (*disease*) (v slovenščini nimamo konsenza glede prevoda navedenih angleških terminov, ki sta sicer mednarodno uveljavljena v antropološki stroki; Uršula Lipovec Čebren (*Tradicionalni zdravitelji in spiritualni mediatorji v Istri*) *illness* prevaja z *boleznijo*, *disease* pa z *bolezenskim stanjem*). *Illness* se nanaša na bolnikovo osebno doživljanje bolezni, pa tudi na odzive njegove bližnje okolice, npr. družine. *Disease* pa se nanaša na biomedicinsko interpretacijo fiziologije in patologije bolnika.

Zdravnik zato prisluhne bolnikovemu zaznavanju bolezni in ga prevede oziroma nadomesti z jezikovnim kategoriziranjem, standardiziranjem in postvarjenjem simptomov. Zdravnik je namreč tisti, ki identificira bolezen oziroma njene simptome poveže v smiselno celoto, ki se ji reče diagnoza. Z njo potrди, spremeni, dopolni ali pa ovrže bolnikovo razlago ali kozmologijo bolezni, s čimer tudi vpliva na njegov položaj v tem odnosu; če je bolnikova kozmologija bolezni pravilna in zdravnik potrди njegovo diagnozo, s tem tudi utrди oziroma legitimira bolnikovo recepcijo bolezni in podeli določen status veljave njegovi interpretaciji. Poveča mu samozavest. In nasprotno. Lahko pa *zdravniški žargon*, s katerim operira zdravnik, bolniku ne le

otežuje razumevanje povedanega, tako navodil, diagnoz kot nasvetov, temveč jih lahko napelje tudi k napačnim zaključkom pri razumevanju bolezni in iskanju ustrezne terapije. Končni rezultat je lahko iskanje alternativnih modelov zdravljenja (Mirjana Ule: *Psihologija komuniciranja*).

Poleg uporabe *neosebne*, *profesionalnega jezika* k simbolni distanci v intimnem odnosu med zdravnikom in bolnikom pripomorejo še druge »maske klinične nedostopnosti«, ki prispevajo k pomanjkljivi komunikaciji med bolnikom in zdravnikom; izpostaviti gre predvsem pomanjkanje časa (zdravnik splošne medicine ima za vsakega pacienta odmerjenih le sedem minut). Zdravnik je tako omejen na preučevanje in opazovanje oziroma zaznavo tistih najbolj očitnih dejavnikov, ki mu služijo pri diagnosticiranju, ne more pa vzpostaviti bolj osebnega in empatičnega odnosa z bolnikom. Komunikacija postane tako večinoma enosmerna, v obliki navodil, bolnik pa dobi le tiste informacije, ki jih zdravnik želi razkriti in ki jih je uspel razbrati na podlagi skromnega odnosa z bolnikom. S tem pa se omeji tudi zdravljenje, saj brez polnega sodelovanja bolnika tudi zdravnik ne more biti bolj uspešen. Posluš za bolnikovo pripoved in pripovedni stil je torej bistven. Navsezadnje pa zadržke v komunikaciji med zdravnikom in bolnikom najbrž vzbuja tudi samo okolje, v katerem se komunikacija odvija, nekakšen »teritorij oskrbe«. To je prav določeno okolje, prostor zdravstvenih domov in bolnišnic, ki je visoko depersonalizirano, formalizirano in tehnizirano, kar lahko bolnike sili k begu v bolj nevtrarno oziroma domače okolje.

Odnosi med bolniki in zdravniki

Vrsto (ali uspešnost) komuniciranja Uletova ukalupi v 3 glavne modele odnosov v zdravstveni praksi, ki sicer do neke mere kažejo tudi zgodovinski razvoj odnosov med bolnikom in zdravnikom: paternalistični, pogodbeni in partnerski model.

Paternalistični model odnosov zajema pasivnega bolnika ter do-

minantnega in aktivnega zdravnika. Potek zdravljenja je odvisen od zdravnikovega znanja, medicinske tehnologije, s katero si pomaga, in zdravstvenega osebja, ki mu asistira. Ker je bolnik obravnavan kot objekt, leži vsa odgovornost zdravljenja na zdravniku. Opazna je zgodovinska in kulturna analogija s šamani in vrači, saj zdravljenje temelji na pooblastitvi uporabe moči, ki izhaja iz posebnega znanja ali poklicnosti. Zaupanje bolnikov v zdravnike in v njihovo posebno vlogo in moč je tako ključnega pomena. Ta model je sicer v zatonu sorazmerno s širitvijo medicinskega znanja med laike, z večanjem izobrazbene pismenosti in splošne kulturne ravni. Bolniki so s temi dejavniki namreč postali enakopravnejši partnerji v poziciji moči.

Pogodbeni model vidi zdravnika kot ponudnika, bolnika pa kot povpraševalca po določenih zdravstvenih storitvah. V tem modelu precejšnjo vlogo igra medicinska tehnologija in diagnostika, ki še dodatno zmanjšujeta stik med zdravnikom in bolnikom. Medicina se tako lahko znajde na trgu ponudbe in povpraševanja, zato je podvržena tržnim zakonitostim in oglaševanju. Zdravnik kot »ponudnik« oziroma »prodajalec« lahko določi, če in kdaj bo uresničil zaželeno storitev, za katero je na podlagi etike pogodbe zgolj strokovno odgovoren. Bolnik kot »potrošnik« oziroma »kupec« oziroma plačnik pa odloča, kateri poseg želi opraviti na sebi. S tem postane zdravnik »trgovec«, ki zadovoljuje želje strank. Ta nevarnost narašča s privatizacijo zdravstvenih storitev in komercializacijo zdravstva na sploh. Deviacija pogodbenega odnosa je tudi preveliko zaupanje, tako zdravnikov kot bolnikov, v moč zdravstvene tehnologije, diagnostike in farmacije, ki pa se lahko hitro sprevrže v nasprotje – bolnikovo nezaupanje in zavračanje sodobne medicine in zdravil, čemur pogosto sledi podobna slepa vera v alternativne pristope zdravljenja.

Partnerski model pa razume zdravnika in bolnika kot aktivna, enakopravna in zainteresirana partnerja v procesu podpornega sodelovanja in zdravljenja, saj si skupaj prizadevata za izboljša-

Bolniki želijo imeti več besede pri zdravljenju, želijo, da se upošteva njihovo mnenje, kar posledično vodi tudi v željo po večji ponujeni izbiri. Bolniki so namreč danes bolj izobraženi in informirani, zato vedo, kaj ponuja trg. Vendar pa ima pluralnost izbire tudi svoje temne plati.

nje zdravstvenega stanja. Tovrsten odnos je posledica sodobnih pričakovanj in standardov, ki od zdravnika in drugega zdravstvenega osebja terjajo izkušnje in strokovnost, od bolnika pa dejavnost, samoodgovornost in sodelovanje.

Omenjeni modeli odnosov se razlikujejo predvsem v vodenju in upravljanju z bolnikovimi občutki, čustvi in zaupanjem. V *partnerskem odnosu* tako za razliko vere v moč zdravnika kot osebe in osebnosti (paternalistični model) in vere v moč tehnike (pogodbeni model) prevladuje *moč zaupanja*. Danes predvsem medicinske sestre razvijajo podporni model odnosov in komuniciranja, poudarjajo udeležbo v interakciji z bolniki, v katerem razvijajo spodbujajoče razumevanje in skrb, ter tako nudijo alternativo instrumentalnemu odnosu do bolnikov, v katerem se zdravniki, kot njegovi nosilci, ukvarjajo predvsem z medicinsko tehničnimi vprašanji zdravljenja, s posredovanjem informacij in sprejemanjem odločitev.

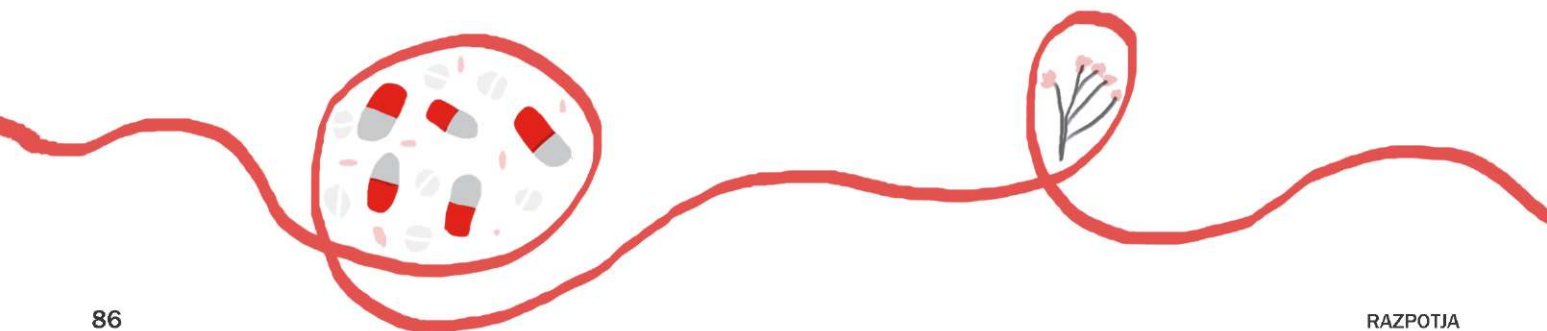
Teorija izbire

Bolniki želijo imeti več besede pri zdravljenju, želijo, da se upošteva njihovo mnenje, kar posledično vodi tudi v željo po večji ponujeni izbiri (čeprav ta sploh ni nujno znanstveno utemeljena, npr. homeopatija). Bolniki so namreč danes bolj izobraženi in informirani, zato vedo, kaj ponuja trg.

Vendar pa ima pluralnost izbire poleg svoje postmoderne potrošniške privlačnosti svobode tudi manj očitne temne plati. Izbire se namreč drži tudi neke vrste frustracija, ki jo bežno obelodani Renata Salecl v svojem delu *Izbira*. Salecova opozarja, kako se z izbiro odgovornost premika od zdravnikov k bolnikom, saj bi zdravniki le nudili izbire, ne bi pa tudi odgovar-

jali za njihove posledice. Zdravnik po njenem namreč ne igra več vloge svetovalne in usmerjevalne avtoritete, ki bi pacientu nalagala, kar je najboljše za njega, temveč mu ponudi le paleto možnosti, na podlagi katere pacient zavestno izbira in podaja ali zavrne privolitev v posamezno možnost. V takšnem odnosu je prisoten koncept *opolnomočenja* (*empowerment*), ki posameznika navdaja z občutkom, da se je racionalno (na podlagi svojega povečanega znanja) in odgovorno odločil sebi v prid, s čimer se znebi občutka, da slepo in ponižno sledi avtoriteti. Koncept opolnomočenja se je v zadnjih desetletjih razširil na mnoga področja, tudi področje javnega zdravja oziroma promocije zdravja, vendar pa na nekaterih področjih lahko pride do njegove manipulacije. To je najbrž posledica tudi čedalje večje pravne odgovornosti zdravnikov v primeru zapletov.

Po drugi strani, ironično, nekateri primeri kažejo (Salecova navaja študijo kardioloških bolnikov iz Izraela), da ravno nevednost, negiranje oziroma zanikanje boleznih prispeva k boljšemu zdravju in celo daljši življenjski dobi v primerjavi z nenehnim »nadziranjem« zdravja in obremenjevanjem z njim, in zaradi česar postaneta bolezen in bolnišnično zdravljenje še bolj strašljiva. Poleg tega je privolitev v izbiro brez ustreznega medicinskega znanja le farsa (to velja sicer tudi za samozdravljenje), s katero se zdravniki izogibajo odgovornosti. Pravzaprav ravno neizbira, ne glede na to, ali je vsiljena preko avtoritete ali pa ko možnosti izbire pravzaprav ni, vpeljuje pojem odgovornosti. Vsakršna izbira se začne izmikati odgovornosti. Svoboda izbire je namreč v teoriji dokaj všečna, dokler se stvari ne zakomplicirajo, saj ob bolj resnih boleznih bolniki radi prepuščajo odločitve avtoritetam. (Morda bi na tem mestu kdo

pomislil na dejstvo, da se tudi zdravljenja bolj resnih obolenj, npr. raka, ljudje lotevajo mimo biomedicine. A, prvič, h konkurenčnim zdravstvenim pristopom se težji bolniki navadno zatečejo šele potem, ko biomedicina odpove, in drugič, to ne pomeni zmanjševanja pomena zdravstvene avtoritete kot take, temveč gre zgolj za prenos le-te na konkurenčni sistem zdravljenja.) Salecova tako navaja Barryja Schwarza (*The Paradox of Choice: Why More is Less*), ki je predstavil rezultate ankete, v kateri so skupino zdravih ljudi spraševali, ali bi si v primeru diagnoze raka želeli izbirati med različnimi terapijami. 65 % vprašanih je odgovorilo pritrdilno. Med resnično obolelimi za rakom jih je želelo izbirati le še 12 %.

Na to opozarja tudi Uletova, saj po njenem lažji bolniki zavzemajo pozicijo *avtonomnega človeka*, njihovo zaupanje vase je večje, zato tudi ni potrebe niti želje po navezavi na zdravnika, zaradi česar ga »doživljajo kot drugega, tujega«. Pri vzpostavljanju distance jim pomaga tudi (nehoteno) porabniško oziroma potrošniško obnašanje, s katerim navsezadnje lažje obvladujejo strah in negotovost. Pri težjih bolnikih je situacija drugačna. Ti ne posegajo po poziciji avtonomnega človeka, pač pa (čustveno) *odvisne osebe*, saj v zavetju zdravnika ne iščejo le pomiritve, ampak želijo v zavezi z njim rehabilitirati svoje zdravstveno stanje. Poleg tega je zaradi težavnosti bolezni jasno, da bo potreben daljši stik z zdravnikom, v katerem bo potrebno vzpostaviti pristnejši odnos. Ker gre za *proces*, je tudi odnos globlji – pričakuje se vzajemno sodelovanje. Samozdravljenje ima tako morda do neke mere smisel v okviru lažje bolezni, vendar pa izkušnja težje bolezni daje zdravniški oskrbi drugačen pomen. Navsezadnje tesnoba, ki raste z resnostjo obolenja, pušča vidne posledice, ki so merljive. Salecova navaja zgovoren primer, ko je kanadsko ministrstvo za zdravje s študijami ugotovilo, da negotovost oziroma z njim povezan stres, ki ga povzročajo ne-transparentne čakalne liste za sprejem v bolnišnico, pripomore k poslabšanju zdravstvenega stanja oziroma simptomov obolele populacije. Ko so zdravnikom odvzeli pristojnost za sestavo

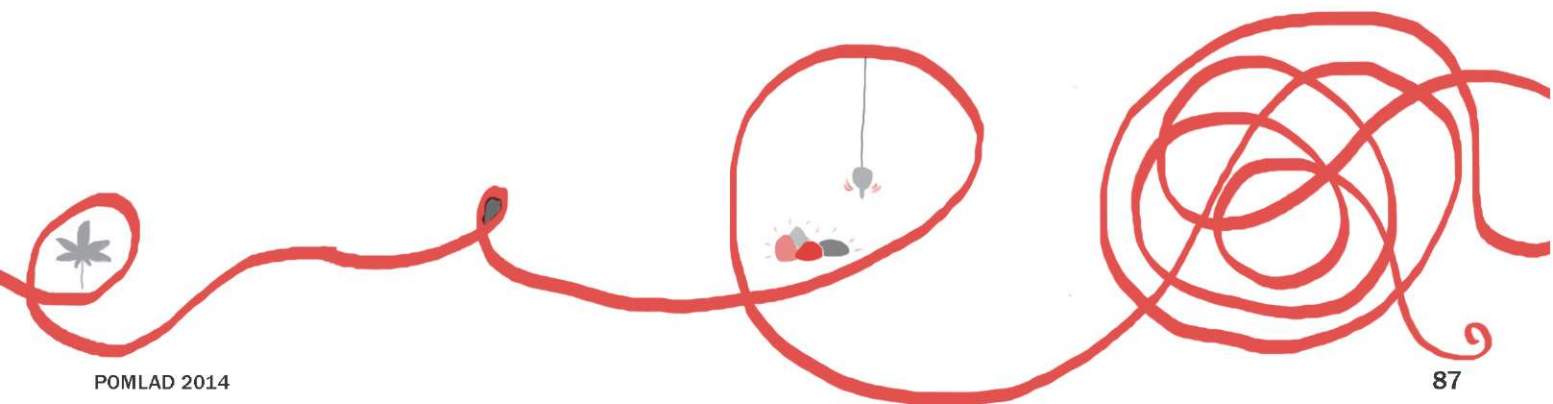
tovrstnih list (ti so jih lahko zaradi lastnih interesov tudi nameroma podaljševali) in jih prenesli na posebne lokalne organe, ki so poskrbeli tudi za njihovo javno objavo na internetu, se je namreč znatno izboljšalo zdravstveno stanje populacije, saj se je strah pred nepravilnim (predvsem pa negotovim) čakanjem na zdravstveno obravnavo precej zmanjšal.

V Sloveniji se čakalne dobe za zdravstvene storitve sicer lahko preveri na spletni strani Ministrstva za zdravje in ZZZS, vendar je pri nas, kot je 18. 2. 2014 v državnem zboru na 19. nujni seji Odbora za zdravstvo v svoji javni predstavitvi pripomnila kandidatka, kasneje pa potrjena ministrica za zdravje (ki je v tem času odstopila, op. ur.), dr. Alenka Trop Skaza, »še vedno dovoljen sistem dvoživk, dopoldan javno, popoldan zasebno«, pri čemer je še posebej problematično »preskakovanje na nacionalnih čakalnih listah preko samoplačniških ambulant«, in sicer na način, »da se preskakujejo čakalne vrste s pregledom v popoldanskih samoplačniških ambulantah pri istem izvajalcu, ki bo potem bolnika nadalje oskrbel v ambulanti javnega zdravstva«. Morda gre pri iniciativi samozdravljenja tako iskati razloge tudi v netransparentnosti sistema in ne v sistemu kot takem.

Antropologija ruralnega zdravja

Kako pomembna je zdravstvena oskrba potrjujejo tudi antropološke raziskave. Medicinski antropolog David Napier je na enem od svojih predavanj (*Applied medical anthropology: health care projects in rural areas*, 2008) predstavil izsledke neke študije, ki je sicer želela raziskati vpliv centralizacije na odročna in ruralna območja. (Raziskovanje ruralnih območij se lahko izkaže za še posebej dobrodošlo v primerjalne namene, saj je so družbeni odnosi v manjših lokalnih skupnostih navadno bolj homogeni kot v družbeno bolj heterogenem urbanem okolju, s čimer se tudi lažje izkristalizirajo določene primarne in ek-sistencialne potrebe.)

Napier je podal primer »racionalizacije« nacionalnega zdravstvenega sistema (*National Health Service*) v Veliki Britani-

ji, kjer so novi laburisti že pred leti začeli ukinjati bolnice v ruralnih območjih z argumentom, da je njihov obseg storitev premajhen, da ne premorejo dovolj opreme, da ne zdravijo dovolj dobro, češ da imajo premalo posameznih primerov letno, na podlagi katerih bi ustrezno vzdrževali nivo strokovnega znanja, itd. Nasproti temu so si zamislili rešitev v gradnji t. i. »centrov zdravstvene odličnosti«, s katerimi bi izboljšali storitve in učinkovitost. Z vidika optimizacije stroškov imajo morda prav, toda takšni kratkovidni ukrepi imajo na lokalne skupnosti še neke druge daljnosežne učinke. Leta 2002 so na namreč Škotskem izvedli raziskavo, v kateri so spraševali prebivalce, kateri so – po njihovem mnenju – prvi in najosnovnejši elementi za preživetje skupnosti. Oziroma natančneje, katere so najpomembnejše stvari, brez katerih ne bi zmogli, če bi želeli imeti skupnost v ruralnem območju. Odgovor je bil (v tem vrstnem redu): zdravnik, šola, dovolj prostora za shode oziroma zborovanje, najsi bo to cerkev za religiozne potrebe ali pa mestna hiša za sekularne in pošta. Če je torej zdravniška oskrba najpomembnejša za kohezijo ruralne skupnosti, potem vlada z gradnjo t. i. centrov odličnosti kvečjemu razgrajuje lokalno skupnost. Ali res pričakuje, da bodo npr. starejši ljudje premagovali velike razdalje do teh centrov odličnosti zaradi tamkajšnje morebitne boljše medicinske ponudbe?

Za nas je ta raziskava pomembna tudi zato, ker se je v zadnjih letih enaka vladna iniciativa odvijala tudi v Sloveniji; naj spomnim samo na primer racionalizacije mreže 14 porodnišnic

Slovenije za racionalizacijo mreže poslovalnic, s katerim najmanjše in najmanj rentabilne poslovalnice že več kot leto dni ukinja, čeprav je res, da ne ukinja poštnih storitev kot takih, temveč le spreminja poslovalnice v pogodbeno, kar pomeni, da delo nadaljujejo v prostorih pogodbenih partnerjev, najpogosteje v trgovinah ali drugih lokalih).

Prelaganje odgovornosti

Navsezadnje pa se utegne s samozdravljenjem (kljub izmuzljivi definiciji) še bolj individualizirati neoliberalna in postmoderna odgovornost posameznika do samega sebe in posledično družbe (to je sicer ena najostrejših kritik v sociologiji zdravja). To bo takorekoč neizbežna posledica.

Tudi tu Salecova poda primer iz novejšje zgodovine. Ko so Američani poslali na Luno prvega človeka, se je dodatno okrepila vera v znanost. Ravno v tistem času je zato predsednik Richard Nixon suvereno napovedal odločen boj proti raku – postal je ena glavnih nalog na zdravstvenem področju –, češ da odgovori znanosti niso več daleč. Ko se je boj izkazal za neuspešnega, hkrati pa se je v družbi še okrepil individualizem, je ta bolezen postala stvar posameznika. S samozdravljenjem je posameznik v celoti postal odgovoren za nastanek raka (slabe življenjske navade) in celo za njegovo zdravljenje po diagnozi. Salecova hkrati opozarja na dejstvo, da se je ideja samozdravljenja razbohotila ravno v trenutku, ko je čedalje več držav odprlo vrata privatizaciji javnih zdravstvenih storitev (zveni

Salecova opozarja, kako se z izbiro odgovornost premika od zdravnikov k bolnikom, saj bi zdravniki le nudili izbire, ne bi pa tudi odgovarjali za njihove posledice. Zdravnik po njenem namreč ne igra več vloge svetovalne in usmerjevalne avtoritete, ki bi pacientu nalagala, kar je najboljše za njega, temveč mu ponudi le paleta možnosti, na podlagi katere pacient zavestno izbira in podaja ali zavrne privolitev v posamezno možnost.

oziroma ginekološko-porodniških oddelkov iz leta 2009, ki je predlagala ukinitve enot, kjer so opravili povprečno manj kot 2 poroda dnevno (tj. v Brežicah, Trbovljah, Kopru in na Jesenicah) in kjer je bilo zato po mnenju delovne skupine Ministrstva za zdravje ekonomsko in strokovno vprašljivo financiranje popolne opreme in kadrov (minimalni kadrovski normativ za vzdrževanje delovanja porodne sobe in izračunani letni bruto osebni dohodek zanj je po takratnih izračunih znašal nekaj čez 820.000 EUR). (Mimogrede, podobno velja tudi za načrte Pošte

domače?), saj je bilo čedalje več ljudi nezadovoljnih z javnim zdravstvom, zasebnih storitev pa si je lahko privoščilo čedalje manj ljudi.

Tako bi lahko pobudo za samozdravljenje razumel kot klic na pomoč, poziv k izboljšanju (npr. na ravni komuniciranja oziroma odnosov, transparentnosti, utrditve institucionalne prisotnosti izven urbanih centrov) ali pa vsaj ohranitvi javnega zdravstva kot takega. Vsekakor prispeva k paleti odgovorov najmanj kot refleksija trenutnega stanja. ●

Jepov Rim: neskončna lepota

Francesco Condello

Dandanes je vse težje razumeti razloge, ki filmu prinesejo uspeh in posvečeni status. Še bolj zahtevno pa je predvideti, ali bo film ostal zapisan v zgodovini kinematografije ali pa bo sčasoma zapadel v pozabo. To v veliki meri velja tudi za leto 2013, v katerem tudi oskarji, ki smo jih spremljali v začetku marca, niso zmogli izpostaviti pravega zmagovalca: najpomembnejše nagrade (za najboljši film, najboljšo igralsko zasedbo, najboljši scenarij ...) so bile tako razdeljene med pol duzata filmov, prejemnik največjega števila kipcev (*Gravitacija*, triler mehiškega režiserja Cuaróna, ki se odvija na Mednarodni vesoljski postaji) pa je svojo bero požel večinoma z nagradami »tehnične« narave. V času, ko vlada vsesplošno prepričanje, da se oskarji, ki so nekoč predstavljali nesporno avtoriteto na področju kinematografije, vse bolj nagibajo k potrditvi finančnih investicij velikih produkcijskih hiš in okusa masovne publike, smo se odločili, da se bomo osredotočili na izdelek, nagrajen v kategoriji najboljšega tujejezičnega filma.

V tej kategoriji so bili skozi leta vedno nagrajevani kakovostni filmi, ki se po namerah, še bolj pa po proračunu, močno razlikujejo od hollywoodskih blockbusterjev: ukvarjali se bomo z *Neskončno lepoto* (*La grande bellezza*, 2013) italijanskega režiserja Paola Sorrentina.

Mojstrovina ali »prebrisan« film?

Vse od uradne predstavitve na lanskem festivalu v Cannesu je *Neskončna lepota* počasi pridobivala vse večje odobravanje kritike in občinstva, zmagovala nagrado za nagrado (najboljši tuji film na angleških nagradah BAFTA in Golden Globes, absolutni zmagovalec Evropskih filmskih nagrad) in ustvarila tisto ustno izročilo, ki je osnovni vzvod vsakega neameriškega filma, ki želi prodreti v Hollywood.

Pri tem pa je zanimivo, da navdušenje, ki je zavladovalo po svetu, ni ustrezno odmevu v domovini, čeprav bi lahko pričakovali, da se bo to spremenilo vsaj po tem, ko je osvojil oskarja, pač po stari italijanski navadi, da se v zadnjem trenutku pridruži zmagovalcu. V Italiji je bil splošni sprejem kritike in publike hladen, če že ne izrecno negativen. K temu je nedvomno prispevala neprimerna (in izjemno reduktivna) etiketa nove »dolce

Italija Neskončne lepote je izgubila boj z Italijo vélike zgodovine, umetnosti in kulture, a tudi z bolj robato in pristnejšo Italijo vélikega italijanskega filma.

vite«, s katero so hiteli označevati film. Obstaja pa še en razlog, še ena navzočnost, ki se zdi še bolj moteča od fellinijevskega odmeva: mesto Rim. Dolge sekvence rimske panorame (skoraj veličastne turistične razglednice) so vzbudile obtožbe, češ, da je Sorrentino sicer resda ustvaril kakovosten film, ki pa je »prebrisan«, ustvarjen z jasnim namenom, da zmaga oskarja. Je torej *Neskončna lepota* véliki film ali komercialno podjetje? Zdi se, da se moramo v iskanju odgovora na to vprašanje ustaviti pri Rimu, predvsem pa pri vlogi, ki ga ima mesto v filmu.

Eksistencialna kriza nekega človeka

Za začetek moramo nujno izpostaviti nekatere glavne značilnosti tega dela.

Protagonist *Neskončne lepote* (odlično ga odigra Toni Servillo, glavni igralec že v treh od petih Sorrentinovih celovečercih) je Jep Gambardella, Neapelčan, ki se je kot mladenič preselil v Rim in po sili razmer postal novinar, ki svojo slavo dolguje edinemu (a uspešnemu) romanu, ki ga je napisal v mladosti. Predvsem pa je nesporni kralj rimske mondenosti (»Nisem hotel le sodelovati na zabavah, hotel sem moč, da jih uničim.«), organizator legendarnih zabav na čudoviti terasi s pogledom na Kolosej. Jep je oseba, ki živi življenje v znamenju užitka in hedonizma, življenje, ki ima pogled uprt izključno v sedanost (»Naši 'vlakci' so najlepši v vsem Rimu [...] zato ker ne vodijo nikamor«). Film pripoveduje (na vizualen, antinarativen in čisti kinematografski način, ki je značilen za Sorrentinovo filmografijo) o duhovni krizi, ki prevzame Jepa po njegovem 65. rojstnem dnevu (»Kdo sem? Tako se je začel eden od Bretonovih romanov ...«), in samoanalizi, ki vznikne iz nje. Jep se je tako prvič primoran soočiti s prihodnostjo, z idejo smrti (v tem je Jepovo vztrajno iskanje smisla sorodno enigmatični prisotnosti imena »rosebud«, ki lebdi v Wellesovemu *Državljanu Kaneu*), istočasno pa mora tudi ponovno ovrednotiti lastno preteklost (predvsem zaradi nepričakovane vesti o smrti njegove prve ljubezni). Na tem potovanju Jepa občasno spremlja serija likov z izrazito simboličnimi značilnostmi (pritlikava novinarka, pretenciozna in površinska umetnica, salonski intelektualec iz televizijskega studia, nedolžne nune, obolela ženska, prijatelj

romantik, kardinal, ki ljubi meso bolj kot duha, samomorilni mladenič, ki ne najde življenjskega smisla, svetnica ...), postavljenih v Rim, v katerem se slišijo daljni odmevi dantejevskih peklenskih krogov.

Rim ni bil zgrajen v Ameriki

To je najpomembnejši oskar za Italijo v zadnjih 15 letih. Če ne upoštevamo nagrad bolj »tehnične« vrste, ki so bile sicer številne, je Italija v zadnjih 25 letih pred filmom *Neskončna lepota* proizvedla tri hollywoodske uspešnice: Tornatorejev *Nuovo Cinema Paradiso* leta 1990 (kot zanimivost naj omenimo, da je Sorrentino nekoč izjavil, da je izbral režiserski poklic prav zaradi tega filma), Salvatoresov *Mediterraneo* leta 1992 in Benignijev *Življenje je lepo* leta 1999. Kaj je skupno tem filmom? Odgovor je preprost: govorijo o Italiji, ki ne obstaja. Ali bolje, govorijo o Italiji, ki je ni več, o povojni Italiji, o Italiji, ki so jo Američani spoznali najprej prek pripovedi vojakov, nato pa prek vélikega italijanskega neorealističnega filma in nekaterih odličnih italijansko-ameriških režiserjev (Scorsese, Coppola in drugi).

Ste morda gledali *Rimu z ljubeznijo* Woodyja Allena? To je točno tisti Rim, ki ga Američan pričakuje: staromodni, trdno zasidran v življenjskih užitkih (hrani, ljubezni, glasbi ...), predvsem pa opazovan z zornega kota turista. Takoj lahko ugotovimo, da se te značilnosti ponovijo v filmu *Neskončna lepota*: vzdušje iz nekih drugih časov (predvsem Jep, ki je človek iz neke druge Italije), hedonizem in že prej omenjeni »razgledniški« učinek.

Dekadencija imperija

Zgodovinske knjige nam pripovedujejo, da je bil konec Rimskega imperija zaznamovan s splošno razširjenim razkrojem navad v poplavi prostaškosti in površinskosti. V *Neskončni lepoti* prevladuje prav takšna atmosfera. Sorrentinov Rim zelo spominja na Milan, s katerim deli nekakšno malenkostno površinskost, prav tako pa spominja na sodobno Italijo, ki se je znašla v najhujši moralni dekadenci njenega modernega obdobja. Italija *Neskončne lepote* je najslabša Italija, je Italija, ki je sad berlusconizma: pisatelji, ki ne pišejo, duhovniki, ki hočejo biti kuharji, lepotni kirurgi, ki bi radi bili duhovniki, pritlikavi novinarji, ljubimke politikov, ki se imajo za intelektualke, plemiči v najem ... To je Italija, ki je izgubila boj z Italijo vélike zgodovine, umetnosti in kulture, a tudi z bolj robato in pristnejšo Italijo vélikega italijanskega filma.

Tu se morda skriva razlaga mlačnega sprejema, ki ga je film

Foto: Janus Films

doživel v domovini: mogoče je še prezgodaj, da Italiji, tej Italiji, nastavimo ogledalo. Ne smemo pozabiti na še eno pomembno dejstvo, namreč da so tisti, ki pišejo recenzije za pomembne časopise ali pa o filmih razglablajo na televiziji, po večini del prav tistega sveta, ki ga Sorrentino tako cinično predstavi.

Večno mesto

Do zdaj smo podrobneje analizirali odziv, ki ga je med kritiki in publiko sprožil Rim v *Neskončni lepoti*. Vendar pa bomo morali v iskanju odgovora na začetno vprašanje (veliki film ali komercialna iznajdljivost?) poseči v pomen, ki ga na pripovedni/ekspresivni ravni igra večno mesto v filmu.

Ali Jepu na koncu uspe najti smisel vsega, »neskončno lepoto«? Z odgovorom postreže svetnica, ki se hrani samo s koreninami, saj so »korenine pomembne«. Za svetnico je smisel v izvorih; enako kot za Jepovega najbližjega prijatelja Romana v odlični upodobitvi Carla Verdoneja, ki zapusti Rim, da bi se vrnil v kraj svojega otroštva; tako kot konec koncev tudi za Jepa, za katerega je »neskončna lepota« spomin na Eliso, njegovo prvo veliko ljubezen.

Vendar pa je v filmu prisoten še nek drugi vidik, ki je globlje-ga pomena kot koncept »neskončne lepote«: mukam posameznika, ki se je prvič primoran soočiti z lastno minljivostjo, je

zoperstavljena večnost; zgodovini človeka je zoperstavljena Zgodovina človeštva. Ta vidik posebej prav Rim, večno mesto, mesto z največ zgodovinskimi ostalinami na svetu. Nikakršno naključje ni, da film dobesedno uokvirjata dolgi sekvenci Rima: prva, ki nas uvede v film, se zaključí z azijskim turistom, ki se zgrudi, ker ne uspe zdržati pogleda na rimsko panoramo; druga, ki služi kot podlaga za odjavno špico, je sekvenca Rima z zornega kota reke Tibere. Ta dva prizora (v navezavi na osnovno glasbeno podlago, diegetično z navzočnostjo zbora) služita predvsem za naglaševanje nasprotja med trpljenjem in hrupom (ne le dobesedno) Jepove krize ter miru večnega, vpričo katerega se odvija vse, kar je.

Odločitev, da bo zgodba postavljena v Rim, ki so mu posvečeni številni posnetki kot pokloni njegovi veličastnosti, je bila vse prej kot priročne narave: Rim je v resnici eden od protagonistov *Neskončne lepote*. Ta Rim pa, v nasprotju s fellinijevskim (ki je v resnici obstajal in je bil fellinijevski, še preden ga je ovekovečil veliki režiser), ne obstaja v resničnosti, ampak se je rodil iz Sorrentinovega umetniškega navdiha, da bi postal popolno nasprotje Jepa Gambardelle in uokviril film, ki bo prešel v zgodovino italijanske, evropske in svetovne kinematografije. ●

Prevod: Katja Pahor

KAKRŠEN OČE, TAKŠEN SIN

Režija: Hirokazu Kore-eda
Igrajo: Masaharu Fukuyama,
Machiko Ono, Yôko Maki;
Japonska, 2013;
121 min.

Lansko leto je postreglo z obilico odličnih filmov, ki obravnavajo vsakdanje življenje običajnih ljudi na različnih koncih sveta, ki pa jih vendarle povezujejo nekatere skupne točke. Eden izmed njih je izvirni japonski film *Kakršen oče, takšen sin* (*Soshite chichi ni naru*) režiserja Hirokaza Kore-ede. Rjota Nonomiya s svojo ženo Midori in šestletnim sinom Keitom živi v sodobnem stanovanju v enem izmed nebotičnikov v Tokiu.

Krvni test, ki ga Keita opravi ob vpisu v osnovno šolo, pokaže, da Rjota in Midori nista njegova biološka starša. Keito so ob njegovem rojstvu v porodnišnici zamenjali z drugim dojenčkom, Rjuseiom. Kasneje za novico izvesta še Rjuseiova starša, Yudai in Yukari, ki želita nemudoma uveljavljati odškodnino od bolnišnice, od česar se Rjota sprva distancira.

Rjota je sicer uspešen poslovnež, ki dela za gradbeno podjetje v finančnem okrožju japonske prestolnice. Rjota, Midori in Keita uživajo vse prednosti elitnega življenja, od sodobnih igrac, avtomobila do visokega bivanjskega standarda, zaradi česar ju novica, da njun sin Keita ni njun, toliko bolj pretrese. Rjota in Midori sta sicer v zadnjih šestih letih že večkrat opazila, da Keita ne deli vseh njunih lastnosti, še posebej Rjota je večkrat opazil, da njegov sin ni nadarjen za igranje piana. Po drugi strani pa njun naravni sin živi na drugem koncu Tokia, v revnejšem predelu, v skromnejši in preprostejši petčlanski

družini, kjer imajo popolnoma drugačne navade. Kljub nižjemu življenjskemu standardu se njihovi odnosi zdijo pristnejši. Tudi otroci so navajeni drug na drugega, saj tudi spiyo v isti sobi. Njihov oče ima skromno trgovino s tehničnimi pripomočki, vendar Kore-eda njihovo življenje prestavi kot srečnejše in bolj povezano, saj ne potrebujejo ničesar več od tega, kar imajo. Tudi otroka se razlikujeta. Keita je zadržan, uglajen, in olikan, tako kot Rjota in Midori. Rjusei pa je, ravno nasprotno, razigran, poln življenja in tako brez manir, kot je Keita uglajen. V šestih letih njunega življenja so oboji starši izoblikovali značaj obeh dečkov. Ko se družini prvič srečata, se nelagodju ne moreta izogniti. Otroci se sicer sproščeno igrajo, vendar se starši, predvsem očeta, ne ujamejo. Kljub temu se hitro dogovorijo, da je potrebno dečka zamenjati in vrniti k naravnima družinama.

Težka situacija, v kateri se znajdeto tokijski družini iz filmske zgodbe, opozarja na eno izmed večnih dilem

družinskem življenju: ali je krvna zveza predpogoj za nastanek družinskega življenja ali pa je pomembnejša srčnost, predanost in povezanost družine ne glede na genetsko sliko otrok. Kako lahko torej opredelimo družinsko življenje? Midori in Rjota se tako nenadoma znajdetata pred dilemo, ali naj Keito zamenjata z njunim naravnim sinom ali pa je vendarle močnejša vez, ki se je v šestih letih spletla med njima in Keito. H kalvariji in zapletenosti situacije pripomore še Rjotov oče, ki sinu za biča, da je najpomembnejša krvna vez in nič drugega. Filmska zgodba odpira vrsto vprašanj. Od tega, da ljudje mnogo stvari v življenju jemljejo za samoumevne. Njihove pomembnosti se zaveamo šele ob najtežjih preizkušnjah. Tako se na pretresljivo novica odzoveta tudi starša Keite. Njuna reakcija je razumljiva, nič drugačna od reakcije, ki bi jo istem dogodku čutil povprečen razumen človek. Njuna ljubezen do Keite ju postavi na preizkušnjo, saj tradicionalna japonska družba, ki jo v filmu predstavlja Rjotin oče, poudarja pomen krvne vezi kot temelja ohranjanja časti in tradicije japonske družine.

Film poleg odlične zgodbe odlikujejo vrhunska režija izkušenega režiserja Kore-eda, ki jo spremlja do potankosti izklesana fotografija in glasbena podlaga. Stilistična dovršenost filma tako z roko v roki spremlja vrhunsko zgodbo. V filmu se odlikuje predvsem Masaharu Fukuyama, ki v vlogi Rjote odlično prikazuje različne pasti njegovega težavnega notranjega soočanja z nastalo situacijo. Življenjska preizkušnja, v kateri se znajde, je univerzalna, zaradi česar se s filmom lahko poistovetijo gledalci z vseh koncev sveta. Njegovo trpljenje ni le trpljenje japonskega očea

ta, k izve, da sin, s katerim je živel zadnjih šest let, pravzaprav ni njegov; je tudi trpljenje očeta kot takšnega, enako univerzalna pa je tudi njegova končna odločitev, s katero se dokončno umakne iz sence tradicionalnih vrednot. Njegovo začetno stališče se do konca popolnoma spremeni, kot se spremeni on sam. Skozi film tako spremljamo dokončno dozorevanje in spremembo Rjote v samostojnega, dobrega in odgovornega odraslega človeka, kot tudi približevanje obeh družin, ki ju je nehote združila namerna odločitve medicinske sestre (film se odgovornosti bolnišnice za zamenjavo dojenčkov dotakne le na kratko ter precej plitko in neprepričljivo), ki pa se je Kore-eda dodatne le mimogrede in bi jo lahko morda bolje pojasnil kot le, da je dojenčka zamenjala iz ljubosumja življenjskemu slogu Rjote in Midori.

Enako prepričljivo je svojo vlogo odigral Keita Ninomiya, ki je v vlogi Keite prikazal izjemno sposobnost za prepričljivo izražanje čustev. Film prikazuje in aludira na navzkrižje med tradicionalno in sodobno japonsko družbo, pri čemer odpira večno dialektiko med stari in novimi. Vendar je v njem še veliko več. Je veličastna filmska mojstrovina in upodobitev zgodbe, ki je morda za nekatere samoumevna. Kore-da njeno prepričevalno moč črpa tudi iz konfliktov med različnimi sloji znotraj sodobne družbe, kar nazorno prikazuje tudi s kamero, ki potuje od visokih stanovanjskih stavb japonskega višjega sloja do manjše enodružinske hiše v predmestju japonske prestolnice. Hkrati Kore-da izpostavlja tudi navzkrižjem med moškim in ženskim dožemanjem nastale situacije, pri čemer je čustvena vez obeh zamenjanih otrok močnejša pri obeh materah kot pri očetih. Takšno večplastno zgod-

bo različnih konfliktov moderne družbe je pogosto težko preslikati v gledljiv in zanimiv cineastični izdelek, vendar Kore-edi z natančnostjo, predanostjo in prefinjenostjo uspe prav to. Še več, gledalce uspe subtilno prepričati, da družina ni samo skupnost, ki temelji na krvni zvezi, saj je veliko pomembnejša čustvena vez, ki se splete med družinskimi člani. Krvna zveza je sicer pomemben, vendar ne odločilen dejavnik pri nastanku družinskega življenja. Slednje ustvarja in vzdržuje predvsem močna čustvena vez med družinskimi člani in se razlikuje od družine do družine. Če čustvena vez ni prisotna, tudi krvna zveza med družinskimi člani ne pomaga kaj dosti. Če je pravica do družinskega življenja nekoč varovala le tradicionalno opredelitev družine, torej očeta, mamo in otroka, dandanes vključuje vse razsežnosti resničnih družinskih življenj. V filmu tako obe družini, ki ju je združila zamenjava dojenčka, postaneta ena velika družina.

Četudi bi si želeli, da bi vsi otroci živeli v popolnih družinah, je resnično življenje kruto in s seboj prinaša veliko žalostnih zgodb. V sodobnih družbah tako dandanes najdemo različne oblike družinskega življenja, tudi take, ki ne temeljijo na krvni zvezi. Japonski film Kakršen oče, takšen sin poleg odlične režije, fotografije in igre zato ponuja svež pogled na razumevanje družinskega življenja v sodobnih družbah. Pri slednjih gre za fluiden koncept, ki se spreminja iz leta v leto. Kar sporoča obravnavani film je, da se družinske skupnosti razlikujejo od primera do primera. Njihova raznolikost je tolikšna kot raznolikost vsakodnevnega življenja. Opredeljevanje družinskega življenja zato ne sodi med lahke naloge. Pojem družine namreč ni

statičen, saj se spreminja na podlagi spreminjajočih se medčloveških odnosov in življenjskih razmer v sodobnih družbah. Glavna poanta omenjenega filma je zato univerzalna: veliko več kot krvna zveza je pomemben čas, ki ga družina preživi skupaj.

Jernej Letnar Črnič

Verena Gotthardt NAJDENI NIČ

Mohorjeva družba Celovec, 2013;
80 str.

Koroška ima danes na obeh straneh državne meje kaj pokazati, namreč v pisani besedi. Na južni strani, v Mežiški dolini, je to Lucija Mirkac, komaj gimnazijka z že sedmimi izdanimi proznimi knjigami in z vsaj dvema rokopisoma v pripravi za izdajo. Na severni strani, v Celovcu, pa vendar s koreninami v Zilji, ki je dala slovenski zgodovini, politiki, kulturi in literaturi toliko tako pomembnih imen, pa najdemo prav tako še vedno gimnazijko Vereno Gotthardt s številnimi literarnimi udeležbami in nastopi, tudi že nagradami, predvsem pa s pesniškim prvencem Najdeni nič. Koroška znova potrjuje modrost pesnika Rilkeja, ki pravi, da je pesem bolezen duše, kakor je biser bolezen školjke. Kako Koroška ne bi bila bolna, ko je vendar ranjena; kako ne bi bila ranjena, ko je vendar razrezana v tri državne pripadnosti, ko so knez slovenske poezije in njegovi najbližji pokopani v vseh treh delih te dežele: v beljaški okolici, Kanalski dolini in na Gorenjskem, ki je tako v več pogledih, predvsem še v jezikovnem, pravzaprav tudi del koroške dežele.

Ko sem vzel v roke knjigo mlade, a člo-

veško tako presenetljivo zrele pesnice, sem se najprej prestrašil naslova: torej že spet nekdo, ki bi se rad poigral z ničevostjo nič, tega filozofskega kiča, ki se je sicer porodil iz dveh mogočnih virov, toda tudi iz njunega nerazumevanja in kasneje zlorabe: iz Salomonove modrosti, ki tako čudovito govori o nečimrnosti vsega, za čemer se zaganja grešni človek, ter iz znamenitega vprašanja velikega nemškega filozofa Leibniza: Zakaj je sploh nekaj in ne raje nič? Danes moderni filozofski, bolj psevdofilozofski prežvekovalci nič seveda ne segajo tako globoko, ampak ostajajo na osladni površini tega tako lahkomišelnega preigranega pojma. Je torej tudi mlada koroška slovenska pesnica stopila na ta spolzka tla, na katerih je spodrsnilo že toliko presamozavestnim, a obenem premalo resnično izobrazanim in nadarjenim filozofskih vajencev? Tega človeško tako pristni in simpatični avtorici nikakor ne bi želel, to bi bilo res zadnje, kar bi ji pripisoval ali celo privoščil. Na srečo Verena Gotthardt ni izdala samo ovitka s tako nevarnim naslovom, ampak je izdala tudi potiskane pole svoje poezije, ki so razblinile moje strahove kmalu in pomirile mojo že staro averzijo do vsakršnega filozofskega sprenevedanja in neresnega poigravanja, tako da sem se lahko izročil temu, kar je pesnica res upesnila – in to je pravo nasprotje tega, kar utegne filozofsko deziluzioniranemu bralcu vzeti veselje nad poezijo. Prva pesem, ki je dala vsej zbirki naslov, »Najdeni nič«, je sama naravnost nasprotje, je ljubka upesnena zavrnitev cenenege slabega filozofiranja o »nič«, je nazadnje tudi osmešenje in razkrinkanje neverodostojnosti takega »ničevanja«. Pesnica Verena Gotthardt znova odkriva nekaj, česar pesniška poza

toliko zavedenih mladih pesnikunov ne pozna, saj morajo pod masko pesniške pomembnosti in zaresnosti skrbeti za otrplo muskulaturo obrazne resnobnosti in zaigrane pojmovne strogosti: ironijo, namreč blago ironijo. To pa je v resnici najmočnejše pesnikovo kladivo za razbijanje abotnosti, čeprav je fizično še bolj filigransko kakor pa skoraj mikroskopsko kladivce v školjki človekovega ušesa.

Teme upesnjenega sveta Verene Gotthardt so teme, ki sestavljajo vsako pristno pesniško okolje: življenje, spornost sveta, smrt. Sem bi sodila še ljubezen, a nekaj v pesnici je bilo modrejše od nareka mladostnega vretja, da je reklo svoj NE in tako zbirko rešilo vsake pesnarske omladnosti in sentimentalnosti. Pravilna usmeritev, pravilna odločitev. Ljubezen se mora izraziti iz distance. Spregovoriti sme, ko bo mošt mladosti postal vino življenjske zrelosti, sicer bi imeli v zbirki velike pristnosti malinovce še ne izkušenege deklitstva. Sijajno! Proza je pogled na gozd. Poezija je ustavljanje ob drevesih. Gozd, to so stavki, v katerih posamezne besede utonejo v nizu povedi. Drevesa, to so besede. Poezija živi od besed, kakor proza živi od stavkov in odstavkov. Imamo »pesnike«, ki morda jezika niti dobro ne znajo, a pesnijo tako, da se sprehajajo po slovarju jezika, v katerem pesnijo in pobirajo besede, ki so jim všeč. Pri Vereni Gotthardt nimam tega občutka. Vtis imam, da najprej vidi podobo, ki ji je potem treba najti ustrezen izraz, primerno besedo. In to je prava pot. Poleg moralnega zakona pristnosti je za dobro poezijo pomemben še zakon, ki se na prvi pogled zdi pravo nasprotje tega, kar razumemo pod pojmom poezije: ekonomičnost. Načelo ekono-

mičnosti – čeprav tega v današnji ekonomiji žal ni več mogoče najti, iz česar prihajajo tudi vse njene krize in propadi – zahteva pri najmanjšem vložku snovi in energije največji in najboljši rezultat. Iz svoje mladosti se še spominjam starih mojstrov: mizarjev, zidarjev, čevljarjev, krojačev, ki pri svojem delu skoraj niso imeli odpadkov, saj so znali porabiti tudi navidez neuporabne odrezke, odkrhke in ostanke, njihovi izdelki pa so kazali, kakor da so narejeni iz celega. V tem smislu je tudi resnični pesnik obrtniški mojster, ki zna vzeti pravi kos in v pravi velikosti ali številu. Navdih je le ena sestavina pesnjenja, ekonomičnost je njeno bistveno dopolnilo. Pesmi Verene Gotthardt odlikuje ekonomičnost v izrazu. Tu in tam je še najti kak pojav pesniške mehanike, ki pesniškemu učinku ni v prid, a to je stvar mladosti, in obstaja utemeljeno pričakovanje, da bo tudi ta šibkost izginila in bo svoje mesto dobila tudi presenetljivost, ta sveža in osvežujoča dopolnitev prvih dveh počel pesnjenja, navdiha in ekonomičnosti. Pesmi Verene Gotthardt sijajno dopolnjujejo ilustracije Petra Gottharda, ki zbirko pesmi zaokrožajo v celovito umetnino. Ne le zven, izbornost in priklicana podoba besed mlade pesnice, ampak tudi njen preprost, pošten in nenarejen značaj obetajo, da to ne bo zadnja, ampak prva stopnica daljšega in v vznemirljive višine zavitega stopnišča nove pesniške dikcije na Koroškem.

Vinko Ošlak

Ustanove in prostori, kjer so RAZPOTJA redno na zalogi:

NOVA GORICA

Goriška knjižnica Franceta Bevka
Knjižnica Evropske pravne fakultete
Kavarna Rusjan
Kavarna Gallus
Slaščičarna Nova Gorica – Pecivo

GORICA (I)

Slovenska knjižnica Damir Feigel
Katoliška knjigarna
Qubik
Al Cantuccio

LJUBLJANA

Narodna in univerzitetna knjižnica
Osrednja humanistična knjižnica FF
Osrednja družboslovna knjižnica FDV
Knjigarna Azil
Knjigarna Konzorcij
Bi Ko Fe
Kava Čaj Slamič
Kinodvor

KOPER

Osrednja knjižnica Srečka Vilharja
MKC Koper
Fakulteta za humanistične študije

Če bi radi v vaši ustanovi ali prostoru obiskovalcem ponujali brezplačno revijo RAZPOTJA in nam s tem pomagali širiti mrežo, vam bomo z veseljem redno pošiljali nove številke revije. Za sodelovanje pišite na urednistvo@razpotja.si

RAZPOTJA/DRUŠTVO HUMANISTOV GORIŠKE 2013

